

Отам Мамасиддиқ
Йўлдошвой ўғли ва онам
Қандолатхон Алимбой
қизининг ёрқин хотирасига
бағишлайман.

Абдуқаюм СИДДИҚ

ХИЁНАТ ёхуд "ЭЗГУЛИККА УМИД"

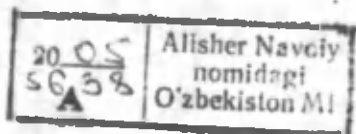
Тошкент

«Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти» — 2005

84(55) 6-44 Бадний аъзоист

Ёш адиб Абдуқаюм Сиддиқнинг қўлингиздаги «Хиёнат» асарини янги ўзбек детектив романчилигининг салмоқли ютуғи дейиш мумкин. Зеро, муаллиф замонавий романчилик анъаналарини миллий насримиз тажрибалари билан уйғун ҳолда мужассам этиш билан бирга, тилимиз, урф-одатларимиз ва тамойилларимиз, «ривожланган социализм» даврида шаклланиб улгурган фожиали авлод, уларнинг тақдири, хусусан, ёшларимиз қисматини дадил қаламга олади. Психолог таҳлилларнинг теранлиги, ишонтириш кучининг бениҳоя самимийлиги, воқеалар ривожини ва ечимини ёш адибнинг фавқуллоҳда бадний салоҳиятидан дарак беради. Сиз асар қаҳрамонлари, исми жисмига сингиб кетган Бокира ва ёруғ фикрли Самандарни севиб қоласиз. Сопи ўзидан чиқарилган «мафкуравий болталар» - Гиртмак ва унинг миллатга том маънода душман шогирдлари, бу мафкуравий болталарни исталган томонга солгувчи жаллод Азларбековлар образини орқали тарихий фожиамизнинг сабабчилари қиёфасини, уларнинг жирканч муҳитини кузатасиз, гувоҳ бўласиз, беихтиёр, бу даҳшатли шарпаларни кунини кеча, балки ҳозир ҳам кўрибюрганингизни ҳис қиласиз. Зотан бу бегоналарнинг эмас, балки сиз билан менинг тақдирим. Асар яқин тарихимиз, миллатимизнинг истиқлол арафасидаги турмуш ҳақида ҳикоя қилади. Ўйлаймизки, янги замон воқелигини ўзида етарлича инкишоф этган бу китоб сизнинг яқин ҳамроҳингизга айланиб қолади.

№ 31679
2

ШУКРОНА ЛАҲЗАЛАРИ

Ўзбек адабиёти ва санъати нақ Голливудлар ва Болливудлар ботқоғига ботган, шатирлатиб чиқарилаётган ғайримиллий ва ғайриодамий модернларга мубтало бўлган, аврўопарастлик авжига минган қабоҳатли кунларда муталаа қилганим ёш адиб Абдуқажом Сиддиқнинг «Хиёнат» романи мени яна бир карра шукрона келтиришга ундади. Наманганнинг олис қишлоғида яшовчи ва мегаполисининг ҳангамаю даранг-дурунгларида узоқда қадоқ қўллари билан гоҳ кетмон, қоҳ қалам тутган ёш адиб миллатимиз тақдирининг ўта қалтис даври — миллий истиқлол арафаси, турғунлик агонияси ўлимонли талвасаси, ёшлар кайфиятида содир бўлаётган ўзгаришларни ижтимоий воқелик зиддиятлари қобиғида қаламга олади. Кўпдан муҳаббат мавзуси унутилаёзган, одамларимиз ёшларнинг бачки бахтиёрлигига қўника бошлаган, бир сўз билан айтганда, «жисмоний севги», шаҳватпарастлик, индустриал-электрон васваса ва сафсаталар балоси вабодек босиб келаётган ўғунги кунда Бокира ва Самандарнинг пок фожиавий муҳаббати сизни бу қутлуг тўғунинг асло ўлмаслигига ишонтиради. Саксонинчи йиллар ёшларининг миллий истиқлол ҳаракати ва бу жараёни бешигидаёқ нест-нобуд қилиб ташламоқчи бўлган профессор Фиртмак, унинг йилқи тўдасидек сероб сон-саноқсиз шоғирдлари, чивинлар ва пашшаларидек ҳақир толибилмлар, ғоясиз, ночор, алданган авлод, Азларбеков каби жаллодлар ва уларнинг ҳаромзода пуштлари сиймосида яқин кечмишимизнинг таҳликавий бадий панорамасига дуч келасиз. Дарҳақиқат, саксонинчи йиллар башарият тарихи ғилдиракларини мутлақо бошқа томонга буриб юборди. Ўнлаб халқлар миллий истиқлолларини қўлга киритдилар. Тўфону довулсиз кечгандек туюлгучи истиқлоллар тўлқини остида шундай яширин оқим бор эдики, худди шу машъум оқим ҳар нечук истиқлолни бўғиб ташлашга тайёр эди. Бу профессор Фиртмак ва Азларбековлар оқими. Худди ана шуларнинг қўли билан миллат ҳамиша каллакланди, энг улуг фарзандлар жисман ва маънан йўқ қилинди, айни Фиртмак ва Азларбековларнинг лаънат ва касофати туфайли халқнинг пешонаси ёришмади, кунни туғмади, бири икки бўлмади, қозони қайнамади, кўзлари кўр бўлди, қадди етти букилди, бир буюк халқдан бир тўда қул ва батрак, бир гуруҳ итоаткор, ялоқхўр ва сонсиз-саноқсиз мазлумлар, бечоралар, куйиб-қақраган қиз-жувонлар, лак-лак кетмончилар қолди. Айни шу Фиртмаклар ўзбек миллатининг шўри бўлди. Марксчиликдан бир думалаб авестошуносу баҳоуддиншунослар, худошинослару пайғамбаршунослар, эҳ-

роми боғлаган ҳожи шоирлар, миллатнинг тайини йўқ ватанпараст ва миллатпарастлар, бир кун бақбақасига соқол ёпиштирса, эртаси зуннор боғлаган «мужтаҳид»лар пайдо бўлди.

Китобни ўқиб чиққач, Бокира ва Самандардан жудо бўлганингизни ҳис қилиб турсангиз-да, руҳингиз равшан тортади, юрагингизда ўкраётган асрлон Бокира ва Самандарнинг ишқий ёмғирзорларига чиқиб кетади. Сиз барибир шукрона келтирасиз. Гарчи ҳамон Фиртмаклар вайсақилик қилаётган, гарчи ҳамон Бокиралар сиртмоқда саданглаб, Самандарлар ақлдан озаётган бўлса-да, шукрона келтирасиз.

Асқар МАҲКАМ,
18 апрел, 2005 йил.

Хаёлидан доим кечиргани - уфқлар ортидаги оппоқ мармар шаҳарга ўқишга отланганида Душвор ҳали жуда ёш, ғўр йигитча бўлиб, уйдан битта жомадон билан чиқиб кетган эди. Орадан етти йил ўтиб, у уйига иккита жомадон билан қайтди. Унинг аксар дўстлари, курсдошлари ўқишдан сўнг катта-катта даргоҳларга йўлланмалар олишиб, шаҳарларда қолиб кетишди. Душвор ҳеч нарса орттирмади: шаҳардан битта жомадони иккита бўлиб қайтди, холос. Ул кез онаси тирик эди. У онасига иккинчи жомадонни кўрсатиб “Бу - бировнинг омонати” деб қўйди. Шундан сўнг у жомадонни унутди. Йўқ... тўғрироғи унинг эгасини кутди, узоқ йиллар кутди. Қайтармикан, дея умид қилди... Бироқ у қайтмади. Бу орада Душворнинг муштипар онаси ҳам бандачилик қилиб кетди. Ниҳоят, энди у қайтмайди, деган ишончда жомадон калитини қидириб топди, йиллар гарди ила кўмилган жомадонни очиб, кечмишга бош суқди.

Дастлаб кўзга ташланган ўроғлиқ бир даста қоғоз ипини ечиб, жилдидан халос қилди. Бандилиқда юзлари сарғайган қоғозларла юзлашгани замон кечмиш уни таниш, илиқ калом ила қаршилаб оғушига тортди:

Эзгуликка умид

Базм жуда чўзилиб кетди. Иштирокчиларнинг ҳаммаси қизлар эди. Шу боисми эркин, қувноқ давра қурдилар. Жўшқинлик, қувонч талқинларидан чоғроқ хонанинг чоғсизлиги ҳам билинмай кетгандек бўлди. Ширин қутловлар, якка-якка, жуфт-жуфт ўйин тушишлар асносида ош ҳам еб бўлинди. Сўнг столларни четроққа суриб қўйиб яна ўйин қилдилар. Аввал қўшалок ҳолда, кейин кўпчилик биргалашиб тушдилар. Мусикалар барчаси дилрабо эди. Қувнаб-қувнаб ўйнадилар. Охиргиси дея умумий рақсга кўпдилар. Унинг кетидан тагин дилбар мусиқа чиқиб қолди. Яна ўйнадилар. Ғанимат дамларнинг қадрига етиб, қувнаб қолайлик, дедилар маъсума қизлар. Иккала дугонани ҳам Зарнигор кетгани қўймади: “Кетиб қолсаларинг, қаттиқ хафа бўламан, дугонажонлар,” - деди ёпишиб. У масъуд эди - туғилган куни муносабати билан уюштирилган базм кутганидан ҳам чиройли ўтаётганди. Айниқса университетда таҳсил олаётган икки синфдош дугонасининг уни йўқлаб, қутлуғлаб келганлари, иккалови давра тўрида, унинг икки ёнида биллурдай товланиб ўтирганлари, ташдан кузатганда соддароқ курсдош қизларга эҳтиром ила, бежирим лабларидан табассумни канда қилмай муомалада бўлаётганлари,

ўзгачароқ - дорилфунуний савия, жозиба ила тилаклар билди-
раётганлари унинг қалбини тўлқинлантириб юборди. Зарнигор-
нинг ана шу шодлигини чатнатмаслик андишасида икковлон дав-
рани эртароқ тарк эта олишмади. Кейин ҳам бир-икки қур потир-
лашса-да, унинг унсиз ўтинчидан ўта олишмади. Ташқарига чиқ-
қанларида эса шаҳар зулумот чодрасига обдон ўралиб бўлганди.

Қоп-қора тундан қўрқиб тайсаллашди. Бироқ беҳос иккисининг
ҳам кўзига профессор Ғиртмакнинг таҳдидли қиёфаси кўриниб
кетиб, қарорлари қатъийлашди. Ёзилмай қолган семинар ташви-
ши қоронғи тун қаршисидаги қўрқувдан устун келди. Меҳр билан
қучиб, шу кеч қолишларини ўтинаётган Зарнигор оғушидан суғу-
рилиб зимистон қўйнига сингишди.

Аксига олиб, улар тўхтатган улов манзилларига етказмай, йў-
налишини ўзгартирди. Муюлишда тушиб қолиб, ўқтин-ўқтин сўз-
лашганча юриб кетдилар. Ётоқхонага - қадрдон гўшага яқин
қолгандилар. Аммо...

...ана шунда улар тақдир ўйинига дуч келдилар.

Оддий, баъзи-баъзида юз бериб турадиган сийқа бир воқеа.

Олдинда келаётган маст йигитларнинг шарпаси ва шовқини ик-
ковини ҳам таққа тўхтатди. Чарос кўзлар қўрқувдан катталашиб
кетди.

Йигитлар ҳийлагина маст, биттагина папиросни айлантириб, гал-
ма-галдан тортишар, ҳаракатлар бежо, луқмалар шалоқ эди. Улар
йўлакни тўлдирганларича ғала-ғовур қилиб, сўкиниб, қийшангла-
шиб келишаркан, қизларнинг рўпарасига етганларида уларга тир-
ғала бошладилар.

- Какие тёлки! - деди улардан бири қизлар қошида тўхтаб. -
Кетворган нарсалар эканми? Нима мақсадда қоронғида улоқиб
юришипти эканлар?

Йигитлардан бошқа бири, жингалаксоч, букри бурунлиси икки
шеригининг кифтларига осилиб иягини уларнинг елкаларига тира-
ган кўйи мастона пирпираётган нигоҳини қизларга ниқтади:

- Гаплашамизми, асаллар? - деди тили гўлдираб. - Яхши хата-
миз бор, музон-пузон... Меҳмон қиламиз, дам оламиз... Келиша-
мизми?

Қизлар бундай пайтда айтилиши керак бўлган гапларни айтиб,
илтижо қилишди.

- Йигитлар, биз сизлар ўйлаган қизлардан эмасмиз. Дугонамиз-
нинг туғилган кунидан қайтаётган эдик. Кеч қолиб кетдик. Илти-
мос, йўлимизни тўсманглар.

Йигитлар йўлни бўшатишмоқчи эмасди. Қайтага янада бақамти
келиб қизларни қуршовга олдилар. Бирови, кўзлари аланг-жа-

ланг ўйнаган, мўйловлиси қўлидаги папирос қолдиғини “Ўлдириб қўй” дея шеригига узатди-ю, қизларга қўл чўзиб тегажоқлик қилди.

Қизлардан бири сапчиб тушиб, асабий қичқирди:

- Қўлингни торт, ифлос!

- Ты-ты, - кўрқиб кетгандек қўлини намоишкорона тортиб олиб, майнавозчилик қилди мўйлов. - Нимага бунақа движения-а? Маниям аччигим чиқиши мумкин-а, ойимқиз.

- Илтимос, акалар, бизни ўтказиб юборинглар. Сизларни ҳам биздек сингилларингиз бордир...

- Қўйсанг-чи, полапоним, кел, яхшиси, сени бир сийпалаб қўяй... Вах, полапон десам... зубастий экансан-ку...

- Ох, я кайф ловил.

- Вот, прикол!

Улфатлари мўйловнинг ҳаракатларидан завқланиб, қоринларини ушлаб, тиззаларига шапатилаб, телбаланиб, каловланиб кулишарди:

- Рост-да, Шурик, приличный қизлар давно уже ойиларини қучоғида қотишган. В натуре, булар - овчилар, отвечаю - овчилар, бизлар кўзларига не то кўриняпмиз шикил, шунга ломатся қилишяпти.

Безорилар қизларни қўйворишмас, шилқимлик қилиб тегишишар, бадхоҳликлари тобора авжга миниб бораётган эди. Бора-бора тегажоқликлари бежо тус олиб, қизларга ёпишишганча уларни йўл четидаги қуюқ яшил девор гули ортига, сийрак дарахтзорга томон торта бошладилар. Кўрқувдан қути ўчган қизлар жон ҳолатда дод солдилар:

- Вой-дод, ёрдам беринглар! Ким бор?! Ёрдам беринг, қутқаринг!

Феъли айниган, қутуриб кетган йўлтўсарлар энди кулишмас, ваҳимада у ёқ-бу ёққа аланглашиб, асабийлик ила бир-бирини жеркишиб, ифлос ниятларини тезроқ амалга оширишга шошилишарди. Бор кучлари билан қаршилиқ кўрсатиб, юлқиниб чиққан қизлар жон-жаҳони ўртаб зорланишарди:

- Вой-дод, безорилардан қутқаринг! Ким бо-ор?!

Кўзларига қон тўлган безорилар шундоқ йўл четида бадкирдорлик қилишарди. Қизларнинг, тўрт бирдай қутурган давангир чангалидан қутулмоқлари душвор эди... Зўравонлар ўз мақсадларига етишишларига, қизлар эса, уларнинг жирканч майлларига ем бўлишларига бир баҳя қолгандай эди. Шунда жабрдийдаларнинг жон талвасасида юрак-юракдан қилган оҳу фарёдлари Яратганга етиб бордими, бирдан... у пайдо бўлди. Унинг қаердан келгани, қандай пайдо бўлганини ҳеч ким пайқамай қолди.

Безорилар елкалари оша: “Биродарлар, қўйинглар, яхши иш қилмаяпсизлар” - деган босиқ овозни эшитиб, жон ҳалпида ўзларини химоя қилаётган бечора қизларнинг умид тарк этаётган кўнгиллари илиқ тафтга тўлди, дахшатдан эсанкираган шуурлари ёришиб аланглаганларича номаълум халоскорни ахтара бошладилар.

Безорилар бир дамга тутқунларни тинч қўйишди - чўчиб, сергакланиб ортларига бурилишди. Қаршиларида ёлғиз бир йигит турганини кўришган ижирганиб, қахрланиб унинг юзига ҳансирашди:

- Бўлаётган ишнинг конкрет сенга алоқаси йўқ. Қисқақси, туёғингни шиқилат, тушундинг? Топай!..

Унга шу пўписанинг ўзи етарли бўлди, деган ишончда тагин қизларга ёпишдилар.

- Оғайнилар, қўйинглар шу ишни, дедим. Ахир, ҳаммамиз мусулмонмиз, ўзбекмиз-ку. Булар сингилларимиздай гап...

- Эй ўз-бек, ўзбеклигингни пишириб е, тушундингми? - безорилар қахрга минишди. - Сенга конкрет айтилдим, туёғингни шиқиллат деб, раҳмат де-да, силжиб қол! Ё бошқача понятка хоҳлайсанми? Не амешивайси, ур-род!

Даҳанаки жанг муштлашувга айланди. “Қарс” этган товуш эшитилди-ю йигит ортга - анча нарига тисарилиб кетиб, бетон ариқчага йиқилаёзди. Безорилар тўпидан бирови кутилмаганда унга калла солиб юборганди. Йўқ, йигит ҳам ўзига ишонган, бақувват экан. У юзини чангаллаганича унча сир бой бермай йўлтўсарларга яқинлашди ва безорилардан бирини - аини ўзига калла солган сузонгични бир уриб ағдариб ташлади, ғазаб йилдиримида кескин ва чиройли ҳамла билан иккинчисини - ёнбошидан яқинлашаётганини қорнига тепиб букчайтирди. Қизларнинг ўтакасини ёриб, олатасир муштлашув бошланиб кетди. Мазлумалар безориларнинг йигит билан андармон эканликларидан фойдаланиб қочишга тутинганлар, аммо бу андармонлик уларнинг сирли ва олийжаноб халоскорлари учун не кўргулик ила интиҳо топишидан қўрқувда узоқроқдан муштлашувни хавотир билан кузатиб, чор атрофдан ёрдам тилаб қичқириб туришарди. Ўртага тушиб қолган йигит мардона қаршилиқ кўрсатар эди. Қизлар чопа бориб ёрдамга чорлар, чопа бориб ёрдамга чорлар эканлар, бир дам анграйиб, ҳам маҳлиё бўлиб йигитнинг чапдаст ҳаракатларига термулиб қолишди.

Бу пайт муштлашаётганлар сурила-сурила бу овлоқ кўчадаги симёғоч остига келиб қолишган, кўча чироғининг ёруғида уларни олисдан ҳам кузатиш мумкин эди. Ҳаётда сира бундайин тўқна-

шувга йўлиқмаган қизлар бир муддат ҳайратда қотган эдилар. Азамат йигит тўрт безорига бир ўзи бас келиб, ажабтовур шиддат ила муштлашар, газабланган вазоҳати, ҳаракатларида ажиб... жозиба бор эди. Ҳамлалари қисқа, ортиқча уринишлардан холи аниқ зарбалар ила амалга ошаётганидан ва кутилганидан ҳам созроқ "ҳосил" тўкаётганидан йигитнинг яхшигина шуғуллангани сезилиб турарди.

Бироқ тез орада ёвқур йигит чарчади. Уни ур калтак-сур калтак қила бошлашди. Йигит йиқилса ҳам дарҳол ўрнидан туриб рақибларига ташланар, битта-яримини ерпарчин қилар, аммо чоратрофдан ёғилаётган зарбалар уни новдадай тебратиб, синдириб ерга қапиштирарди. Навбатдаги қулашларининг биридан сўнг, йигит чўккалаганича қад ростлаётган маҳали безорилардан бири унинг манглайи аралаш бошига қаттиқ тепди. Йигит қулочи кенг ёзилиб чалқанчасига ағдарилди-ю, қимирламай қолди. Шунда кўрқиб кетган қизлар бор овозлари билан чинқариб юборишди:

- Вой-дод, ўлдириб қўйишди-и-и-и!..

Безорилар шоша-пиша қочишга тушдилар. Қизлар йигит тепасига чопиб келишди. Йигитнинг пешонаси ёрилган, қон қоши аралаш чаккасини ювиб оқарди. У қимир этмай ётганича, оғир-оғир нафас оларди. Тахликада эсанкираган қизлар ҳаллослаб "Тез ёрдам"га қўнғироқ қилиш учун югургилашди. Бахтга қарши, яқин атрофда автомат телефон йўқ эди. Йигитни кўчада ёлғиз қолдириб, узоқроққа боргани кўрқибди. Ётоқхоналари яқин бўлгани боис йигитни ўз ётоқхоналарига ётқизиб, сўнг дўхтир чорлашга кенгашишди. Бир амаллаб холоскорларини турғизишди-ю, иккови икки қўлтиғига кириб судраб кетишди.

Йигит забардаст эди. Ётоқхона эшигига етиб боргунча қизларнинг нафаслари бўғизларига тиқилиб қолди. Қоровул хотинга вазиятни тушунтириб, йигитни юқорига, ўз хоналарига олиб чиқишди. Уни кроватга ётқизишди. Атрофида гирдикапалак бўлишиб, қон сачраган курткасини ечиб ташлашди, сочиқни хўллаб манглайи, чаккалари, қулоқлари ва сочларини артишди. Бояқиш қизлар фалокатларини аритган ҳушсиз азамат қошида чинакамига парвона, қалбларининг туб-тубидан отилиб чиқаётган миннатдорчилик ва мутаассирлик зилолидан тўлқинланиб жонсараклик ила унга меҳрибонлик қилишар, "ака, ака"лаб ҳушига келтирмоқчи бўлишарди. Ахир, ҳазил гапми? Бахтсизликка учраган бечораларнинг нолаю илтижосига бефарқ ўта олмайдиган, жонини гаровга тикиб бўлса-да, уларнинг ҳимоясига ярайдиган мардлар ҳозир ҳам бор экан-ку. Ахир, дунё фақат териси қалин, пича

хавфга бўйни қисиладиган, ўз жонининг ҳимоясигагина мослашиб қолган тошбақамижоз каслар билангина эмас экан-ку.

Йигит қошларининг ўртасида тугунча пайдо бўлиб, ҳануз қимирламай ётарди. Аммо нафас олиш мароми аста меъёрлашиб, аҳволи енгил тортаётгандай эди. Қизлар тагин “ака, ака” лаб чақиритиб, унинг юзларига енгилгина шапатилаб кўрдилар. Шунда у кўзларини очди. Тепасида ўзига ташвиш билан тикилиб ўтирган қизларни кўриб, хонага бир қур олазarak назар ташлади. Ўридан турмоқчи бўлиб кўзголд-ю, бирдан бошини чангаллаб қисқа ихраганича ёстикқа йиқилди. Ғужанак бўлиб қотиб қолди. Қизлар чопқиллаб ташқари югургилашди.

Улар “Тез ёрдам” да етиб келган дўхтирларни етаклаб хоналарига қайтганларида, на йигит ва на унинг бунда бўлганидан бирор асар топа олмай ҳайрон қотиб қолдилар. Унинг илгичдаги курткаси, ҳатто манглайдан оқаётган қони артилган сочиқ ҳам йўқ эди. Пастга тушиб қоровул хотиндан суриштиришди, дўхтирлар билан бошлашиб атроф-теваракни қидирган бўлишди. Бироқ йигит ҳеч қаерда йўқ эди. Қизлар мулзам тортиб, узр сўраб дўхтирларни кузатиб қолишди... Ажабо, қаерга ғойиб бўлдийкин? Ахир, у юриб чиқиб кетадиган аҳволда эмасди-ку, магар биров суяб бормаса... Ажабланиб, тагин айланиб кўришаркан, коридор бўйлаб ўнгга қайрилган жойларида тўхтаб қолишди. Нимқоронги коридор тўридаги дераза олдида бир кимсанинг қораси кўкқайиб турар, деразадан ташқари боқиб тургани боис унинг юзи кўринмасди.

Қизлар кимса қошига чопиб келганларида, у ўгирилиб қаради:

- Салом, Бокира, салом, Ҳилола.

Бу - уларнинг курсбошиси Душвор эди.

-Кечирасиз, Душвор ака, биз сизни... бошқа бировга ўхшатишимиз, - дейишди қизлар бўшашганича.

Улар деразага бўйин чўзиб аланглаб кўйишди. Ташқаридан йўқликдай бўлиб зим-зиё тун мўралаб турарди, холос.

- Биз бир йигитни қидириб юрган эдик. У бизни қутқариб қолди. Сиз уни кўрмадингизми? Баланд бўйли, гавдали нотаниш йигит... Унинг пешонаси ёрилган, - қизлар Душворнинг юзига умидвор кўз тикишди.

- Йўқ... - деди Душвор.

Қизлар ҳафсалалари пир бўлиб ортга бурилишди.

-Балки сиз уни топарсиз, ахир тоғ тоғ билан учрашмаса ҳам, одам одам билан учрашиши мумкин-ку, - деди Душвор ордан. - Тун ярмидан оғди, ҳамма ухляпти, сизлар ҳам ухланг...

Душвор ўзи ғалатиноқ эди. Ижарада яшаса-да, сира кўтилмаганда - ярим кечаси ёки сахармардонда ётоқхонада пайдо бўлар, бевақт йўқловдан оромлари бузилган ҳамкурслари уйқусираб "Ух-лайсизми, ўзи?" дея уни қарши олишарди. Унинг ҳозирги гаплари ҳам ғалати.

- Ўзингиз нега бедорсиз? - дейишди қизлар бироз ғашлари келиб.

- Одатим шунақа, - деди Душвор. - Ёмғир ёғишини анча олдин ҳис қиламан. Вужудим чимилляпти, демак тез кунларда ёмғир ёғади...

Шундай дея Душвор жунжикиб қўйди ва қизларни унутгандай уларга терс ўгирилиб, тагин деразадан ташқарини - зулматни томоша қила бошлади.

Қизлар чимирилишди. Эсанг қотса қотгудек...

Улар хоналарига қайтиб, жойларига ҳорғин чўкдилар. Иккови ҳам жароҳатланган олийжаноб халоскорнинг тақдирдан хавотирга ботиб ўтиришарди. Ажаб... йигитнинг хуш сурати иккисининг ҳам кўз олдида муҳрланиб қолган эди. Чиндан ҳам нотаниш халоскор жуда келишган, истараси ғоятда иссиқ, чеҳраси очиқ йигит эди. Унинг бутун қиёфасидан: кенг пешонаси-ю, қирра бурни, бўртиб чиққан мардона ияги, ҳатто ўртасидан фарқ очиб таралган ва битта-иккита оқ оралаган қалин қора сочларидан алланечук самимият ҳамда ёшига нисбатан анча бот келган донолик акс этиб турарди.

Қизларнинг дилларидаги тилларига қўчди.

-Фариштали йигит экан-а, - деди Бокира жилмайиб.

- Бунинг устига, пахлавон... ҳам довюрак. Йигитинг бўлса шундай бўлса, - дея Ҳилола қошини учириб қўйди.

- Ажаб, уни қаердадир кўргандайман...

- Қўйсанг-чи, қаерда кўрардинг. Сенга шундай туюлаётгандир. Ўзи жуда истарали экан-да.

- Агар у келиб қолмаганидами...

Бокира пастки лабини тишлаб бош чайқаркан, шахло кўзлари катталашиб, уларда қўрқув акс этди.

- Нимасини айтасан-а,- Ҳилола даҳшатдан эти жунжикиб қунишди. У бошини баланд кўтариб, қўлларини юқори чўзганича хитоб қилди:

- Эй, художон, ўзингга шукур, биз бечораларни сақлаб қолдинг.

Йигитни алқашди, безориларни қарғашди, кеч йўлга чиққанлари учун Зарнигордан хафа бўлишиб, ўзларини ҳам койишди. Беихтиёр профессор Ғиртмак ёдга тушди. Кўнгилларига совуқ вахима

оралади. Аммо бошдан кечирилган даҳшат ва унинг хайрли оқибати бу ваҳимани ювиб кетгандек бўлди. Бир гап бўлар, дея ўзларига тасалли беришди. Гап айланиб тагин нотаниш сирли йигитга тақалди. Туриб-туриб унинг сирли пайдо бўлиши, ўзларини қутқариши ва, айниқса, тагин сирли ғойиб бўлиши бояқишларга таъсир қилди.

- Қара-я, худди эртақлардагидай, - деди Бокира маъсум кулиб, - Керак пайтда халоскор етиб келди, бизларни қутқарди, тагин сирли ғойиб бўлди.

- Бировга айтсанг, ўлса ишонмайди, - деди Ҳилола жўшиб-Худди ҳинд киноларидагидай.

- Чиндан эртақдаги сирли халоскормикан? - деди Бокира кулимсираб.

Кулишди. Шунда кўзлари катта-катта очилиб кетган Ҳилола битта гап айтдики, бу гап кейинчалик ҳам бир-икки қайта қўзғолди.

- Балки у Хизр бовадир? - деди Ҳилола ҳаяжон билан.

- Йўғ-е, қўйсанг-чи, дугонажон, - деди Бокира ишонқирамай. - Хизр бова-қария-ку. Унинг бўлса сира қарияга ўхшайдиган жойи йўқ, сочидаги битта-иккита оқини айтмасанг.

- Нима қипти? Эҳтимол, Ҳазрати Хизр унчалик қария ҳам эмасдир. - Ҳилола ўз гапига ўзининг ҳам ишонгиси келиб турарди. - Эҳтимол, у ҳар хил қиёфага кириб пайдо бўлар. Ахир, у илоҳий-ку. Замонавий йигитга ўхшаб олиш унинг учун нима деган гап.

- Чиндан ҳам ғалати... бошқаларга сира ўхшамайди...

- Иккимиз ҳам соддамиз. Шунча ётди - унинг бошмалдоғини ушлаб кўрмаймиз. - Ҳилола ўз тахминига астойдил берилиб кетганди.

- Агар Хизр бўлсалар, борди-ю бунга ўшанда билиб ҳам қолганимизда сен нима қилган бўлардинг? - ўсмоқчилади Бокира.

- Ох, менинг унга тилақларим кўп эди-ку, - деди Ҳилола шошиб, энтикиб.

- Мен бўлсам унга "Раҳмат, Хизр бова, сиз бизнинг номусимизни, ҳаётимизни сақлаб қолдингиз, шунинг ўзи жуда катта бахт, бизга ортиқ ҳеч нима керакмас", деган бўлардим, - дея жилмайди Бокира.

- Ҳа-я, дугонажон, рост айтасан, мен буёғини ўйлаб кўрмапман, - деди Ҳилола бўшашиб.

Теваракни қоплаган дуд-ғубордан бўғилиб тонг бўзариб келмоқда эди. Шаҳар уйғона бошлаганди.

Тунни оёқда ўтказган қизлар жойларига омонат чўзилганларича ухлаб қолгандилар. Ҳарчанд уринмасинлар, сертахлика-серташ-

виш тунни бедор кундузга улаб юборишга қурблари етмади.
Ёстиқларига суянган жойларида уйқу ўз гирдобига тортиб кетди.
Ғафлатда қолдилар...

"Эзгуликка умид" дан

*Ушоқ бир данак ўз бағрида кечмиш ва келажакни асрайди,
метин вужуди билан уни муҳофаза этади, то фурсати етиб
огушидаги тириклик негизи уйғонмагунча, бўртиб унмагунча, то
ҳаёт давом этмагунча, то кечмиш келажакка уланмагунча.
Шу мўъжаз тимсолда табиатнинг буюк қонунияти, тенгсиз
иродасини кўраман... Умуман, табиатда неки мавжудот бор-
ки, ушбу қонуниятга оғишмай амал қилади... Аммо биз инсон-
лар-чи? Нега биз унга ҳамиша амал қилавермаймиз? Моҳият-
мағзимишни унутамиз? Ўзлигимиздан тонамиз?*

Бу не? Ақллилик балосими?

* * *

- Қораси - пашша, ошналар!
- Қораси - чивин, жўралар!
- Ашинақамас-да, чивин - чақадигани.
- Пашша чақадигани.
- Бизники тўғри!..
- Бизники тўғри!..

Сиёсатдонлик бўлимининг думалоқ маърузахонасида дарс бош-
ланишини кутиб ўтирган талабаларнинг катта гуруҳи гуш бўлиб
олганича қаттиқ тортишувлар ила ана шу масалани муҳокама эти-
шаётган эди. Шу пайт эшикдан бир-икки талаба "Домла келаяп-
тилар" дея югургилаб киришди. Ҳамма жой-жойига ўтди. Маъру-
захонага пашша ёхуд чивин учса эшитилгудек жимлик чўкди.

Эшикдан паст бўйли, қотма, ҳаракатлари чаққон, бостириб кийган
қора шляпаси ортидаги жингалак сачлари патила, ҳаётнинг турфа
иссиқ-совуғидан тоб тортиб, обдон тўрлаган очундаги таҳдидли
чағир кўзлари аро бел қўйиб қўнқайган узун бурунли, икки чети
пастга осилиб жағлари томон чизиқ тортган катта оғзи юзига
тагин-да кескинлик бахш этгучи бир киши кириб келди. У ба-
шанг кийинган: эгнида камзулли қора костюм-шим, бўйнида қора
бўйинбоғ, камзулининг ён чўнтагидан тилла соатининг занжири
осилиб турарди. Бу - профессор Фиртмак эди.

Профессор Фиртмак зиналар орқали думалоқ маърузахонанинг олд қисмидаги баланд саҳнага кўтарилди ва ўртадаги қаққайган катта, ҳашамдор минбарга жойлашди. У бошидан шляпасини олганди, ўсиқ жингалак сочлари тепакалининг икки ёни-чаккаларида пахмайиб қолди. Профессор Фиртмак қўйин чўнтагидан ялтироқ гардишли катта кўзойнак олиб қўнқайган бурнининг белига қўндирди ва қора чарм жилдидан қоғозларини суғуриб, уларни иштиёқ билан кўздан кечирганича олдиға тахлай бошлади. Сўнг бир муддат аудиторияни диққат билан қаттиқ кузатди. Унинг заҳил юзида норозилик ва жahl аксланди.

- Прогуллар бор! - деди у паст, аммо таҳдидли товушда. - Курсбошилар, дарс охирида келмаганлар рўйхати менинг олдимда бўлсин.

Профессор Фиртмак семинар дарсларини ҳам одатда бир хил руҳдаги маъруза билан бошларди. Айни дамда ҳам қўлини осмонга бигиз қилганича, аҳён-аҳёнда қоғозларига кўз югуртириб, баланд шанғи овозда жўшиб маъруза қила бошлади:

- Тўғри стратегияга йўналтирилган излар бўйлаб жамиятнинг тақир-туқур араваларини шиддат билан судраб борадиган қудратли локомотив борки, азизларим, унинг номи сиёсатдур. Давр олдимизга улуғвор вазифаларни қўймоқда. Бу вазифаларни бажаришда, сиз, менинг ёш дўстларим, жамиятнинг дарғалари бўлмоғингиз керак. Сизлар омма устида ишлайсизлар. Омманинг сиёсий саводхонлигини ошириб, таъбир айтиш керак бўлса, унинг ғайрат ва қувват оқимини ташвиқот ва тарғибот ила тўғри ўзанга йўналтирасиз. Нурли келажак йўлида уни меҳнатга илҳомлантирасиз. Бинобарин, жамият яшар экан, у ҳамиша етакчи-етакловчи арбобларга-сиёсатдонларга эҳтиёж сезади. Айнан ана шу мақсад йўлида сиёсатдонлик бўлимини ташкил этганмиз.

- Профессор Фиртмак маъруза орасида кифтини келтириб мақтаниб қўйишга уста эди. - Сиёсатдонлик бўлимини ташкил қилишга киришар эканман, дастлаб бу ишнинг кўлами ва қийинчиликларини ҳис қилмаган эдим. Аммо кўп саъй-ҳаракатлар орқасида ушбу бўлимни ташкил этдик...

Шу пайт эшик аста тақиллади. Икки дугона қўрқа-писа изн сўраб ичкари киришди. Шавқи синдирилган профессор Фиртмак юз терилари пир-пир учиб тумтайди:

- Бир томчи сирка бир хум шиннини айнитар эмиш.

Гарчанд унинг маърузаси шиннидай бўлмаётган эрса-да, қизлар баттар хижолат чекдилар, профессор Фиртмакнинг қора дафтарига тушдик, дея кўнгиллари бешбаттар ғашланди.

Ахир, ҳазилми... Факультет остонасини эндигина ҳатлаган талаба ҳам профессор Ғиртмак таърифини эшитар, пайти етиб албатта, унинг чиғиригидан ўтишни, имтиҳонларда унинг қаршисида дағ-дағ қалтирашни бўйнига олиб қўяр эди...

Профессор Ғиртмак талабаларга яна кўп гапларни айтмайди...

У факультетга янги ишга келган кезлари жисман увоққина бўлгани учунми, ёки пачоққина бўлса-да, гап-сўзлари "тарақлаган" маҳмаданалиги боисми, бир профессор ёқтирмай унга "Ғиртмак" лақабини тиркаган, шундай қилиб ҳеч қандай илмий унвонга эга бўлмаган ёш аспирант йигит ана шунақа ғалати лақабни орттириб олганди. Нимасини айтсин, ҳозирга келиб манглайида "Домла" ёхуд "Устоз" деган мўътабар ном зуҳр этгани ҳолда, мана, ўттиз йилдирки, хали-ҳануз куракларида ўша лақабни илиб юрипти. Ўша кезлар профессор Ғиртмак оддийгина "Ғиртмак" ёки баъзи ҳолларда "Ғиртмакча" эди. Энди бўлса ушбу ном елвизакдай совуқ ва чўчитувчи бир бад хосият касб этганки, унинг шарпасиёқ талабаларнинггина эмас, балки унча-мунча доценту профессорларнинг ҳам этини жунжиқтириб, қалтироқ соладиган бўлиб қолган. Агар у ихтиёр этса, шундай изғирин кўптирардики, бир-икки одамни учуриб юбориши ёки дард теккизиб оёқдан йиқитиши ҳеч гап эмасди. Бироқ унинг иззатини изиллатавермасликка, ўзининг ўша кудратини ҳуда-беҳудага сарфлайвермасликка фаҳму идрокки етар, атрофидагиларни кўпроқ ана шу кудратнинг кўлагасида зириллатишни мақбул кўрарди. Умуман, уни камтар деса ҳам бўлаверарди. Айни пайт катта обрўга эришган бўлса-да, ёшликдаги - ўсиш давридаги одат ва қилиқларини ташламаган, юксалиш йиллари кезиб чиққани - курашнинг эгри-бугри, пасту баланд, овлоқу хилват йўлларини хотиридан фаромуш қилмаганди. Гарчанд ҳозирги тутган мавқеига ярашмаса-да, тўғрироғи, эндиги мавқеи унча-мунча мақсадига тўғри, равон йўл орқали ошкора ета олишини бемалол таъмин этса-да, у кўпроқ бояги йўлларни кўзлаб турар ва улардан унумли фойдаланар, бу унинг азбаройи эҳтиёткорлигиданми ёки эрмакталаблигиданми ёхуд тарки одат қила олмаётганиданми, ҳар ҳолда, тушуниб етмоқ душвор эди. Масалан, у шу кунда ҳам издиҳомларда юзига бемалол гапириши мумкин бўлган бундайроқ олимчаларга кўпда дангал эътироз билдиравермас, балки унинг ўзига мос олимчани гиж-гижлаб қайраб қўяр, шу йўсин кўп ишларни ҳарифлари қўли ила битирарди.

У янги ишга келган пайтларда ҳам факультет улкан салтанатнинг бирмунча эркин беклигидай ёзилмаган мақомга эга, бу ерда сиёсат ҳам ўзгача эди. Бунинг боиси факультет биносининг уни-

верситет бош биносидан олисда жойлашганидан эмас, балки уни бошқариб турган гуруҳ нуфузи ҳамда кўламли алоқаларидан эди. Ўша йиллари унинг билан бирга кўп ёшлар бу масканга ишга келдилар. Аммо бу даргоҳнинг замини ниҳолчаларнинг илдиз отиши, авж олиши учун қулай эмасди. Бу ерда, асосан, уруғларнинг сарасини, тўғрироғи ўзларига қарашлисини олишарди. Кўп навниҳоллар четга суриб ташланди. У бўлса қўл кўтариб барвақт четга чиқишни истамасди. Бу ғаройиб даргоҳга ишга келгунига қадар у ўзининг шумликларга мойиллиги ва қодирлигини, муомалага яхшигина лаёқати борлигини зарурат бўлмагани учунми тузукроқ англаб етмаганди. “Бир йигитга минг шумлик оз” деган нақлни у ўша серҳадик, сермашаққат йилларнинг бедор кечаларида, кўпроқ илм билан эмас, балки у ёки бу гуруҳ бағрига қандай йўл топиш мумкинлиги ҳақида бош қотириб, тун тебратган лаҳзаларида яратди. Чиндан ҳам у қай бир гуруҳнинг мустаҳкам қалъасига йўл солиш учун не ҳунарлар кўрсатмади. Қора терга тушиб хандақ тўлдирди. Хандақ тўлдиришнинг иложи бўлмаган вақтда лангар ушлаб дорбозлик қилди, девор ҳам ошди, лаҳм ҳам ковлади. Энг муҳими, бу ишларни ўзига ор билмади. Ифлос бўлганида қўлининг қорасини қўлтиғига суртиб-суртиб кетаверди. Иқтидорини илмга тикмоқчи бўлган кўплаб содда ва жўшқин руҳли салафлари эрта ўйиндан чиқишди. Ғиртмак эса нозик фаҳми ила англаб етдики, ҳақиқий илмдан аввал бошқа “илм”ларни эгаллай билиш муҳимроқ экан. Уни иқтидорсиз деб бўлмасди, аммо у кундалик бош режасида кўп вақти ва қувватини яшаш учун курашга сарфлай бошлади. Гуруҳ танлашда бошда адашган бўлсада, тезда хатосини англаб етди. Гуруҳларнинг энг кучлиси - марказий гуруҳга суқилиб киришни пировард мақсад деб билди. Бу гуруҳ алоқаларининг қамрови чиндан ҳам кенг бўлиб, бош бинога, хатто ундан ҳам юқорига ёйилиб кетганди. Уммондаги наҳанг теграсини қуршаган, унинг тишларидан сочилган сарқитлар-ла ҳўракланиб, кун кечиргувчи чавақлар мисол бўлак майда-чуйда гуруҳчаларга вилоятига, шу монанд бошқа жиҳатларига қараб қабул қилсалар, марказий гуруҳдагилар асосан қариндош-уруғлар ва яқинлардан иборат эди. Жамият сиёсат билан тирик экан, яъни унинг ривожини учун сиёсат бирламчи омил экан, ушбу соҳа мутахассислари ҳамма жойда сувдай зарур. Мазкур гуруҳнинг пинҳоний мақсади, ёзилмаган вазифаси дастлаб ўз бағирларида умидли ёш кадрларни етиштириш, темирқанот бўлгач, уларни у ёки бу илмий ёхуд давлат маҳкамасига учирма қилишдан иборат эди. Ёшларнинг пировард мақсади қанот ёзиб мазкур идора-муассаса-

салардан ҳам баландроққа учиш, катта-кичик бирор даргоҳ, худд, ёки, ҳатто, Марказий Бошқарув қўмитасини эгаллаш эди. Факультетда ўқиётган марказий гуруҳга дохил талабалар учирма бўлганларнинг ўрнини тўлдирарди. Фиртмак бўлса ёт эди, ҳатто, ушбу даргоҳда ўқимаганди ҳам, аммо бахтига унинг билан бирга иш бошлаган ёшлар орасида марказий гуруҳга мансуб бир йигит бор эди. Содда салафларидан фарқли равишда у бундай ҳолатни бахтли тасодиф деб баҳолади ва имкониятни қўлдан бой бермасликка тутинди. Умуман, Фиртмак бундан буён ярқ этган ёки этмаган бирор майда-йирик имкониятни қўлдан чиқармасликка жазм қилди ва бунинг учун, муболағаси билан айтганда, темир одам мисол аниқ ҳамда қаттиқ ҳаракат қилди ва катта натижаларга эришди ҳам. Агар ҳаётимизда урф бўлган ҳамма нарсага меъёрий режа қўйиш қонунини ўсиш учун мавжуд имкониятлардан фойдаланиш ҳаракатига ҳам жорий этилса, Фиртмак тўлиқ ғалабага эришмаганида ҳам, ҳар қалай, унинг кўрсаткичи жуда юқори бўлган бўларди. Хуллас, азбаройи содиқлиги-ю синиқлиги, оёқ-қўли чаққон дастёргиналиги ва уддабуронлиги билан Фиртмак марказий гуруҳнинг янги аъзоси қалбига йўл топа билди. Асилзода янги дўсти Фиртмакнинг баъзи тўпори қилиқларидан кулса-да, ўзи учун асқотаётган унинг ана шу сифатлари туфайли, қолаверса, жамоадаги ёшлардан ҳам ким биландир ҳамдам бўлиши кераклиги учун унинг дўстлигини қабул қилди. Фиртмак қариндошлик ришталарини боғламай туриб, марказий гуруҳга қўшила олмаслигини тушунарди. Янги дўст билан борди-келдини кучайтирди. Тез орада гуруҳдаги нуфузли арбоблардан бирининг ўтириб қолган ногиронроқ қизи борлигини билди. Даргоҳдан четлашмаслик, билъакс, ўрин топиб, униб-ўсиш қасди ҳар недан юқори эди... Иккала томоннинг келишуви ва қониқиши ила тўй бўлди ва Фиртмак бахти очилмаётган қиз исмини, тўғрироғи, шарифини ўз таржимаи ҳолига илова қилди.

Идроку салоҳиятини дастлаб оёққа туриб олишга, сўнгра ном қозониш ва мазасини пича ялаб улгургани ваколат ҳамда имтиёзлар соҳиби бўлишга сарфлади.

Бугунги монопол нуфузга эришгунига қадар Фиртмак, эҳ-ҳе, тагин қанча азият чекди. Қачон, қай эшикни қаттиқроқ ёпмаслик лозимлиги-ю қайсинисига элтадиган йўлни унутиш вожиблиги, қандай нарвондан юқори чиқиш мумкинлиги-ю, қачон нарвонни олиб қўйиш кераклигини ҳаёлидан фаромуш қилмади. Ичлари туз сепилгандай ачишса-да, қайси бир азиз кўприкларига ўт қўйиб юборди. Бироқ ҳар тугул, расмий номи никоҳ деб аталмиш ўша битимдан сўнг, унинг ишлари анча юришиб кетди. Номзодлик диссертация-

сини кўнги́л яқинларига ўзи мақтанганидек, етмиш икки соатда ёзиб битирди. Докторликни ёқлаши алоҳида бир мураккаб жараён бўлдики, алал-оқибат тўғри маънода ҳам, бошқа маънода ҳам илм билан фириб чатишиб профессор Ғиртмак деган ном дунёга келди. Отаси мўртроқ келди, эрта кунда - уни дунёга келтириб оқўтиб кетди. Профессор Ғиртмак онаси - фирибнинг тарбиятида янада камол топа бошлади. Шунинг учун ҳам у қобил фарзанд сифатида волидасини ўта қадрлайди. Бугунги ёшлар... бугунги талабалар... нимани ҳам билишарди улар. Улар профессор Ғиртмакдан балодан кўрққандай кўрқишни, имтиҳонларда унинг сержин юзига боқиб, қалтирашни билишади. Бу ажинлар маъносини ўқишга эса ҳеч бирининг чоғи келмайди. Фақат унинг ўзигина тарам-тарам бу чизиклар бедор кечалардаги қай гуссаларнинг талқинлари, қайси ранж-риёзатларнинг шарҳи-ю нархи эканини билади. Ёшларга боқиб кўнгли баъзан гуссага тўлади, ўтиб кетган ёшлик дамларини ўйлаб, ўрнини ҳеч нима боса олмайдиган лазиз ҳислардан, ажиб ҳислардан мосуво ўтган чоғларини эслаб бағри эзилади. Бугун Ғиртмак ёшларга сирли ва кўрқинчили туюлаётган экан - кўрқаверишсин! Очиғи... бугунги ёшларга боқиб профессор Ғиртмакнинг кўпроқ жини кўзийди, зардаси қайнайди, ғазаби қўпади. Ўзи чеккан барча азобларни бажонудил уларга ҳам раво кўргиси, илингиси келади. Ўзининг шўрлик ёшлиги рўбарў бўлган ярамас муҳитни улар учун ҳам яратишга ва сақлаб туришга имкон қадар интилади. Талабалик йиллари ва иш фаолиятининг бош-бошида озгина бўлса-да чинакам илм сурурини тотиб кўрган ва бу нарса қалбининг бир бурчида ниш ургану бот қуриган илк мухаббат чечаги янглиғ оғриқли бир асорат қолдирганди. Эҳ, ҳақиқий илм сурури... қариб қоляптими ёки илгарилари кураш шавқи билан бўлиб сезмаган эканми, кейинги пайтларда кўксига ғимирлаган бир оғриқ уйғонади. Армонми бу, ёки чинакам илм ярата олмагани учун виждон азобими, ёки қоришиқ туйғуларми - у тушунмас, тушунишни истамас, тушунишдан кўрқарди. Илмдаги унинг қилган ишлари жуда заиф, мўрт бўлиб, улар васийликсиз ўзларини эплаб, нурли тақдирга эришадиган сиёқда эмасдилар. Китоблари ўзидан кейин нотагон сағирларга айланиши муқаррар эди. Бироқ, не ажабки, ўкинч қайғусини сийпалагувчи юпанч туйғуси ҳам бор эди қалбда. Агар унинг фаолияти фақат илм билан чекланиб қолганида эҳтимол у чинакаммига ўкинган бўлармиди. Аммо, у биринчи навбатда, қипқизил сиёсатдон-ку. Ҳа-ҳа, сиёсатдон! Не-не раҳбар вайсақиларнинг устози, айтиш мумкинки, маънавий падари. Ахир Қуёшнинг Ғарбдан чиқишини ким биринчи бўлиб айтди ва исботлаб берди. У эмасми?!

Бу шундай бўлганди. У аҳли илм ва сиёсатдонларнинг назарига

туша бошлаган бир кез катта бир издиҳом аро минбарга кўтирилди-ю, ўзидан олдин сўзга чиққан нотиқларникидан ўткирроқ, саҳт-сумбатига ярашмайдиган баланд шаңги овозда ҳайқирди:

- Қуёш, ўртоқлар, Ғарбдан чиқади ва Шарққа ботади!

Залдагиларнинг тобора кўпроқ диққатларини йўқлама қилиб, бир муддат тек қотди, мўлжалидаги эътиборни ўзига жамлаб олғач, қўлларини бигиз қилганича ижирғаниб, ўзига хос шавқ билан қичқиришда давом этди:

- Шарқдан ҳеч қачон Қуёш чиқмаган ва чиқиши мумкин ҳам эмас! Савол туғилади: ўртоқ Фалоний "Қуёш Шарқдан чиқади" деганида қай ғаламис мақсадларни кўзлаяпти экан?! Яна қайтараман: Қуёш бизга Ғарбдан чиққан! У ҳар тонг боз Ғарбдан чиқади ва бизларга зиё, ҳарорат, ризқ-рўз, тўкинлик бахш этиб, уфқларимизни олранг шафаққа буркаб Шарққа ботади. Магар биз кундай равшан ушбу ҳақиқатни инкор этиб, бадхоҳлик ила: "Қуёш Шарқдан чиқади" дер эканмиз, демак... демак бизнинг фикримиз лойқа, демак бизнинг кўнглимиз қинғир!

Зални титратиб гулдурос қарсақлар янгради. Уни олқишлашарди! Бу қарсақлар профессор Ғиртмак сиёсий меърожининг ибтидоси, бояғи олим фаолиятининг интиҳоси, аниқроғи, унинг устидан чиқарилган ҳукм бўлди.

Эндиги бадий асарлар ҳам: "Ғарбдаги азамат тоғлар ортида, поёнсиз ўрмонлар узра қизариб Қуёш кўрингани ва тонг ота бошлагани..." янглиғ гўзал, мантиқан тўғри тасвирлар ила жилолана бошлади.

Дарвоқе, бир вақтлар тор доираларда қўлланилган унинг бўлак лақаби ҳам бор эди - Кўрагоний. Ушбу лақабнинг ҳам бадният ила тўқилганини, беғараздай туюлган бу ҳазил тубидаги мазах қуйқасини унинг сезмаслиги мумкин эмасди. Зеро, буюк соҳибқирон шукуҳли сулола вакиласи - соҳибжамол маликага уйланиб, ушбу номга эга бўлган эрса, у майиб қиз билан ўзининг ўртасидаги номувофиқ никоҳ туфайли шундай лақаб орттирганди. Шундай қилиб, бироз муддат Ғиртмак Кўрагоний бўлиб юрди, аммо лақабининг кет қисми айрим сабаблар шарофати ила кейинроқ узилиб тушди ва одамлар ёдидан кўтарилди. Ғиртмак лақаби яшовчан чиқди. Ўзига жуда арзон нарх белгилаб, орқасига "Ғиртмак" деган одми ёрлиқни ёпиштириб қўйган калондимоғ профессорни у анча йиллар бурун орадан кўтариб ташлади. Унинг кетидан бошқа чавақ гуруҳлар ҳам супурилиб кетдилар. Унинг ҳамма сифату жиҳатлари келажакда катта обрў қозонишидан дарак берарди. У ўзидан бўлак ҳеч кимга ишонмасди, ҳеч ким унинг ишончини қозона олмасди ҳам. Ўзини намоиш этишнинг ҳадисини олган, жоиз фурсатларда буни қойилмақом қилиб ўринлатар эди.

Тараққиёт бирламчи омилининг аҳамияти ошганидан ошиб юқори малакали вайсақи кадрлар тайёрлаш янада кучли заруратга айлангач, ана шу мақсадда махсус сиёсатдонлик бўлими ташкил этишни профессор Ғиртмакка юкладилар. Шундай қилиб, марказий гуруҳ норасмий ваколатлари қамровига ворислик ҳуқуқи профессор Ғиртмакка насиб этди. Сиёсатдонлик бўлимини ташкил этиш билан турли бўгин раҳбарлик ишига сиёсий онги юксак, эътиқоди мустаҳкам, ишончли вайсақи кадрлар тайёрлаш расмий тус олди. Мазкур бўлимга асос солганидан сўнг, етишиб чиққан кўплаб вайсақилар ҳозирда ҳам турли нуфузли идораларда кўтаринки руҳда вайсаб, жамиятнинг олға босишига беқиёс ҳисса қўшмоқдалар. Шогидлар, ҳатто, энг юқори котибият ҳайъатига ҳам бориб етдилар. Ҳа, иерархиянинг устки бўғинидаги бундай раҳбарларни бизда котиблар дейишади. Ўзлари ёзган ёки бошқалар ёзиб берган даста-даста қоғозларни титиб ваъз ўқийдиган, вайсақилик дами или сиёсат, демакки, жамият аравасини юргизадиган котиблар. Шогирдлар бундай ишни қойиллатишади.

Профессор Ғиртмакнинг баъзи маърузаларини шогирдлари дастуруламалга айлантиришган.

- Халқ ҳикмати уқтиради, - дерди у салмоқлаб. - "Шавла кетса кетсин, обрў кетмасин". Бунинг замирида катта маъно бор, ўртоқлар. Биз четдаги мухолифларимиз кўзи олдида сира-сира паст кетмаслигимиз керак. Улар бизларни кўриб "Буларда ҳамма ишлар "о кей экан" - десинлар". Бинобарин, шавлага кетадиган хом ашё ва материалларни ўзида мужассам этган пировард махсулот захираси ҳажми бизда туганмасдир. Қисқаси, шавланинг ўрнини қоплаш осон, лекин дунё афкор оммаси олдидаги осмон қадар обрў йўқолса, уни тиклаш маҳол.

Шундан сўнг, кўп жойларда жамиятдаги етакчи савтга ундош "Шавла кетса кетсин, обрў кетмасин!" деган шиорлар пайдо бўлди. Фаннинг турли соҳалари намоёндалари бу борада ўз мушоҳадаларини баён қилдилар. Пировардида, аниқ фанлар вакиллари фикр билдириб, шавланинг кетиши обрўнинг ошишига тўғри пропорционал эканини исботлаб бердилар.

**"Эгуликка умид" дан.
Чинор аммам ҳикояси.**

Буюк туркий эл хўп жафо чекди, хўп дард тортди. Жафо-ю боло-қазоларнинг энг огири ўтган аср охирлари-ю, шу аср бошларида келди, қучайиб улусни талотўпига олди, синовлардан ўтказдики, бетугён ёд этиб бўлмас бун:

*Қаро қуюн қўпганига қўп бўлди,
Бировлар билмади, бировлар билди.
Эврилган замона элагин тутиб,
Эринмай элади элди-я, элди.
Эрлар эланмади, элу юрт деди,
Элга эрк байрогин иллка тут, деди.
Ёғийнинг пойидан паноҳ ахтарма,
Туркийсан - тўшингни тикка тут, деди.*

Улуғ отамиз шўқуҳли эшонлар сулоласидан эдилар. Марғилон ва теваарак атрофдаги музофотлар аҳли ул зотни “Улуғ Эшон” номи ила улуғлар эдилар. Ул зот Ҳаж фарзини адо этган тоҳжи эдилар. Ўрусия ва бошқа қўшни давлатларда ҳам сафарда бўлган, юрт кезиб, эл таниган, илму маърифатни маёқ қилган ориф зот эдилар. Юртнинг эрлари эрк учун муҳорабага қўтарилганларида ул зот уларга фатво бердилар ва ўзлари ҳам курашга қўшилдилар. Икки навқирон ўғиллари - катта оғаларим омонсиз жангларда шахид кетдилар. Меҳрибон онажонимиз бул жудоликни кўтара олмадилар. Оғаларимни йўқлай-йўқлай уларнинг ортидан кетдилар. Қўтилмаган бу мусибатлардан ҳаммамизнинг бағримиз қон бўлди. Отамиз кўйдилар, минг ўрташиб ситам чекдилар. Аммо синмадилар, ўзлатга чекинмадилар. Эл гами, юрт қайғуси ул зотнинг фикру хаёлини қоплаган эди. Тошкенту Бухородаги биродарлари ила чопарлар орқали алоқада бўлиб турар, ҳаммаслақлар Туркистон тақдирини ўнглаш тараддисида эдилар. Отамизнинг етти оталари, бобокалонларимиз эшон ўтганлар. Улар диний билимларга-да, дунёвий илмларга-да ихлосу эътиқодда бўлиб, етук маърифатга эришганлар. Етти бобокалонимизнинг барчаси ўз умри давомида зурриёдларга атаб биттадан хос китоб ижод этганлар. Бундай қутлуғ анъана авлоддан авлодга ўтиб келган. Улуғ отамизнинг фикру ёдлари Туркистон тақдири билан, мустақиллик йўлидаги кураш билан банд бўлиб, иншооллоҳ, фурсат етиб мен ҳам шундай китоб битурмен, ота-боболарим ҳам бул китобларни нуруний бир ёшга етганларида битганлар, дегувчи эдилар.

Бир қуни ўйимизни ҳукумат одамлари босдилар. Чақув бўлгани аён эди. Ҳукумат одамлари ҳаммаёқни тит-пит қилишиб, отамиз гоаят эъзозлагувчи етти мақаддас китобни топиб олдилар. Бошқа китоб, қўлёзмаларни ҳам йиғиштириб олишди. Бизни зор қақшатиб Удуғ отамизни ҳам шул қутлуғ мерос билан қўшиб олиб кетдилар, чирқираб қолавердик. Орадан анча

муддат ўтиб отамиз қутулиб чиқдилар, аммо руҳлари ўта тушқун, оғир ҳаста кимсадай афтодаҳол эдилар. Ул зот ҳужраларига кириб олганларича, ўзлатга чекингандай кунлаб ташқари чиқмас, дунё оҳир бўлгандек борлиққа умидсиз боқардилар. Ҳатто, икки оғам қурбон бўлганларида ҳам отамизни бунчалик ночор, ноумид, музтариб кўрмаган эдик. Кейин воқиф бўлдики, етти бобокалонимиз битган табаррук китобларни ғаддорлар отамизнинг кўз олдларида ёқиб юборишти. Отамизни шул талофат азоби эзаётган экан... Шукурки, ул зотнинг идроклари тушқунлик чоҳида банди бўлиб қолиб кетмади. Отамиз ўзларини ўнглаб олдилар. Ёдларида қолган етти китоб магзини ўзида жам этган ва ўз билим-таассуротлари ила тўлдирилган янги китоб битмакка киришдилар. Ул зот борлиқни унутганча кунларни тунларга улаб тинмай ёза бошладилар. Бу пайт мен бўйи анча чўзилиб қолган қизалоқ, иним, яъни сенинг отанг бўлса ҳали мургак бола эди. Мен чой кўтариб ҳужраларига кирганимда, отамиз мудом қогозларга кўмилиб, алланималарни қоралаб ўтирган бўлардилар. Бир кун отамиз бизни қошларига чорладилар. Иним иккимиз салом бериб ичкарига кирганимизда, отамиз кўркам, серсалобат қиёфалари ўй-ташвиш абрларига чулганган бир алфозда ўтирардилар. Бизни кўриб ул зотнинг юз-кўзларига нур югурди:

- Яратганга шукурларки, анча улғайиб қолдингиз, - дея майин сўз бошладилар. - Тангримдан сизларнинг камолингизни кўрсам, тўйингизни ўтказсам, деган умидларим бор... Таассуфки замон шундай нобон, шундай қаттол бўлиб қолди. Инсоннинг асли-амали бузиш эмас, тузишдур, касбу қор, илму маърифат ила йўқни бор, борни барқарор этмакдур. Сўғишу бўғишлар ҳайвоний бад қилгиликлардур. Маърифат шундай бир ҳуршиди муназварки, унинг зиёси қир кифтини ҳам, қаър қатини ҳам бирдай ярлақаб, чарогон этмакка қодир. Авлоддан авлодга ўтиб бизга-да етиб келган қутлуг билимлар бесар йитмасин, зое кетмасин, дейман...

Отамиз бир муддат тин олдилар. Қалин қора қошлари уюлиб, йирик ўйчан кўзларини яширди. Оғир кўзголдилар, оғир ютиндилар, аста томоқ қириб олиб давом этдилар. Наздимда, ул зотнинг титроқ унлари олис-олислардан келарди:

- Боболар бизга улуг мерос қолдирган эрдилар. Мен бул азиз меросни авайлаб асрар эрдим... Нетайки, юрагимни сўгуриб олгандай шул бебаҳо мулкимни мендан юлқиб олдилар, боз кўз ўнгимда уни тилка-пора қилиб, ёқиб юбордилар. Бунинг ўрнига

кўзларимни ўйиб олсалар, танамни мингпора этсалар, ҳар не азобларга гирифторм қилсалар мен рози эрдим... Ўшал олов менинг кўзларимдан илашиб жисмимга туташди ва ҳануз ёнмоқда ва бул жисм қазоси қадар ёнади ва унинг қазосини тезлатади... Мен улуг боболарим каби, Оллоҳ умр берса, қартайган чоғимда, дунёвий ишларни қўйиб, тиниққан ақл ила, муборак анъана тақозосига кўра китоб битмакчи эрдим, аммо чуқурроқ ўйлаб кўрсам, ошиқмак лозим эркан. Шул боис барча ишлардан қўл тортиб, китоб битмакка киришдим. Улуг боболаримнинг ёниб битган етти китоби мухтасар мағзи-мазмунини хотир изн берганча қайта тиклашга, ўз мушоадаларимни ҳам қўшиб баён этмакка ҳаракат қилдим... Мана ўшал китоб, - отамиз кафтларини давомидаги қўлёзма устига қўйдилар. - Бул китоб етти отамиз номаи аъмоли, тарихи баёни ила бошланади. Тубанда насобимиз тарзи-тажрибалари, илми-ҳикматлари, авлодларни залолату-заволатдан асрагувчи аслияту қўллагувчи қадриятлар тафсили, ниҳоят, каминага аён бўлгон ҳақиқатлар кашфи, алалхусус, парокандаликка юз тутаетган Турон-замин тақдири борасиндаги фикри оғизларим мухтасар шарҳини топгон. Китобни ҳали яқунлай олганим йўқ, лекин у ўз интиҳосига яқинлашиб қолди. Сизларни чорлашдан мурад шулки... Китобимни бул ерда ниҳоялаш менга насиб қилмайдиги чоғи. Ғаламислар гамирлаб қолишди. Улар мени ҳукумат одамларига чақиб даф этмакчилар... Мен яширинча Бухорои Шарифга жўнаб кетмакка ҳозирланиб турибмен. Ҳозирча бундан бўлак чорани кўрмаяман. Бухорои Шарифда мадрасада бирга таҳсил олгон биродарларим кўп, Порсо маҳсумни биласан, қизим, менинг қиёматлик дўстим. Биз ул билан ҳамиша алоқа боғлаб келгонмиз. Мен ўшаникига қўнурмен. Китоб хотимасини, Оллоҳ насиб этса, Бухорода битказурмен. Тунда содиқ кишиларим мени кузатиб қўйгайлар. Ҳозирча сизларни бирга олиб кета олмайман. Йўл хатарли. Манзилга етиб қўним топқач, ишончли шоғирдларимни йўллаймен. Улар ҳамроҳлигида ҳаммаларингиз Бухорога етиб оласиз... Нуридийдаларим... тақдирда айрилиқ бор эркан... Умид қиламанки, бул узоққа чўзилмайдиги. Иншооллоҳ, тагин дийдор кўришурмиз. Икки оғонгиз... ёвқур азаматларим... эрк дея шахид кетдилар... Кўксимдаги жудалик жароҳати битгани йўқ. Оллоҳдан ўтинчим, энди сизларни ўз паноҳида асрасин... Дунё алғов-далғов бўлиб кетди. Фаҳми оғизимча, энди ҳаёт анча йиллар шўл ўйсун давом этади. Бироқ бўлаётган бул ишларнинг кўпи Оллоҳга мақбул эрмас, бизнинг аза-

лий урф-одатларимиз, турмуш тарзимизга зид, инчунун, бул тизим абадиян ҳукм суришга қобил эрмас... Фарзандларим... Яратгандан сизларга бахти бекамлик, комил фарзандлар тилаймен. Илло, сизларни ва зурриёдларингизни улуг боболарингиз руҳи қўллагуси... Болаларим... сизларни дуо қилурмен...

Отамизнинг сўзларини тинглаб дилим абгор бўлди, истиқболдаги айрилиқнинг бутун дахшатини ҳис қилиб юрагим увушди, бўзлаб ўзимни отамизнинг оёқларига отдим. Норасида иним ҳам худди шундай қилди. Отамиз титраб кетдилар ва... йиғлаб юбордилар. Ул зот матонатли эдилар, кўнгилларидан сел келган қора кунларда ҳам унинг бир томчисини кўрсатмаган эдилар. Бу гал... чамаси сафарларининг ниҳояси эканини ҳис қилганлар, Марғилонга қайта олмасликларини иллаганлар... биз жигарбандлари тақдирга ачиниб йиғлаётган эдилар...

* * *

Ўша нотаниш йигит сирли тарзда ғойиб бўлганича бедарак эди. Қизлар қалблари чексиз миннатдорликка тўлиб, уни бот-бот эслашар, лоақал унга раҳмат ҳам айта олмадик, дея ўкинишарди. Иккисининг ҳам қалбида унинг олийжаноблигидан ва нурли қиёфасидан милтираган чўғ янглиғ алланечук ёрқин ва тафтли бир асорат қолганди. Аммо фикрингни чулғагувчи кундалик ташвишлар ҳам етарли... Ҳар куни дарсга боришар, кутубхоналарда соатлаб ўтириб, сиёсатдонликнинг мураккаб асосларини эгаллашга тиришишарди.

Айтиш жоизки, сиёсатдонлик бўлимида ўқийдиган талабаларнинг келажакдан умидлари ва талаблари катта бўлиб, уларда бошқа талабаларга нисбатан анчайин нописандлик бор эди. Шундай руҳий ҳолат ўқишга янги қабул қилинганларда бўлмаса, кўп ўтмай уларга ҳам бунини юктиришарди. Бундайин такаббурликка асос бўлиб, ўқитувчилар ўз маърузалари билан толиби илмларни шу руҳда тарбиялашар, юксак-юксак марраларни гап билан нақдлаб, шақирлатиб уларнинг қўйинларига тикардилар. Зотан, профессор Ғиртмакнинг “Жамият дарғалари” деган формуласи “Жамият раҳбарлари” ечимидан бошқасини бермасди. Сиёсатдонлик бўлимининг ўқув хоналари ҳам ўзгача, ҳашамдор бўлмаса-да анча шинам безатилган бўлиб, бу хоналарнинг энг асосий жиҳози ҳисобланмиш қўққайган минбарларга чиқиб олган профессор ва илмий ходимлар илм булоқларидан қайнаб чиққан оби зилоллари

билан билимга ташна талабаларни сугоришарди. Бу оби зилоллар аксарияти танбаллик хасталигига мубтало талабаларнинг мия хўжайраларида саросар кезиб, пайнови равон бўлгач, улардан эшитгувчиларнинг шуурига чўккан қисқагина куйқа қоларди, холос: "Сизлар жамиятимизнинг энг тушунган, илғор, авангард отрядисиз. Сизлар бўлимимизда махсус раҳбарлик учун тайёрланасиз. Сизларнинг орангизда бўлажак катта-кичик раҳбарлар: вилоят ва районлар бошқаруви, ҳатто, Марказий бошқарув қотиблари ўтиришипти".

Бу куйқа инсон тасаввури учун қимматли маъданларга бой эдики, ундан келажак ҳаётнинг биллурдай ярақлаган мафтункор манзаралари юзага келарди. Сиёсатдонлик бўлимида булак фанларга камроқ соат ажратилган бўлиб, кўпроқ сиёсат сабоқлари ўқитиларди. Шунга кўра, айниқса, сиёсатдонликдан талаб юқори эди. Ёдлаш қобилияти кучли ва тили бурро толиби илмлар бошқаларга қараганда қийналмайроқ ўқиб кетардилар, чунки ўқиш дастури ва услуби айна шу икки қобилиятни талаб этарди.

Сиёсат - оғир фан. Агар бахтли тасодиф туфайли оқангга кўринмас тирговучсиз ўқишга кирган бўлсанг, бундан буёғига ҳам имтиҳонлардан қулаб тушмаслик учун астойдил тер тўкишингга, мураккаб жумлаларни ёд олиш учун кутубхоналарда босим билан ўтиришингга, икки-уч саҳифа адабиётлар рўйхатлари тиркалган семинар дарсларини кунт билан тайёрлашингга тўғри келади. Ана шундагина домлалар уқтиргандай ва жамият талаб қилгандай қип-қизил сиёсатдон бўлиб етишасан.

Ҷарих факультетида ўқишни мўлжаллаб келган икки дугона тақдир тақозоси ила сиёсатдонлик бўлимига ўтиб қолишди. Кириш имтиҳонида жуда яхши натижа кўрсатиб, шахсан профессор Ғиртмакнинг назарига тушиб қолдилар-да, профессор нутқи равон, иқтидорли бу қизларни сиёсатдонлик бўлимига тиркаб қўйишга амр этди.

Бухоройи шарифнинг қутлуг заминида униб-ўсган бу навниҳоллар латофатда қадим шаҳар чаманзорларидаги гулчечаклар янглиғ эдилар. Болаликдан бирга ўсиб улғайишган, ўқувчилик дамлари ҳам бирга кечган икки дугонани табиат ҳусну малоҳат томонидан тантилик билан сийлаган, кўча-куйда қўлтиқлашиб юрганларида кўрганларнинг ҳавасини келтирмай қўймас эдилар. Бироқ дунёда ҳамма нарса нисбий бўлгани каби, икки қиз гўзаллигининг қиёсида устунлик, шаксиз, Бокира тарафида эди. Яратган унга ҳаммага ҳам раво кўравермайдиган нурли чехра ато этгандики, бу чехра назари тушган ҳар бир кимса қалбида бе-

ихтиёр ҳайрихоҳлик ва ёқимли хислар мавжини уйғотарди. Бу чехранинг сугта чайилгандай табиий оқлиги балоғатнинг ним қизил тўлинлиги ила тиниққанди. Камондек қайрилган ингичка нафис қошлару узун-узун мужгонлар паноҳидаги маъсумлик ва самимият нури ила пориллаб тургувчи йирик-йирик тим қора шахло кўзлар бу тўлинлигу бу тиниқлик салтанатида тагин-да катталашгандай, тагин-да қорайгандай сифат касб этиб ажиб нафосатга эришгандики, бежирим қирра бурун ва гунча япрогидек латиф лаблар ҳам уларнинг соясида қолиб кетгандек эди. Асл гўзаллик ҳар не одмилик қуршовида ҳам асло сағирсиб қолмас, аммо Бокира ошиқча зебни эп билмагани ҳолда ҳамиша ярашиқли либослар кияр, бу нарса унинг диди ҳам чакки эмаслигига даъво-ю далил эди. Замонавий бичимдаги кийимлар ҳам, Бухороча каштали кўйлак-лозим ҳам эгнига бирдек ярашиб, яйрашиб ўтирарлар, бироқ... ҳар нечук кейингилари чулговида чиройи очилибгина қолмай, қадрдонлик қадрини кўргандай янада тўкислашар эди. Албатта, инсоннинг сиртига биноан сийратини баҳолаб бўлмас, лекин Бокиранинг юриш-туриши, хатти-ҳаракатидаги енгиллик бўлиб енгиллик эмас, вазминлик бўлиб вазминлик эмас, ҳар қалай, ясама томоннолардан холи алланечук сокинлик жозибаси унинг тийнатида ҳам покизалик, гўзаллик мужассам эканига ишора бераётгандек туюлар эди.

Ҳилола ҳам гўзал деб аташга лойиқ бир қиз бўлиб, учлари кесилган қуюқ қора зулфлари манглайи узра узаниб керма қошлари ила омонлашишга ошиққан, бир оз сузик қора кўзлари ва ингичка тўғри бурни салгина чўзинчоқроқ оқ юзига ётинқирамай ўринлашган, юпқароқ ёқут лаблари табассумга тараддудланганида силлиқ ёноқлари узра ўйноқи кулдиргичлар гирдоб ясайдиган, иягининг бурчини кичкина қора холи ўз таровати ила обод айлаган хушрўй, ёқимтой чехрага эга эди. Бироқ шул ўринда бир қайдни жоиз санайдиган бўлсак, айтиш лозимки, сузик кўзлар унча-мунчага хушнудлик ила қийиқлашавермас, таранг ёноқлар юзасида кулдиргичлар ҳам балқиб-қалқавермас, сиймосида шундай бир жилва пориллаб турганида ҳам енгил бир таъсир ила бирданига тез сўниб, хафалик, аччиқланиш абрлари соясида қолиши мумкин эди. Иззатталаблигини ҳисобда тутиб айтадиган бўлсак, Бокирадан айри юрганида у ўткинчиларнинг бефарқлигидан нолимаса ҳам бўлаверарди. Икки дугона бирга кезганларида эса, гарчанд Ҳилоланинг қомати ҳам рисоладагидай бўлиб, бирон номутаносиблиги йўқ эрса-да, Бокиранинг адл қадди: нозик ва текис елкалари-ю, уларга ғоятда уйғун туташган узун ва нафис

бўйни, ҳамда қоматининг тиклигини янада бўрттириб кўрсатгувчи жайронникидай бежирим бошчаси қошида Ҳилоланинг пичагини юмалоқроқлиги, бўйнининг бирозгина калтароқлиги, елкаларининг салгина тўлароқлиги билан унинг соддароқ, фақат рисоладагидайгина гўзал эканлиги сезилиб қоларди. Аслида ташқи кўринишдаги бундай жузъий тафовутлар уларнинг дўстлигига путур етказмаслиги керак, аммо айрим ҳаётий вазиятлар боис Ҳилоланинг юраги ўртаниб, ичини нимадир куйдириб ўтганида, у пешонасига битилган бу ҳамнишинликдан астойдил ўкиниб кетарди. Не бўлса-да, тақдир инояти ила олий билим даргоҳида ҳам бирга ўқиш бахтига эришдилар, уйларида олисдаги бу шаҳри азимга беш кунлик меҳмонлар. Шундай бўлгач, бир-бирларига ҳамдаму ҳамдард бўлмоқлари фарз-ку ахир. Бахт билан бахтсизликнинг ораси бўлса, чиндан бир қадам экан. Бахтингга ишониб, бахтингга интиқиб юрганингда, оёғинг остида лоп этиб фалокат чиқиб қолиши ҳеч гап эмас экан. Яхшики, шукурларки, ҳаётда асл инсонлар ҳам учраб туради. Улар ёнгинангда яшайдилар. Кўча-куйда кўрсанг уларга, ҳатто, эътибор ҳам бермай ўтиб кетасан. Ахир одамларнинг пешонасига “Бу яхши”, “Бу ёмон” деб ёзиб қўйилмаган-ку...

Уша йигитни қаранг... Бегона, бир ўткинчи эди... Бошқалардай кўриб-кўрмасликка олиб, ўтиб кетаверса ҳам бўларди. У бўлса ҳаётини хавф остида қолдириб қизларни асраб қолди. Эҳтимол, қизларнинг фарёдини эшитиб олисдан етиб келгандир. Мард йигит экан... Бечора... пешонаси ёрилиб, хушини йўқотиб, азоб чекиб ётди. Улар бўлса, ҳатто, раҳмат ҳам айта олмадилар, ҳатто исмини ҳам сўраб улгурмадилар.

Ким ўзи у?

Не бўлди унга?

Қаерга ғойиб бўлди?

Безорилар таниб қолган бўлсалар, яна бирон зиён-заҳмат етказишмадимикин?

- Агар уни яна бир бор кўрсам, мингта одамнинг орасидан ҳам ажратиб таниб олган бўлардим.

- Нима?

Хаёлотнинг қаърига шўнғиб кетган экан, ўйидагини беихтиёр пичирлаб юборганидан хижолат тортиб, Ҳилолага маъсум боқди:

- Ўзим шундай.

“Тавба, ўша сирли нотаниш йигитдан бунча мутаассир бўлаяпман-а. Эрталабдан бошланди яна. Бўлди энди ўйламайман!”

Ҳиёл ўтмай хуркитилган хаёллари яна қайтдилар:

“Мингта одамнинг орасидан топиш мумкиндир, аммо икки миллион одамнинг орасидан топиш... душвор-ку. Ким бўлди у? Талабами ё?...»

* * *

Эски, шалоғи чиққан трамвай лопиллаб, бурилишларда аянчли ғийқиллаб, ўз йўналиши бўйича темир излардан кетиб борарди. Икки ёни кенг, равон йўл. Ўнгу сўлдан турли русумдаги учқур уловлар гув-гув қилишиб елдек учиб ўтишар, баъзан трамвайнинг олдидан кесиб қайрилишар, тартибни бузмаган ҳолда эркин ҳаракат қилишарди. Умумий манзарага мос тушмаган баҳайбат, шалоқхўрда трамвай бўлса ўртада атрофдагиларнинг диққатини жалб қилиб: кимларнинг кулгусини қистаб, кимларнинг ғашига тегиб, ғижир-ғижир билан оғир чайқалиб борарди. Унинг йўналишида бўлак жамоат транспорти йўқлиги боис трамвай ичи тирбанд, пачоқ ўриндиқлар, ифлос йўлаклар, зиналарда йўловчилар тикилиб олишган, диққинафас, биқик муҳитда бўғилиб, нафаслари қайтиб, терлаб кетиб боришарди. Ойналарига гард-губор ўтира-вериби, доғ босгани учун ичкарига унча ёруғлик тушмас, ташқи олам кир. хира бир пардага ўралиб кўринарди...

* * *

Гардларга ботиб, дуд ютган, губорлардан бўғилиб, юзлари қора тортган шаҳар елкасига залворли юк ортган азаматдай гўё зўриқиб, ихраб турарди.

Бироқ фалакда қандайдир хайрли аломатлар тез орада борлиққа бир енгиллик, бир тозариш бахшида этмоққа ишорат бераётгандек эди.

Нихоят фалак ийди.

Кўк юзини доғ босди - тўлиқди. Осмон қатларида тўлғоқ бошланди. Момо қалдироқлар кўмакка келдилар ва товушлари вазмин қалдираб, енгиллаётган осмонга юпанч тилай бошладилар. Бошланган тўлғоқ даракчилари - илк томчилар заминга томдилар. Бироздан сўнг, чангларга кўмилган чинор барглари аста сийпалаб, деразалар рафидаги тунукаларни майин черткилаб ёмғир ёға бошлади.

Ўз деразаси олдида хаёл сурганича, ташқарига маъюс боқиб турган Бокира бу майин зарбларни эшитиб титраб кетди. У тўр-

пардани қайирганича орқасига ўгирилди. Юзларида қувонч балқирди.

- Ёмғир ёғаяпти - энтикиб шивирлади.

Каровотида деворга ўгирилганича китоб ўқиб ётган Ҳилола пинак бузмади. Бокира унинг тепасига келди.

- Ёмғир ёғаяпти, - деди қайта бахтиёрлик билан.

Ҳазиллашиб ўртоғининг китобини тортиб олди.

- Ёгса ёғар, - Ҳилола интилиб китобини олди. Керакли саҳифани ахтариб куюнганча қайта бошдан варақлар экан, ётган жойидан хиёл бошини кўтариб қўйди. - Ҳа, намуноча?

- Ёмғирни жуда қўмсагандим, энди ёғмасмикан, дегандим. Юр, ахир, ташқарида ёмғир ёғаяпти-ку. Балки бу баҳорнинг сўнгги ёмғиридир. Қара, ҳаво қандай соз! Ёмғир майдалаб ёғаяпти. Юр, айланиб келамиз.

Шавқи дугонасига юкмади. Ҳилола тумтайиб олди.

- Қўй-е... зарилми ёмғирда шўмтираб, ивиб.

Бокира ўрнидан турди. Хонанинг ўртасида қўл қовуштирганича паришон қиёфада туриб қолди. Сўнг яна дугонасига юзланди.

- Бўлмаса, мен ўзим бироз айланиб келаман. Барибир дўконга чиқиш керак эди-ку.

Ҳилола юз бурмай, аста бош ирғаб қўйди. Бокира кийимини алмаштирди. Шамсиясини олиб бўсағага боргач, дугонасига ўгирилиб жилмайди:

- Мен дарров қайтаман, ўртоқжон.

Зинапоядан чолқиллаб тушди. Шамсиясини ҳам очмай ёмғир қўйнига кирди. Бир маромда майдалаб ёғаётган ёмғир ерни хўл қилиб улгурганди. У майин шитирлаб чанг - губорни юта-юта нафаси қисилган дарахтлар япроқларини ювар, машиналар тинимсиз ғувиллаб ўтиб турган асфальт йўлни ярақлатарди. Жисмига укубат бериб эзаётган губорлар эриб йитаётган азамат шаҳар софликдан руҳи яйраб, фароғат оларди гўё.

Бокира йўлакдаги одамлар оқимига қўшилиб аста юриб кетди. Шошилиш иши йўқ эди.

Янги рўзнамалар сотиб олмоқчи бўлиб, серқатнов йўлни кесиб ўтди. Ойнаванд дўкончада осиглиқ журналларни томоша қилар экан, нарироқда, автобус бекатида тўпланиб турган одамларга назар ташлади. Назар ташлади-ю, беихтиёр қотиб қолди. Йўловчилар тўпининг бир четида... ўша йигит турарди. Ўша... ўзларини қутқариб қолган йигит. Ўша ўсиқ сочлар, ўша нурли сиймо, ўша чарм куртка... Йигит ўйчан қиёфада тўғрисиға тикилиб турарди. Бир оннинг ўзида ёпирилиб келган ҳаяжон юкидан Бокиранинг юраги

гурсиллаб уриб кетди. Бу ажиб ҳолатдан қизнинг ўзи ҳам ҳайратда қолди. Оёқлари уни йигит томон етаклади. Гўё юзиб борди, йўқ, гўё учиб борди. Хаёлчан йигитга яқинлашиб унга салом берди. Йигит ўз ўйларига берилиб кетган эканми, чўчиб тушгандек бўлди. Бошини бурди. Шамсия остида ўзига тикилганча жилмайиб турган парирўй қизга ажабланиб қаради. Диққатини жамламоқчи бўлгандай қалин қошлари орасига чизиқ тортилиб тикилиб қолди. Кўз-кўзга тушганда титраб кетгандек бўлди. Саросималанди.

- Яхшимисиз, - деди у ниҳоят бироз ўзини тутиб.

Қорамтир юзларига қон тепиб, ҳаяжонини ошкор қилиб қўйди.

- Мени танимадингиз, шекилли, мен ўша... - кутилмаганда Бокиранинг шўхлиги тутиб қолди. Энди у анча ўзини босиб олганди. - Ўша куни қайтиб келгунимизча индамай қочворипсиз. Энди менга "Сиз қочқоқсиз" дейишдан ўзга илож қолмади.

Йигитнинг кўзлари чақнаб кетди. Бироздан сўнг очилиб кулди:

- Менга бўлса "сиз қувлоқсиз" дейишдан ўзга илож қолмади.

- Ажаб қиламан.

Иккиси ҳам бекатда турган оломонни аланглатиб, қаттиқ кулиб юборишди.

- Ахир, сиз чиндан ўшами? - деди Бокира ажиб шодлик тўлқинини боса олмай.

- Мен ўша...

Яна кулдилар. Иккиси ҳам масрур эдилар. Кейинчалик иккалови ҳам ўзларининг бу қадар дадилликларига ва биринчи учрашувданоқ киришиб кетганларига ҳайрон қолиб юрдилар.

- Кеч бўлса ҳам раҳмат айтиб қўяй, раҳмат сизга, катта раҳмат. Ўша куни дугонаим иккимизни қутқариб қолдингиз. Агар сиз бўлмаганингизда...

- Арзимаиди, - деди йигит кулиб - Ўртоғингиз тузукми?

- Раҳмат, яхши. - Бокира яна кулиб давом этди. - Ўша куни дўхтирларни етаклаб қайтибмизу, хонада сиз йўқсиз, ҳайрон қолдик.

- Мен бунақа калтакларни еявериб ўрганиб кетганман, - манглайидаги битмаган чандиқни силаб, йигит-да кулди. - Ўша куни қаттиқроқ нокаутга учрагандим, холос.

Бир муддат жимиб қолдилар.

- Ёмғирни яхши кўраман, - деди Бокира энтикиб осмонга боқар экан. - Айниқса, мана шунақа майдалаб ёғиб турса.

- Мен ҳам ёмғирни яхши кўраман, - деди йигит ҳаяжон билан - Ёмғир ёғса... чиқиб кетаман, хонада чидаб ўтира олмайман.

- Ёмғирда ажиб сеҳр бордай,- деди Бокира унинг гапига бошини лиқиллатар экан.

- Чинданам...

Осмонга боқишди. Иккиси ҳам ўйчан бўлиб қолишганди. Ёмғирда ажиб сеҳр бордай эди...

- Хўп, мен энди борай, - Бокира негадир маъюс жилмайди. - Сизга яна бир марта катта раҳмат.

- Йўқ демасангиз, сизни кузатиб қўйсам, - деди йигит шошиб.- Безорилар йўлингизни тўсиб юришмасин тагин.

«Йўқ», демади.

Бақамти юриб кетдилар.

Ёмғир ёғарди. Иккиси ҳам бирдай яхши кўрадиган ёмғир. Майин-майин, заррин-заррин ёмғир... Тўлиқиб кетган осмон ўз ҳасратини шитир-шитирлаб, шивир-шивирлаб заминга тўкарди. Унга бағрини тутиб ётган замин тин олар, тозарар, оройиш касб этарди.

Улар аста кетиб борардилар. Оллоҳ бундай лазиз ёмғирни бу кун фақат улар - чун раво кўрган бўлса, улар - деб йўллаётган бўлса не ажаб...

Ёмғир шитирларди. Томоғингдаги шодлик тўлқинидай илиқ ёмғир. Кўнгилларни яйратиб, дилларни булбулдай сайратиб кўкдан ёмғир келарди:

- Ёмғир!

- Ёмғир!

- Шатроқ ёмғир!

- Шошқалоқ ёмғир!

- Олам... олам гўё ёмғир йўллаётган осмону сену менгинадай. Борлиғимда ажиб енгиллик. Гўё... гўё учиб кетадигандайман. Томоғимда шўртанг илиқлик. Саодатнинг таъминимикан бул? Ёнимда... ёнимда сен! Димоғимда муаттар бўйлар... Ё, танграм!... Мушқуанбар бўйидан мастсан, ё ёлғонсан ва ёки ростсан... Балки... балки тушдир бу? Балки бари ширин бир тушу ўзинг телба бир ойпарастсан.

- Нега бунча титраб кетяпман?

- Ҳақ атаган инъом - улмисан, тош йўлимда унган гулмисан? Мискин кўнглим гул чеҳрангдан лол, рўёми ё чинму бу иқбол? Телба бўлиб қолмасам эди.

- Нега бунча титраб кетяпман?

- Дилда гўё қутлуғ бир оят, уш ташрифинг чин бўлса шояд... Гар келганинг чин бўлса... мен...мен дунёни гулга буркайман, ушбу кунни кўзга суркайман. Мен...кун юзидан ўпаман бугун, кундузидан ўпаман бугун...

- Нега бунча титраб кетяпман? Нега бунча титрайди бу тан? Гўё танмас, улкан кўнгилу, ҳароратли ҳисларга Ватан...

- Ёмғир!

- Ёмғир!

- Эй, танти ёмғир!

- Дил бандим, ёмғир!

Фараҳмандлик йўли қисқа экан. Бир зумда ётоқхонага етиб келдилар. Вобаста руҳлари ерга қайтди. Ажаб, айрилиш қийин бўлди. Ўзларини бир-бирларига тортиб турган қандайдир оҳанрабо тилсим кучини моддият каби аниқ ҳис қилдилар. Қиз йигитга сўнгги бор табассум инъом қилди ва ташаккур айтди.

- Эртага келинг, ош қилиб берамиз. Ҳилола ҳам хурсанд бўлади, - деди қиз.

Йигит шодлигини яшира олмай бош ирғади.

- Хонамизни биларсиз?

- Топиб оларман, - деди йигит. - Ҳилолаҳонга мендан салом айтиб қўйинг.

Қиз ёмғирли оламдан узилиб остона ҳатлади. Нимқоронғи зиналардан чопқиллаб чиқди.

Эшикни очди: хонанинг дим ҳавосига софлик ва енгиллик бахш этгандай бўлди. Ҳануз кўрпасига ўраниб китоб ўқиб ётган дугонасининг қулоғига энгашиб бўғзидаги қувончини қайтара олмай хушнуд шивирлади:

- Биласанми, мен уни топиб олдим! Уни менга ёмғир топиб берди.

Ҳилола анграйиб қолди. Қулфи дили очилиб кетган дугонасига ҳайрат билан тикилди. Бокирани бундай ҳолатда биринчи бор кўриши эди.

- Нимани, нимани топдинг?

- Уни... ўшани... ўша йигитни, бизни қутқарган йигитни, қутқаргану қочган қочқоқни топдим.

Ҳилола кўрпасини тепиб юборди.

- Ёлгон айтяпсан.

- Рост, мен уни топдим.

- Қани у?

- Кетди, мени ётоқхонагача кузатиб келиб, қайтиб кетди.

- Мен билан кўришгани бу ёққа чиқмадими? - Ҳилола ўсал бўлиб тилини тишлади.

Бирдан бўшашиб жойига ўтириб қолди. Негадир умидсизланиб дугонасига тикилди:

- Сен ўзи шунақа топаёсан.

Бокира ҳайратланиб унга боқди. Аста юриб келиб тиз чўкди ва Ҳилоланинг елкасидан қучди. Дугонасининг кўзларига тикилиб жилмаяр экан, секингина деди:

- Эртага келади. Бугун шошиб турган экан. Сенга салом айтиб юборди. Биз унга ош қилиб берамиз.

Дугонасига энди унинг гаплари унчалик таъсир этмади. Ҳилола маъюс қиёфада беихтиёр бошини бурди. Дераза ортида майин шитирлаётган ёмғирга боқди, ҳаёлог руҳини алғов-далғов қилиб олис-олисларга, тоғлар бағридаги сирли ва жозиб маъвога кўчирди, унутилаёзган хотиралар қайта жонландилар.

* * *

Эртаси у келди.

Бу гал у қора костюм-шим кийган, бўйнида қирмизи бўйинбоғ, қиёфати суст босадигандай эди. Қўлида қўш гулдаста. У табасум ила нафис гулдасталарни қизларга тутди. Қизлар уни хушнуд қаршилаб, тақаллуф ила ичкари таклиф қилдилар. Азиз меҳмонни дастурхон тўрига ўтказдилар. Таомилга кўра ҳол-аҳвол сўрашилди. Йигит пастроқ овозда шошилмай сўзлар, товуши бироз бўғиқроқ эди.

Дастурхон яхшигина безатилган бўлиб, бежирим идишчалардаги қўлбола аччиқ-чучуклару мазали таомлар хона соҳибаларининг нозик дидидан улги эди. Умуман, ушбу хонанинг ўзи ҳам бошқа хоналардан ортиқча жиҳози билан фарқ қилмаса-да, деворлардаги гулқоғозларнинг пардалар рангларига мутаносиблиги, чорчўпга солиниб осилган манзарали тасвирий суратлар уни анчайин шинам кўрсатиб турарди. Йигит буларнинг ҳаммасига бир қур кўз югуртириб чиқди. Қизлар дилкашлик ила меҳмонни суҳбатга тортдилар. Инсоннинг табиати қизиқ. Ўша тун қанчалар қўрққан эдилар. Энди бўлса кулиб эслаб ўтиришипти. Шундай қилиб, тақдир тақозоси ила Тошкенти азимда ўз насибасини тегиб юрган марғилонлик йигит Самандар билан иккала қиз яқиндан танишиб олдилар. Тасодиф сабаб кўришиб, танишиб қолган учовлон ҳам шодумондек эдилар. Аммо сиртдан қарагандагина шундай эди. Ҳилола илк лаҳзаларданоқ тиканакдек ҳислар захмини туйиб ўртаниб ўтирарди. "Мен худодан шундай йигит тилегандим, - дея ўйларди у. - Забардаст ҳам келишган, мард ҳам паҳлавон, босиқ ҳам ақлли. Айни пайтда... илтифотли". Кўришишган онларидаёқ Ҳилола йигитнинг Бокирага оғиб бўлганини

пайқаб, ичидан зил кетди. Йигит илтифот кўрсатиб Ҳилолага ҳам сўз қотиб ўтирган эрса-да, унинг ошуфта кўзларини Бокирадан қийинчилик билан узаётганини сезиш қийин эмасди. Бокиранинг йигит билан кўз уриштириб, бир гапириб, ўн кулиб ўтиришини кўринг. Ўзи шунақа у, болалигидан шунақа. Ҳилола уни билмаса экан.

Пешонаси қурсин. Бокира бор жойда у мудом иккинчи ўринда, сояда қолиб кетаверади. Бу жуфтликда Бокира мудом етакчи. Ҳатто бу иттифоқнинг (дўстлик дейишга Ҳилоланинг тили бормайди) номланишида ҳам Бокиранинг исми ҳар қачон биринчи ўринда келади: “Бокираларнинг хонаси”, “Бокира билан Ҳилола”. Ҳилолада ҳам иззат-нафс бор. Ҳамияти лат еявериб, қалби болалигидан бундайин бепарволикларга жуда оғриқли бўлиб қолган. Унинг учун энг ботадигани, бағрини эзадигани - бошқаларнинг Бокирага илтифот кўрсатиб, ўзига анчайин бепарқ муносабатда бўлишлари эди. Айниқса, ўзида унча-мунча қизиқиш уйғотган инсон унга шундай парвосизлик қилса. Бу йигит бўлса... бир кўришидаёқ унга ёқиб қолганди... Нега у Бокирага аввалроқ йўлиқди? Нега кеча ёмғирда айлангани унинг ўзи чиқа қолмади? Бокира омадлими? Омадли... Истаган, орзулаган нарсасига эришади. Йигитларни ҳам дарров жодулаб, ром этиб олади. Жодугар. Тўғри, у... чиройли. Аммо Ҳилола-чи? Ахир, Ҳилола ҳам ундан қолишмайди-ку? Нега бўлмаса ҳамма Бокирага хушомад қилади, унга талпинади? Агар Самандар билан биринчи бўлиб учрашиш учун ёмғирда ивиш шарт бўлса, Ҳилоланинг ўзи отилиб чиқарди-ку... Ҳилоланинг ёдига яна унутилаёзган ажиб маскан - болалар оромгоҳида кечган кунлари, Бокиранинг галати одатлари тушди. Ҳилола ўшанда ҳам ёмон кўргани унинг бундай “телбаликлари”га ҳозир ҳам ижирғаниб қарарди... Йўқ, у фақат жодугаргина эмас, унинг бўлак синоатлари ҳам борга ўхшайди. Ҳилола бағри ўртаниб ўтирар экан, хаёлига келган оқилона фикрдан қувониб кетди. “Шодини айтиб келиш керак, ҳозир бу ерга Шоди тентак етишмаяпти”.

- Мен Шоди акани айтиб келаман,- дея ўрнидан туриб кетди у, икковлонга қараб куч билан жилмайди. - Зериктирмай ўтиради, Самандар ака билан ҳам танишиб олади.

- Жуда яхши бўларди, - деди кулиб Бокира. - Эрталаб мен ҳам айтгандим, негадир келмаяпти.

“Сен ўзи ҳамма ишга мендан олдин улгурасан”,- дея гижиниб ўйлади Ҳилола эшикка йўналар экан.

Холи қолишди. Ажаб, ёлғиз қолишгач, гап ҳам узилиб қолди. Ҳилолага, аламининг зўрлигидан, фақат икковлонгина тиллаша-

ётгандай туюлган бўлса-да, аслида эмин-эркин вазият учовининг жамлигида экан.

Ногоҳон чўккан жимлиқни хаспўшлаш учун жўяли калом кела қолмас, тил қурғурга онда-сонда илиниб чиқаётган гаплар ҳам қисқа-қисқа бўлар, сўнг боз сукут босиб келарди. Фақат қалблар... нигоҳлар, ним табассумлар, хатти-ҳаракатлар таржимасида ўзларида кечаётган туйғуларни ошкора айлаб қўяётган эдилар.

Ўқтам йигит... Беназир қиз...

Ўзал мажлис...

Йиманиш ва ибo - хафиф туйғунлик... Йўқ, тавсифга қалам ожиз, сўз мажолсиз.

Ўзалликдан баҳра топган муҳит-да маъсум, сукут-да латиф...

Ҳилола ҳам ҳаялламай қайта қолди. Хонага у билан орқама-орқа узун бўйли, эғнида ола чопон, бошининг бир четига ранги ўнгиб кетган думалоқ гулдор дўппи қўнган, чопонининг шимарилган енгларидан паншахадек узун ва катта-катта қўллари осилиб турган, кўзлари чақчайган, кушбурун, худди биров билан уришадигандай катта оғзи маҳкам қимтилган, важоҳати бежо бир йигит кириб келди. Йигит хонага кирибоқ бошини орқага буриб, ўнг қўлини баланд кўтарганича худди ҳужумга даъват қилгандай кескин олға силтаб қўйди. Шу асно хонага яна бир йигит кирди. Буниси анчайин силлиқроқ бўлиб, қиёфасида ҳам, кийинишида ҳам “колорит” бўртмаган, оддийгина эди. Ола чопонли йигит туя юриш қилиб келиб Самандарнинг қаршисида тўхтади. Қулочини кенг ёзиб сўрашиш учун иккала қўлини узатди.

- Исмимиз Шоди, феълимиз гарттак боди, - деди у паншаха қафтлари билан Самандарнинг қўлини маҳкам қисиб омонлашар экан. - Номаи аъмолимизни сўрсангиз: камина Бухораи Шарифдандур. Каминанинг туби-таги: Ғиждувоннинг Ғаждумаги. Ижтимоий келиб чиқишимиз: содда деҳқон боласи. Касбу коримиз: ҳозирча толиби илм, лекин келажақда ғолиби илм бўлиш ниятимиз ҳам йўқ эмас. Булар билан курсдошимиз, қолаверса юртдошимиз.

Шоди қизлар томонга им қоқиб қўйди.

Самандар ҳам ўзини танитди. Иккинчи йигит билан у қўл сиқишиб қуюқ сўрашди. Бу - Душвор эди.

- Бизнинг жўрамиз, шоири даврон Душвор! Ўзлари онамизни йўқотиб қўйсак, охтарадиган макондан, яъниким Учқўргондан.

Янги келган меҳмонлар ҳам дастурхон теварагидан жой олишди.

- Омин, - Шоди кафтларини кенг ёзди-ю, бошини елкалари ичига тортди, чақчайган кўзларини ола-кула қилиб атрофга аланглаганича пичирлади. - Биз келдик, йўлғўсар безорилар келмасин. Оллоху акбар.

- Эшитдик, - деди у Самандарга бошини сараклатиб. - Қойилмиз сизга, яшанг. Аммо-лекин булар ўзи мани ҳимоямдаги қизлар эди. Уч-тўрт тола сочимдан бериб қўйгандим, ўша куни ёқишга улгиришмапти, бўлмаса етиб борардим.

Ҳамкурс йигитлар келиши билан суҳбат жонлашиб кетди. Шоди гурунг жиловини ўз қўлига олганди.

- Кечирасиз, ака, Фарғонанинг қаеридансиз? - сўради у.

- Марғилонданман, - дея жавоб берди Самандар.

- Иби, Марғилон?! - Шоди беҳад қувониб кетгандай кўзғолиб қўйди. - Марғилон, Қўқон - қизиқчилар кони, аскиячилар маконикун... Мани аскияга қурбим етмайди. Энди, бизлар - устоз кўрмаган йўрғаловчилар-да, "самоучка" дегандай. Қисқаси, бизлар ҳаваскор қизиқчи-да.

Шодининг қурби етгани - енгил-елпи мутуйибалар ила талабалар кўнглини хушнуд қилиб юриш эди. Феъли шунақа ажабтовур, жағи тинмайдиган, сергап. Асли исми Шодмон, аввал яқин жўралари ўртасида, кейинроқ ҳамма курсдошлари орасида "Шоди" бўлиб кетди. Ўзи ҳам мен талабаларнинг энг шодиман, деб юради. Мени Шоди қизиқ, деб атанглар, дерди у ҳамиша, бироқ бу лақабни ўзига ёпиштириб оммалаштира олмади. Оммага, Шоди бўлгани, уни соддагина қилиб Шоди, дея чақиришгани маъқул эди, чоғи. Фақат Бокирагина уни Шоди қизиқ, деб атарди. Шоди чиндан ҳам қизиқ ишларни қилиб юрарди. Бир гал жўралари билан Бухорода айланиб юриб, Лаби Ҳовуздаги Насриддин Афанди ҳайкалининг эшагига мингашиб суратга тушгиси келиб қолди. Хўжа Насриддиннинг орқасида жой йўқлиги боис Шоди унинг олдига мингашиб суратга тушди. Кейинроқ ушбу суратни курсдошларига кўрсатиб уларни кулдириб юрди.

Душворнинг чақирилмаган меҳмон сифатида кириб келиши қизларни оғринтирмади. У бегона эмасди. Кўпинча ижарахонасини ташлаб, ётоқхонада, дўсти Шодининг хонасида тунаб қоларди. Сиёсатдонликдан кўра шеърга ихлос қўйган бу йигит бир-иккита машқини матбуотда "Душвор" деган тахаллус билан бостириб чиқарди-ю, шу-шу ҳамма учун Душвор бўлди-қолди. Суҳбатлари кулгу ва ҳазил ила дилкаш тус олиб давом этаркан, бир пайт Шоди Душвор билан пичирлашиб олди-ю ўрнидан турди:

- Бунай қараб турсам, жўражонлар, ман йўқ бўлсам, ўрисчаси-

га айтганда, чиройли кампания бўлар экансизлар. Сизлар кампания қилиб ўтириб туринглар, ман ҳозир...

Бироздан сўнг у қайтиб келди.

- Воҳ-воҳ-воҳ, қўлни музлатиб юборди-я, зангар, - дея ола чопонининг енгидан узун бўйли ароқ шишасини суғуриб стол устига қўйди.

Лекин "янада яқиндан танишишга" Самандар кўнмади, у умуман ичмаслигини айтиб узр сўради. Ароқни Шоди билан Душворнинг ўзлари "майдалашларига" тўғри келди. Қизлар дастурхонга буғи чиқиб турган бухороча палов келтиришди. Паловни мақтаб, ижодкорларини олқишлаб, ундан тотина бошладилар. Шоди бухоролик қизларнинг паловга уста бўлишини, Ўзбекистон бўйича энг зўр кабоб Ғиждувон кабоби эканини айтиб мақтанарди. Икки улфат бинойидек рангларига қон югуриб "банд бериб" қолган эдилар. Шоди қошиқни қўйиб, паншаха қўллари билан ошни туширар экан, ҳануз гап галини бошқага бермасди:

- Ман сиёсатдон бўлмайман. Урдик, Душвор... ух-х. Йў-ўқ, ман сиёсатдон бўлмайман. Раҳбарлик ҳунари манга тўғри келмайди, раҳбарликда ҳунар кўрсата олмайман. Раҳбар бўлман деган одам қовоққа зўр бериши керак. Ман мана бу қовоқни айтмаяпман. Ҳозир бизда раҳбар бўлиш учун бу қовоқ рол ўйнамайди, уни зўриқтирмасдан ҳам раҳбарлик қилса бўлаверади, - Шоди кўрсаткич бармоғи билан бошини нуқиб кўрсатиб қўйди, сўнг қовоғини сийпалаб давом этди. - Ман мана бу қовоқни айтопман. Раҳбар одам доим қовоғини уйиб юриши керак. Мани бунга кучим етмайди. Раҳбарлик иши манга ўта жиддийлик қилади. Ман олим бўлман. Худди Ғиртмак домулламга ўхшаб ажойиб диссертация ёзаман. Диссертациямнинг мавзуси биласизми қандай? Мана бунай: "Фин урушида қўлланилган яроғлар пўлотининг сифати ва бу омилнинг ғалабамизни таъминлашдаги салмоғи". Долзарб мавзу, тўғрими? Ман ўзимга оппонент ҳам топиб қўйипман. Маҳаллий дегрез Тошпўлот Темиров - мани оппонентим. Дарвоқе, Душворнинг ҳам раҳбарликка ҳуши йўқ, майли унга ҳам ўша қуроолларнинг ёғоч қисмларини, қўндоқ-пўндоғини қолдираман. У ҳам олим бўлиб олсин-да. Душворга ҳам бирорта дурадгор-пурадгордан оппонент топамиз.

Ўтириш яна анча чўзилди. Ниҳоят Самандар кетишга изн сўрагач, ҳамма қўзғолди. Меҳмонни ташқаригача кузатиб қайтганларидан сўнг, қизлар дастурхонни йиғиштиришди. Ишлар битгач, Ҳилола боши оғриётганини баҳона қилиб ётиб олди. Бокира чироқни ўчириб, қўшни қизларникига чиқиб кетди. Хона зим-зиё

зулмат қўйнида қолди. Қоронғулик қаърида ётган ёлғиз қизнинг дили ҳам чироқ ёқса ёришмайдигандай эди. Нариги хонада Бокира қўшни қизлар билан чақчақлашиб, қувнаб ўтирипти... Ичиқора, бахил. Ҳамманинг диққат марказида бўлиши керак у. Ҳамма унга қуллуқ қилиши керак. Одам эмас. Жодугарнинг ўзи! Самандарни ҳам дарров жодулаб олди... Кетидан югурганлар қанча, лекин у айнан Ҳилолага ёққанини танлаши керак. Балки тақдир уни атай Ҳилолага атаб юборгандир? Кўз уриштириб ўтиришини қара. Кўзинг тешилса бўлмасмиди. Бир гапириб ўн кулади. Самандар... ундан кўзини узолмай қолди. Самандар... У бўлакча... у қадамда учрайверадиған йигитлардан эмас... У худо ярлақаган йигит... Бамаъни, босиқ... унинг кўзлари бўлакча... одамни ром қилиб қўяди. Илтифотлилиги-чи... Уни худо ярлақаган... алпқомат, фариштали. Ҳилола ҳеч қачон бунақа мард йигитни учратмаганди. Ўша тундагидай тўқнашувларни, муштлашувларни ҳаётда сира кўрмаган, фақат ҳинд киноларида тамошо қилганди. Тавба, ҳаётдагиси минг бора кўрқинчлироқ ва таъсирлироқ бўларкан... У ёвқур экан... Ҳеч нимадан кўрқмади-я... Ғазабланса жуда мафтункор бўлиб кетаркан. Тўрт бирдай давангир безорини шошириб қўйди-я... Ҳа, Самандар Ҳилоланинг орзусидаги йигит. Анови ароқхўрлар - масхарабоз Шоди билан қуруқоқчар шоир Душвор унинг ўртасидан фарқ очиб таралган қалин сочларининг бир толасига арзимайди... Бокира гўзалми? Ҳа, у чиройли, аммо Ҳилола ҳам хушрўй-ку, ахир. Нега ҳамма Бокирага талпинади доим? Нега Ҳилола ҳамиша унинг соясида қолиб кетавериши керак? Бокира осмону, Ҳилола ерми? Нега барча илтифотлар Бокира учун? Нега Ҳилоланинг қадри йўқ, нега? Тақдир ҳам Бокирани қўллаб, биринчи бўлиб у Самандар билан қайта учрашди. Агар Ҳилола шундай бўлишини билганидами? Шундай бўлишини ким билипти асли?.. Шошма... Туйқус тагин ҳаёлида сирли ва жозиб гўша, яғриндор тоғларнинг мусаффо ва сокин оғушидаги болалар оромгоҳи жонланди. Ўша оромгоҳнинг номи "Дилшод"мидийкин, йўқ, "Дилкушо" эди, чамаси. Ҳа ҳа, "Дилкушо"! Ўша атрофда болаларнинг бошқа оромгоҳлари ҳам кўп бўлиб, уларнинг ҳаммаси қуйида, яссиликда эди. "Дилкушо" бўлса юқорида, тоғларнинг нақд пойидаги ям-яшил ўрикзор тепаликда жойлашган ёлғиз маскан эди. Ўша кез янги қурилган бўлса керак, қуйидаги оромгоҳларда шаброит ҳавас қилгудек бадастир бўлгани ҳолда, бу оромгоҳнинг спорт майдончаси, ҳар тонг-кеч умумий йўқлама ўтказиладиган майдонлари чала эди. Буларни болалар ўзлари битказиб олишди. Ажаб гўша эди: ҳавоси соф, кўрки тиниқ... Салқин субҳи

содиқ шийпончадаги каравотларида уйқудан кўз очарканлар, рў-парада мағрур кўкрак керган тўқ жигарранг тусли чўнг қояга кўзлари тушарди. Майдон четидаги симёғочга осилган карнайдан ҳамиша ўзбекча, тожикча куй-қўшиқлар янграб турарди. Болаларнинг кий-чув тўполони кечга қадар тинмасди. Ушанда оромгоҳда дам олаётганларнинг кўпчилиги ўғил болалар бўлиб, қизлар оз эди. Қизлар аро Бокира ва Ҳилола бошқалардан ажралиб туришарди. Чиройли кийинадиган, ўзлари ҳам кўркли бу икки қизалоқ ўғил болаларнинг диққат марказида эди. Шўх болалар уларнинг атрофида кўпроқ айланишар, гапга тортмоқчи бўлишар, довюракроқ, сурбетроқлари ҳазиллашиб тегажожлик қилиб қочишарди. Улар кўпроқ... Бокирага ёқишга ҳаракат қилишарди. Ҳилола кўпинча ўзининг назардан четда қолиб кетаётганини сезарди. Улар юқори синфларга ўтиб қолишган, балоғат остонасида турардилар. Кўпчилик қизлар қатори Ҳилола ҳам ўсмир болалар эътибори ва сирли боқишлари маънисига энди-энди тушуна бошлаган, кўнглида қинғирлик бўлмагани ҳолда, унинг туб-тубларида бундай боқишларга мойиллик сезар эди. Бироқ оромгоҳдаги болаларнинг ҳаммаси, ҳатто, уларнинг тан олинган "кузири" Омон зўравон ҳам кўпроқ Бокира атрофида гирдиқалалак эди. Хушфеъллиги боисми, ҳатто, севимли мураббиялари ҳам қизлар ичида Бокирани айрича суярди. Ҳилоланинг кўксида Бокирага нисбатан илгарироқ уйғонган ғайирлик ўти ўша кунлар кучайгандай бўлди. Уларнинг ўртасида бот-бот низо чиқиб, аразлашиб қолишарди... Бокира ғалати эди. Гоҳ қарасанг қувноқ, гоҳ боқсанг ўйчан...

Оромгоҳда бир куни ёмғир ёғди...

Ёмғир ўрикзорнинг тўс-тўполонинини чиқариб юборди. Ёмғирнинг шашти зўрайгач, болалар ивиб кетмаслик ташвишида қийқирганларича ётоқхоналари томон чопдилар. Нарироқда тўхтаб ўзларини чорлаётган мураббияларига Бокира жилмайиб қўл силтаб қўйди-ю чопишга ошиқмади. Ёмғирдан қочишга ундаётган Ҳилоланинг қўлидан тутиб ялинди:

- Шошмайлик, дугонажон, бирозгина айланиб борайлик.

- Иби, жиннимисан? - Ҳилоланинг кўзлари олайиб кетди. - Бунай ёмғирда ким айланади?

- Мен ёмғирни яхши кўраман! - дея Бокира қўлларини ёзиб энтикди. - Ёмғирда кезиб юраверсам, юраверсам дейман. Ёмғирда ажиб сеҳр бор-а?

- Ростдан жинни бўлибсан. - Ҳилола ғашланиб дугонасига бошдан оёқ кўз югуртирди.

Бокиранинг порлаб турган юз-кўзи, ҳатто, бутун вужудидан: ёмғирда баданига ёпишган куйлаги остидаги тўлиша бошлаган танаши, эндигина бўртаётган кўкракчалари, икки ёнига кенг ёзилган қулочидан унинг алланечук соҳир туйғулардан ҳаяжони билиниб турарди.

- Мен... мен ёмғир ёғса ғалати бўлиб кетаман, ўртоқжон, - деди у титрагандай бўлиб. - Гўё у менга алланималарни ваъда қилаётгандай. Ёмғирда ивиб юраверсам-юраверсам, дейман.

- Бўлмаса, ўзинг ивиб юравер, - деди Ҳилола аччиқланиб. - Мен бўлсам касал бўлишни истамайман.

Ва ўрикзор поёнида кўриниб турган ётоқлари - "Кўк уй"га томон чопиб кетди. Анчадан кейин Бокира келди. Унинг ҳаммаёғи ивиб кетган, аммо ўзида йўқ шод эди.

Бокиранинг беҳуда ивиб, бетобланиб юргани боис ўша воқеа Ҳилоланинг ёдида қолган эди.

* * *

Тун сеники.

Қоп-қоронғу тун оғушида бедорсан.

Кўз ўнгингда ул ойрухсор, ул кунтуғмиш... Шуурингдаги чехра ёғдусидан борлиқ-да нурга чўмаётгандай. Идрокинг қатларида унинг гап-сўзлари. Унинг табассуми - унинг жон олгувчи табассуми. Ажаб, уйқу қани? Мижожа қоқмай уни ўйлайсан. Тонг олди кўзинг илинганида ҳам уни кўрасан - ўша парирўй сиймо, ўша жоду кўзлар, ўша соҳир табассум. Тонг ёғду таратиб, борлиқни нурафшон эта бошлаганида ҳам уни ўйлаб ётган бўласан. Тавба, дейсан боз, ёш йигитча бўлмасанг, ғўрлик остонасидан аллақачон ҳатлаган бўлсангу, наҳот... наҳот шунчалар қовжироқсан, бир пуф деса борлигинг ловуллаб кетгудек. Қийналасан. Мулоҳазангни кенгашга чорлайсан. Кўнмайди. Саркор қалб кўнмайди, измидан бўшатмайди. Қалбинг унинг ҳузурига ундайди. Идрокинг энгилтак бўлмасликни шипшийди. Қай бирининг йўриғига юришни билмайсан. Овунмоқ истайсан. Ўқийсан, ёзасан, чизасан. Чизасан, ёзасан, ўқийсан. Буюртмаларни бирпасда уддалаб ташлайсан. Сумкангни елкангга илиб, кўчага чиқасан. Юмушларингни бажарасан, буюртмаларнинг баъзиларини эгаларига берасан. Қайтасан. Кўнглинг чопган жойга эмас, қайтишинг жоиз бўлган жойга. Қалбинг сендан аразлайди. Оғринади... Тонг-ла яна бошланади. Тирикчилик фарзлари асабий бир тарз яна қайтарилади...

Кечқурун қалбинг исён кўтаради. Овутишлар кор қилмайди. Унга

бўйсунмоқдан ўзга иложинг қолмайди. Бўйсунганинг ҳамона ҳаракатларинг жадал тус олади. Зумда энгил-бошингни тўғрилаб, шитоб қопқаларни беркитасан ва ташқари отиласан. Қалбинг байрамга чиққан болакайдек қувониб хаприқади. Аммо унга сенинг ҳаракатларинг сустдай туюлади. Унинг измига кўниб, автобусга-да қаноат қилмай, энгил улов тўхтасану талабалар шаҳарчасига томон елдек елиб кетасан. Унинг қароргоҳи ила рўбарў бўлганингда қадамларинг сустлашади... Тайсаллайсан... Тўхтаб қоласан... Журъатинг етишмайди. Узоқроққа, панароққа ўтасан. Чарогон қопқаларга боқасан. Чамалаб унинг қопқасини қидирасан... Ва топасан! Ундан оққан нурга термулиб кўзларинг толмайди...

* * *

Бугунги машгулотларнинг деярли ҳаммаси катта маърузахонада бўлиши керак эди. Ойнаванд вестибюлдан ўтиб тўғри ўша ёққа юрдилар. Факультет асосий биносига узун коридор орқали туташган бу маърузахона алоҳида бинога жойлашганди. Меъморчилик нуқтаи назаридан у антиқа кўринишга эга бўлиб, тошсувоқ сиртидан мустаҳкам қалъани эслатар, доира шаклида қуйидан юқорига томон торайиб борган тош деворларида ташқи оламга бирорта ҳам дераза қўйилмаган, баайни тўнтариб қўйилган челақ монанд кўкқайтириб қурилган эди. Ичкаридан қаралганда маърузахона насронийлар ибодатхоналарига ҳам ўхшаб кетарди. Маърузахона олд қисмида зина билан чиқиладиган баланд саҳна, саҳна ўртарида маҳобатли минбар, қуйида маърузахонанинг думалоқ саҳнини энлаб то шифтга қадар чўзилган тингловчи - маъқулловчилар учун ўтиргичлар, бир четда эскироқ пианино, саҳна тараф кўплаб широрлар ила бежалган. Маърузахона хийла катта бўлиб, у йўналишдош гуруҳлар учун умумий маърузалар ва аҳён-аҳёнда ўтказилиб туриладиган маданий тадбирларга мўлжалланган эди.

Эшикдан одатдагидек башанг кийимда профессор Ғиртмак кириб келганида сира еча олмаётганлари азалий муаммо устида тортишаётган толиби илмлар гур этиб ўринларидан турдилар. Профессор Ғиртмак саҳна ўртасидаги катта, ҳашамдор минбарга яхшилаб жойлашиб олди. Ҳар галгидай барча одатларини огишмай такрорлади. Бироздан сўнг унинг шанги овози маърузахона деворларига урилиб, янграй бошлади ва тобора кучайиб бораверди:

- Олдинги маърузаларимизда, ўртоқ талабалар, биз тараққиётнинг қудратли локомотиви - сиёсат борасида, хусусан, унинг синфийлик характери хусусида суҳбатлашган эдик. Синфий жамият

пайдо бўлиши баробарида сиёсат ҳам вужудга келган. Маълумингизким, инсондан ўзга илоҳ йўқ. Буюк арбобларимиздан бири: “Табиат инсонни тўрт оёқлаб юришдан халос қилганида унга идеални асо қилиб тутқазди” деб эди. Бизнинг идеализми аниқ ва биз мангулик қадар яшовчан бу идеалларимизга абадий содиқ қоламиз. Бизнинг идеализми шундан келиб чиқадики, бизнинг сиёсатимиз бизгача бўлган ва ҳозир ҳам яшайётган, ўз умрини тугатаётган жамиятлар идеаллари, бинобарин сиёсатидан тубдан фарқ қилади. Бизда дунёда энг адолатли, энг инсонпарвар, энг тинчликсевар жамият қурилган ва у тобора гуркираб бормоқда. У келажакда шундай жамиятга айланадики, унда дин, хусусий мулк каби инсониятнинг кўплаб чиркин иллатларининг қолган-қутган асоратлари ҳам буткул барҳам топади. Ҳозирги кунда бу борада улғувор ишлар амалга оширилмоқда. Чунончи, ўтган беш йилликда, инсониятнинг ана шундай чиркин иллатлари ялпи ҳажмини мамлакат миқёсида 30,9 % га қисқартиришга эришилди...

Профессор нақд уч соат маъруза қилди. Сўзлар селдек қуйилиб келар, у бўлса бетиним жўшиб сўзларди Ниҳоят толиқиб хансираб қолди. Тагин-да баландпарвоз жумлалар ила ўз маърузасини яқунлади ва оғир тин олди. Қоғозларини йиғиштириб, чарм жилдини қўлтиғига тикди-ю, ёшига нисбатан анча илдам ҳаракатлар ила саҳнадан тушиб, маърузахонани тарк этди. Талабаларнинг боши мешдай шишган, қовоғари уясидек тинимсиз гўнгилларди.

Тушликдан сўнг профессор Ғиртмакнинг энг ишончи шоғирдларидан бири машғулот ўтказиши керак эди. Тагин думалоқ маърузахонага йиғилдилар. Бу олим илмий давраларда ном қозона бошлаган, айниқса, унинг фан оламидаги дадил тажрибалари оғизга тушган эди. Хусусан, талабалар билан бугун олиб борадиган машғулоти ўз моҳияти ва услубига кўра ўзгача бўлиб, унда бир вақтнинг ўзида бош соҳа - сиёсатдонлик билан руҳшунослик унсурлари қоришиб кетганди. Бошқача айтганда, машғулотда сиёсатдонлик, даҳрийлик, шунингдек илмнинг бошқа муҳим соҳалари руҳшунослик йўли билан, гипноз унсурлари ёрдамида талабаларга етказиларди. Олим ўз ёрдамчиси билан маърузахонага кириб келганида ҳорғин талабалар тушликдан қайтиб, эндигина ўз жойларини эгаллашганди. Олим минбарга чиқди, унинг ёрдамчиси бўлса пастдаги пианино олдидан жой олди.

- Диққат қилинг, - дея сўз бошлади олим талабаларга қаттиқ тикилиб. - Умуман олганда, диққат қилмасангиз ҳам майлига, ўзимиз диққатингизни жалб қилиб оламиз. Жамиятимиз - энг одил жамият, - бизнинг жамиятимиз, қайтараман, энг одил жамият...

энг одил жамият. Аммо у биз учун энг охирги мақсад эмас, пировард мақсад эмас. У биз интилаётган энг мукаммал, нурафшон, порлоқ жамиятнинг дебочаси ёхуд бошланғич босқичи, холос. Ул жамият бўлса... - Олимнинг ёрдамчиси пианинода майин мусиқани чала бошлади. Олим суръатни сусайтириб давом этди. - Бидъатчилар оғзидан беҳишт сўзини эшитгансиз. Улар тасвирлаган беҳишт аслида йўқ, лўч бир нарса. Ўша беҳиштни биз ер юзасида ўз кўлларимиз билан яратамиз. Унда ҳамма нарса хусусийликдан умумийликка бориб, турфа индивидлар йўқолиб, ҳамма бирдай, нурдай тоза ва шаффоф бўлади. Одамлар ўз гарданларидаги этник белгилар деб аталмиш ортиқча, кераксиз, зарарли лаш-лушлардан халос бўладилар. Миллий тил, миллий маданият деган нарсалар йўқолиб, ягона тил, ягона халқ ва ҳамма маданиятларнинг синтезидан иборат ягона байналминал маданият вужудга келади. Тасаввур қилинг, ҳамма, оқ, қора, қизил, сариқ рангли одамлар - бани башар бир тилда гапира бошлайдилар. Ул жамиятда инсонлар янада ҳур ва фаровон ҳаёт кечира бошлайдилар. Моддий неъматлар мўл-кўл бўлади. Шундай мўл-кўлликка эришиладики...

Ёрдамчи мусиқани маҳорат билан ижро этар, талабалар олимнинг тасвирлаши асносида сурур ила келажак жамиятнинг рангин манзараларини тасаввур этишарди.

Олим маърузасини якунлаганида сурур таъсиридан чиқмаган кўзи юмуқ талабалар думалоқ маърузахонани гумбурлатиб, узоқ вақт қарсак чалдилар. Талабаларда қарсак чалишга - маъқуллашга кўникма ҳосил қилиш ҳам машгулотнинг ажралмас қисмларидан ва асосий вазифаларидан бири эди.

"Эзгуликка умид" дан Чинор аммам ҳикояси.

Тунда отамиз жўнаб кетдилар. Эртасигаёқ уйимизни ҳукумат одамлари босишди. Амакимиз билан ҳовлимиз битта эди. Ҳукумат одамлари тагин икки уйнинг ҳаммаёғини титкилаб чиқдилар. Ҳеч нарса топа олмагач, амакимиз, уларнинг оиласи, иним икковимиз, отамизнинг муридлари - ҳаммамизни сўроқ қилишди. Барчамизни қамоққа тақишди. Иним иккимизни битта каталакка қамашди. Гўдак иним қаттиқ кўрқди, икки кунгача йуғидан тўхтамади. Зах ерга нари-бери тўшалган хас-хашаклар орасидаги бурға-ю битлар азобидан зорланиб инграб чиқди. Вужуди совуқдан қалт-қалт титраб кўрпа сўради, аммо

кўрпа йўқ эди. Тергов қила-қила охири Олтой томонларга бадарга қилишди. Мусофирчилик заҳматлари, саргардонлик уқубатларини тортиб юрган оғир кунларда ўзимча, оччиқ тажрибамга асосланиб баъзи ҳақиқатларни кашф қилдим. Биринчиси шуки, маъзан пок, ҳалол инсонлар энг оғир чоғларда ҳам ўз инсонийликларини йўқотмайдилар, имкони туғилса ўзлари каби ночорлардан аёл ва мурувват қўлини тортмайдилар. Иккинчи сабоқ шуки, бир-икки муртадларнинг қабоҳатлари ваҳждан улар мансуб бутун халқни асло ёмон атаб бўлмайди. Сургунда бизга ҳайрихоҳлик ила муносабатда бўлган, вамҳўрлик қилган кўп оддий ўрис кишиларини учратдик. Улар бизга меҳр-мурувват кўрсатиб, кўнглимизни кўтаришди...

Орадан анча сувлар оқиб ўтиб, бизларга авф тегди, Маргилонга қайтишимизга изн беришди. Бўғотлардаги похоллар шокиласини сумалаклар ямлаб ётган чирсиллаган қиш чилласида она юртга қайтдик. Ҳаммамиз ориқ, юпун эдик. Инимнинг бошида қуя еган яғир телпак, оёғида тешик этик, елкалари қисик, юзлари рангпар, қув-қув ўйналади. Қолганларимизнинг ҳам аҳволимиз уникидан беҳроқ эмас.

* * *

Ёзги имтиҳонлар мавсуми ҳам етиб келди. Одатда, кўпчилик талабалар имтиҳонлар бошлангунга қадар ёлчителиб ўқимайдилар. Профессор Фиртмак ва бир-икки қаттиққўл ўқитувчиларнинг дарслари бундан мустасно, албатта. Сессия бошлангач, хоналардаги столлар устида қўша-қўша китоблар пайдо бўлиб, жони ҳалак талабалар уларни асабий варақлай бошлайдилар. Шитир-шитир авжига миниб, ётоқхона бамисли ипак қурти боқиладиган жойга ўхшаб қолади. Толиби илмлар мук тушиб олганларича катта даҳага кирган ипак қуртлари янглиғ китобларни еб юборгудай бир важоҳат билан ўқишга тутинадилар. Бирор масала юзасидан савол туғилиб қолса, бир-бирларининг хоналарига жонсарақ югургилайдилар. Коридорда учрашиб қолсалар, дераза олдида чекишиб ҳасратлашадилар, домлаларни ғийбат қиладилар. Танишларининг олдида чопадилар, таниши йўқлар ўртага одам кўядилар. Хуллас, доводдан ўтиб олгунча турли йўллар ва усулларни ишга соладилар. Талабалар орасидаги амалдорчалар - курсбошилар бу жараёнда муҳим ўрин тутадилар. Имтиҳонларнинг ташкилий жиҳатларига масъул курсбошилар ўқитувчилар ёнида майда-чуйда қоғоз ишларини битириб, талабаларнинг тартиб билан кириб-

чиқишларини назорат қилиб ўтиришади. Мурасага кўнадиган ўқитувчиларга илтимос қилиб, бир балл-ярим балл қўштириб бериш, хуфёна савдода воситачилик қилиш, баъзан курсдошларига киши билмас кўчирма қоғоз киритиб бериш ҳам шулар зиммасида. Хуллас, то имтиҳонлар яқун топиб, улардан қутулиб олган талабалар улоқдан чиққан отдай эркин нафас олгунларига қадар шундай жонсарақлик, шундай тиришқоқлигу зарбдорлик тўхтамайди. Сўнгра яна ҳаммаси одатдаги измига тушиб кетади.

Тонг-ла Бокира кутубхонага йўл олди. У ерда керакли китоблар кўп, бунинг устига шовқин-сурондан холи сокин жой, бемалол тайёрланса бўлади. Анҳор ёқасидаги бекатда тушиб, кутубхонага йўналди. Унга адабиётлар учун буюртмалар бериш ҳам шарт эмасди. Катта ўқув залининг тахмонларида ҳар бири кичик-роқ ёстиқдек келадиган китоблар терилиб турарди. Бокира уларнинг ичидан ўзига кераклиларини танлаб олиб, ўқишга тутинди. Бу китобларнинг ҳам ичи тўла сиёсат. Қиз жумлаларни қайта-қайта ўқиб, тушунишга ҳаракат қилар, керакли ўринларини дафтарига кўчириб оларди. Фалсафага оид бошқа бир китоб янада оғирроқ бўлиб, мутолаада айрича диққат, фикрий зўриқишни талаб қиларди. Мураккаб жумлалар шунчалик узун эдики, нуқтадан нуқтага етгунга қадар гапнинг боши эсдан чиқиб қоларди. Бокира беихтиёр Шодининг кечаги гапини эслади. Шоди кўлида шу китоб билан жиғибийрон бўлиб, уларнинг хонасига кириб келди: “Уф-ф, бир балога тушунаётган бўлсам ҳаром ўлай агар. Варақларнинг бир бетига тўғри ёзиб, орқа бетига худди ўша гапларни чалачасига ёзиб чиқилти”.

Кўпчилик ёдлаб оларди. Хотираси яхши қизлар имтиҳонларда ёдлаганларини шартта-шартта айтиб бериб юқори баҳолар олишар, аммо икки-уч кундан сўнг уларнинг мияларида ўқиганларидан ҳеч вақо қолмасди. Бокира қунт билан ўқирди. Ота-онасининг ишончи ва ўзига сарфлаётган маблағларини суистеъмол қилмаслик учун астойдил тиришарди. Ҳилола ҳам ушбу фазилатдан холи эмас, у ҳам дугонаси каби яхши ўқир, деярли ҳамма фанлардан ўзлаштириши ёмон эмасди. Моддий томондан Бокира қийинчилик сезмасди. Ота-онаси ўз ҳунарлари орқасидан ҳалол пул топиб, фарзандларига сарфлашарди. Унинг отаси ўймакор наққош эди. Уста анча довруқли бўлиб, эшигидан мижозлар аримасди. Ўсмирлик чоғида устози унга чопон кийдириб, оқ матодан белига белбоғу бошига салла ўраб, белбоғига калтак қистириб қўл берган, яъни фотиҳа берганди. У устозининг ҳунарини олиб, ҳалол ишлади, ном қозонди.

Бухорои Шарифдаги кўплаб тарихий обидаларни таъмирлашда устанинг ҳам кўли бор. Уста хокисор одам эди. Пул устида тортишмас, Оллоҳ баракасини бериб турганидан кейин мижозларнинг дилини оғритмаслик керак, дерди камсукумлик билан. Наққошлик, ўймакорлик унинг учун кўнгил иши эди. Шу боис хунарининг машаққатлари ҳам билинмасди. Ҳафсала билан ишларди. Эшикми, деразами, одатда, ясаётган буюмини ташқарига, ҳовлининг салқинроқ жойига қўйиб олиб, борлиқни унутгандай соатлаб берилиб ишларди. Гўзаллик яратарди.

Бокира, бошида зар дўппи, эгнида каштали кўйлагу зар лозим кийган ширин қизалоқ отасининг ишини кўп ва хўп кузатарди. Бурама нақшларни нафис бармоқчалари билан силаб кўрар, катта-катта кўзлари ҳавас қувончидан порлар, завқидан кузатиб чарчамасди. Баъзан узун-узон қайрилма киприкларини пирпиратиб, тимқора кўзларини отасининг юзига тикар ва ботинмайгина ялинарди:

- Дада, мангаям гул солишни ўргатинг.

Уста бир муддат ишдан тўхтарди. Кўзойнаги устидан қизалоққа меҳр билан боқар, жилмаярди:

- Ой бийим, бу қиз боланинг иши эмас, мушкул иш. Санга-чи, ўзим бешик ясаб бераман, қўғирчоғингни белаб оласан.

Сўнг меҳр билан қизчанинг манглайдан ўпиб қўярди.

- Ур-ре, дадам манга бешик ясаб берарканлар.

Бокира, қўнғироқдек овозининг жаранги ҳовлини тўлдириб уйга чопарди. Уйда онаси ҳам иш қилаётган бўларди. Онасининг этагида мудом зар жилоланарди. Онаси Бухоронинг беназир зардўзларидан эди. Бокира онасининг узун-узон сеҳрли бармоқлари қандай эпчиллик билан ҳаракат қилаётганини кузатарди. Онаси уни ёнига ўтқазиб тикишни ўргатарди. У қизининг ҳам ўзи ва момолари қилиб келган хунарни давом эттиришини истар, унга зардўзлик сирларини ўргатарди. Онаси Бокиранинг бошига ўлчаб зардўппи тикиб берарди. Дўппи Бокирага жуда ярашар, унинг чиройини янада очиб юборарди. Ҳозир ҳам агар Бокира хусну латофатига тугал тож этиб, зардўппи кийиб олса борми, эртақлардаги не-не маликаларнинг пари рўйлари ҳам унинг олдида хира тортиб қолган бўларди. Борди-ю зар дўппили Бокира бир бора табассум қилса... шул табассум хирожи-чун не шахзодалар боши тикилган бўлармиди.

Ташқи қиёфа бобида Бокира онасига тортганди. Ёшлигида онаси ҳам адл қоматли, камонқош, ойдин чеҳрали, малоҳатли аёл бўлган эди. Тиккан дўппиларининг гуллари, улар ораларига нақш

мисол жойлаб юборилган арабий битиклар унинг нозик дидли, қувваи ҳофизаси юксак аёл эканидан далолат берарди. Онасининг қизим ҳам чевар бўлсин, дея Биби Сешанбага илтижо қилишлари, отин бибига ўқитишлари наф бермади. Ўқувчилик кезлари Бокиранинг қалбида илмга, аниқроғи, тарих илмига қизиқиш ўғонди. Зардўзлик хунарини бўлса, у жуда эрта эгаллаб олган, ҳозир ҳам бўш вақтларида ул-бул тикиб турар, битта ғаладонда ҳамиша унинг ип-ғалтаклари, зарлари, матолари бўларди.

Болалик тонгги насимдай ғир этди-ю ўтди-кетди. Болалик ўйинлари, ҳаваслари қолиб кетди. Мактабда тарихга қизиқиши кучайиб бораверди. Кўҳна Бухоро кўчаларида юраркан, у ҳайратланиб, ҳавасланиб толмасди. Миноралар, масжидлар, мадрасалар, мақбара-ю ҳонақоҳлар, кўшк саройлар... Шукуҳли ўтмиш ёдгорлари... қанча сир-синоатлар пинҳон улар бағрида. Не-не талотўплар, қирғинбарот урушлар, қақшатқич жанглар... Бухорони олиш учун, Бухорони бермаслик учун... Қиличлар жаранги, кесилганлар доди-фарёди, отлар дупури... Милтиқлар овози, замбараклар гумбури, аччиқ тутунлар, пештоқлари ўйилган мадрасалар, бағирлари ўпирилган миноралар... Шаҳарнинг неча бор топталиши ва шунча бор қайта тирилиши... Бой ҳаёлот дунёнда мозий саси акс-садо бергандай бўлади. Сесканиб кетасан, ҳаприқиб кетасан. Фахрланиб толмайсан. Ният қиласанки, тарихчи бўлман, илмий ишлар қиламан, ҳеч қурса мактабда болаларга тарих ўқитаман, деб. Ният қилди, ҳаракат қилди, интилди, мактабда унга эргашиб, ундан қолмаслик учун тарихдан яхши ўқиган, мозийгоҳларга бирга кирган, олимпиадаларга бирга қатнашган Ҳилола билан тарих факультетига ҳужжат топширди, аммо, тақдир экан, иккови ҳам сиёсатдонлик бўлимига ўтиб қолишди.

Мана энди мураккаб жумлаларни ҳижожаляб ўқиб ўтирипти.

Пешинга яқин Бокира ўрнидан турди. Китобларни жой-жойига қўйиб ташқари чиқди. Бош майдон бўйлаб бекатга томон юрар экан, тагин Самандарни ўйлай бошлади.

“Ажаб, - дея кўнглидан кечирди у. -Наҳот бир инсонни бирикки бора кўрибоқ унга ўйларинг, хаёлларинг, ҳисларинг билан шунчалик боғланиб қолсанг... Ажаб... хаёлларингга қуюндай ёпирилиб келади. Қаршилиқ қила олмайсан. Қаршилиқ қилишга ожизсан. Буни... буни истамайсан ҳам... Ўзи ҳам қорасини кўрсатмай кетди. Нега келмаяпти экан? Уни... яна кўргим келяпти. Бу енгилтаклик эмасмикан? Ажаб, илгари сира бундай ҳолатга тушмагандим. Бу не синоат ўзи, бу не синоат? Севиб қолдимми? Севги шунақа бўлармикан? Уни ўйласам, қалбим ёқимли ҳисларга тўла-

ди ва яна у ҳақда ўйлагим, ўйлагим келаверади. Ўзимни енгилтак-дек тутмаяпманми?”

Бокира бекатда тўхтаган автобусдан ҳаяллади. Кейингисини кутгиси келмади. Шарақа-шуруқ қилиб бекатга етиб келган эски трамвайга чиқди. Чиқди-ю афсусланди. Трамвай тиқилинч эди. Унинг оғир, дим ҳавосидан диққинафас йўловчилар бўғриқиб, қизариб кетгандилар. Трамвай сўнгги бекатга судралиб етиб келиши билан одамлар пастга юлқинишди. Бокира ташқарига чиққач, ҳамма каби эркин нафас олди ва беихтиёр: “Шукур-ей” деб қўйди-ю, ётоқхона томон йўл олди.

Бокира хонасида ўзини яна бир нафис гулдаста кутаётганини билмасди.

У ётоқхонага етиб келмасидан жилла бурун, ҳаяжондан титраётган бармоқлар уларнинг хонаси эшигини аста қоқди.

Одатдагидек ўз жойида китоб мутолаа қилаётган Ҳилола эшикка йўналди. Қўшнилардан бирортасидир-да, деган уйда бамайлихотир бориб эшикни очган қиз кутилмаган йўқловчини кўриб шошиб қолди.

- Вой, сизмисиз? - деди у эсанкираб.

Ҳазилакам эсанкирамади. Самандар жилмайиб ҳол-аҳвол сўради. Йигитга салом берган қиз “Мен ҳозир, бир минутга” деди-ю, шошиб хонасига кириб кетди. Ҳаммаёқ саришта эрса-да, у ҳовлиқиб хонани тартибга келтирган бўлди. Ўзини ойнага солиб сочларини тузатди, эгнидаги халати кўнглига ўтирмай, ойнадаги аксига гашланиб қараб қўйди. Афсус, энди кийимини алмаштирса бўлмасди. Ёқаларини тузатар экан, асабий титраб: “Пастда туриб чақиртирса ҳам бўларди, бостириб келавермай. Навбатчи хотинга ҳужжат қолдириб чиқиб келаверган-да. Мен бўлсам уни ётоқхонадагилардан бирортасидир, депман” дея ўйлади. Шоша-пиша яна бир бор жойини тузатди. Бўсағада бир сония тин олиб ўзини босган бўлди-да, сўнг эшикни очди.

- Марҳамат, ичкари кириш, Самандар ака, - ҳаяжонини табасум билан пардалашга уринди.

Самандар ичкари кирди ва қўлидаги гулдастани қизга тутди. Қиз “Раҳмат. Овора бўлибсиз-да, - дея гулдастани олар экан кўнгли жуда гаш бўлди. - Бу, албатта, Бокирага аталган гуллар. Ўтган гал гулдасталар иккита эди... Энди бўлса... Алвидо лутфу илтифотлар”. Ичини бир нима тимдалаб ўтди. Йигитга базўр тишининг оқини кўрсатиб, ўтиришга таклиф қилди. Унинг чакана аччиғи чиқмаганди. Бир кўнгли “Эгасига ўз қўлингиз билан тутқазарсиз”, дея гулдастани шартта қайтариб бергиси келиб йигитга қаттиқ тикилди.

Аммо ажаб: нигоҳи йигитнинг кўзлари ила тўқнашди-ю кўнгли мумдек эриди. Танаси қизиб кетгандай бўлди. Бўшашди. Ва, ҳов ўшанда, шу хонадаги илк учрашув чоғи кўнглидан кечган ўй шуурида яна майин ғимирлади: “Ҳушсурат йигит, ҳам паҳлавон, ҳам довюррак, ҳам илтифотли. Йигитинг бўлса...” Титради.

Ўйидан йигит воқифдай хижолат тортди. Қизариб кетмадимми-кан? - деган хавотир кўнглидан ўтди. Руҳий беқарорлигини ҳас-пўшлаш учун жилмайди.

- Ўқишлар бўляптими? - сўради Самандар.

- Раҳмат, ўзингизнинг ишларингиз яхшими, Самандар ака?

- Ҳа, раҳмат.

Суҳбат яна узилиб қолди. “Ҳозир Бокирани сўрайди”.

Ўйлаганидай Самандар ҳаялламади.

- Бокираҳон кўринмайдими? - ўзини бепарводай тутиб сўради йигит.

- Бокира кутубхонага кетганди, - тағин қаттиқ тикилди Ҳилола. - Келиб қолар.

Бу гал йигит хижолат тортгандай бўлди.

Ҳилола йигитнинг эътирозига қарамай столга дастурхон ёзиб, нон, қанд-қурс келтирди. Чой қўйди. Узук-юлуқ суҳбатлашиб ўтирдилар. Самандар Шоди, Душворларни сўради. Гап-гапга қовушмади.

Ногаҳон эшик очилганида иккови баравар бурилиб қарашди. Остонада Бокира турарди. Бокира эшикни очди-ю, хона тўрида ўтирган Самандарни кўриб тўхтаб қолди. Кўзлари қувончдан порлаб кетгандек бўлди. Ҳов ўшанда, ёмғирли кунда кўчадан қайтиб келганидагидай шодлик ҳислари балқиди кўзларида. Ҳилола буни пайқади. У яна Бокирани кўриши билан Самандарнинг ўрнидан туриб кетганини ҳам кўрди. Ниҳоят Бокира салом бериб ичкари кирди.

Ҳайтовур ўзларини тутиб олгандилар. Анчайин сипо сўрашишди, аммо иккисида ҳам ҳаяжон асорати сезилиб турарди. Қайси қиз туйгуларнинг зоҳирий аломатлари мағзини чақа олмайди, дейсиз. Айниқса Ҳилоладай синчков қиз буларни назардан соқит қиларми-ди.

Ҳаммалари дастурхон теграсидан жой олишди. Бокира чойнакни олдига олди. Чой қуйиб меҳмонга ва Ҳилолага узатди. Гарчанд суҳбат яна унчалик жонланиб кетмаётган бўлса-да, Ҳилола дугонасининг гулдай яшнаб ўтирганини кўриб турарди. Ҳилоланинг феъли айниди. Шартта ўрнидан туриб, хонадан чиқиб кетгиси келди. Ҳар тугул шайтонга ҳай берди. Пиёласидан чой симираркан, ўгринча Самандарга назар ташлади. Йигит буни сезмади. Унинг икки кўзи

Бокирада эди. Бокиранинг эғнидаги янги кофта-юбкаси ўзига жуда ярашган, ҳуснига ҳусн қўшиб юборгандай эди. Ҳилола тагин ижирганиб хаёлан ўзини бошдан-оёқ кузатди. Бокиранинг олдида хират тортиб ўтиргандай...

Аста-секин суҳбат аввалидаги хижолатпазлик йўқолиб гап-гапни қовушиб бораётганди. Энди ўзларини анча эркин ҳис қила бошлаган эдилар.

- Имтиҳонлар яқин-а? - дея сўради Самандар. - Тайёргарликлар бўляптими?

- Ҳа, - дея кулди Бокира. - Имтиҳонлар ташвиши билан ҳали кутубхонага, ҳали бошқага чопиб юрибмиз.

- Барибир сизларга анча осон бўлса керак, - кулимсиради Самандар. - Фанлар енгил, унча-мунча опқочса ҳам бўлаверади.

- Вой, қаёқда, - Бокира Ҳилолага қараб кулиб қўйди. - Домлар ҳаммаси аниқликни талаб қилишади, обқочаман десангиз "Фактлар билан гапиринг" деб жеркиб беришади. Тўғрими, Ҳилола?

- Тўғри.

Айни ўша палла эшик тақиллаб, хонага Шоди кириб келди.

- Ана буни қаранг: жамоат жамул жам, битта Шоди кам, мана келди Шоди ҳам. - Шоди Самандар билан қизгин омонлашди.

У ярим эгилиб, узун қўллари билан фотиҳа қилган бўлди-ю, ўтиришга кўнмади.

- Душвор келиб мани сўраса, ҳамқишлоқларининг олдига кетди, бирров бориб келаркан, деб қўйинглар, мана хона калити, - дея хайрлашиб эшикка йўналди.

- Шоди ака, "Антик сиёсатдонлик"дан китобингиз бўлса ташлаб кетинг, тайёрланиб турайлик, - дея сўради Ҳилола.

Эшикни очган Шоди орқасига ўгирилиб қўл силтади:

- Иби, шундан ҳам китоб-питобми? Обқочса бўлади-ку. Обқочасиз-да.

Самандар ва икки қиз бир-бирларига қараб бараварига қаттиқ кулиб юбордилар. Ҳатто, Ҳилола ҳам очилиб кулди. Ташқарига чиққан Шоди кулгу товушини эшитди, "гапим нашъа қилди" деган ўйда эшикни очиб, мамнун тиржайган афтини намойиш қилди-ю, қайта ёпди.

- Вой, Шоди қизиқ-ей, - деди кулгудан юзлари қизариб, чиройи янада очилиб кетган Бокира. - Қовун тушириб кетди-ку.

- У сирларингни фош қилиб қўйди, - деди Самандар.

- Э, қанийди, ҳамма фанлардан ҳам шунақа обқочиб бўлса.

Шу баҳона суҳбат яна жонланиб, анча маҳалгача гаплашиб

ўтирдилар. Самандар кетишга қўзғолганида Бокира уни кузатиб қўйгани чиқди. Ҳилола йигит билан хонанинг ўзида ҳўшлашди.

Бокира хонага қайтганида Ҳилола ҳануз китоб варақлаб ўтирар, авзойи бузук эди. У Бокирага қиё боқиб ҳам қўймади. Бокира стол ёнидан ўтиб, дераза тоқчасидаги гулдастани кўлига олди. Сувқоғозини қайириб, гулларни ҳидлаб кўрди ва “Чиройли гуллар экан”, деб қўйди астагина.

- Ҳа, чиройли гуллар! - деди Ҳилола заҳарханда қилиб. - Сенга аталган-да.

- Сенга нима бўлди? - Бокира дугонасига ҳайрон тикилди.

- Ҳеч нима! - деди Ҳилола кўрслик билан ва тагин асабий китоб варақлашда давом этди.

- Нима гап ўзи? - Бокира дугонасининг қошида тўхтаб, тагин унга қаттиқ тикилди.

- Ҳеч нима, дедим-ку! - Ҳилола деярли қичқириб юборди.

Бирдан у портлади. Теласида турган Бокирага юзига қон тепиб қаҳр билан қичқириб бошлади.

- Нимага менга ёпишиб олдинг?! Нимага ўзингни гўлликка соласан? Унинг бошини айлантириб юрганингни кўриб турипман-ку. Сен ўзи шунақа ишларга устасан. Тенги йўқ устасан. Илгаридан устаси фаранг эдингки, у ёқ-бу ёғи йўқ!

Кутилмаган маломатлардан Бокира эсанкиради. Ҳайратланиб

Ҳилолага тикилганича беихтиёр унинг қаршисидаги стулга чўқди.

- Э, гап бу ёқда дегин, - паришон алфозда зулфини тўғрилаётган қафти ёноғида қотди.

- Сен нима деб ўйловдинг? Кўнгил фақат менда бор, деб ўйлаган-мидинг? Ўзингни гўлликка солаверма ҳадеб.

- Яхши-яхши, - Бокира асабий ўрнидан туриб кетди. - Сен билан бу масалада тортишмайман. Бунинг ўзимга эп кўрмайман.

- Энди тортишишининг қизиги йўқ-да. Энди ҳаммаси ҳал бўлган. Сенинг фойданга!

- Уят ҳам керак. Ҳилола, - Бокира товушини кўтарди, диққат бўлиб яна жойига қайтиб ўтирди. - Модомики...

Шаҳд билан сўз бошлаган ерида тўхталиб қолди. Ийманди. Афтидан кейинги айтмоқчи бўлганларини гапириш унинг учун осон эмасди. Ғунча лаблари жуфтланганича тагин бироз тараддудланиб туриб қолди, сўнг қатъий қарорга келиб ётиғи билан гап бошлади.

- Модомики... сен ҳам унга даъво қилаётган экансан... - узун киприклари пастга қайрилиб, юзига маъюсият пардасини тортди. - Яхши, менинг қаршилигим йўқ. Лекин, биласанми, бу... кўнгил иши, иккала томондан ҳам монёълик бўлмаслиги керак. Агар у ҳам сенга шун-

дай... рағбатда эканини билсам, менинг ўртага тушишга ҳаққим йўқ.

- У сенга шундай рағбат кўрсатаяптими? Сен уни, ўша ёмғир ёққан кун, биринчи учрашганларингдаёқ ўзингга жодулаб олгансан. - Ҳилола юзири сидириб ташлаб, тагин дугонасига маломат тошларини ота бошлади.

- Шунин биларкансан, нега иккаламиз тортишяпмиз?! Мен нима қилай?.. - Бокира тагин пасайди, тагин ўнғайсизланиб жимиб қолди, қарори қатъийлашиб тагин оғиз жуфтлади. - Мен нима қилай, ўртоқ-жон?.. Илгари сира бундай ҳолатга тушмагандим... Ҳайронман... Ўзимга ўзим ҳайронман, ўзимга ўзим тушуна олмаяпман, ўртоқжон!

Қайта ҳужумнинг бемаъни эканини англаган Ҳилола туйқус йиғлаб юборди.

- Ҳа, сенинг бахтинг кулган, сен омадлисан, омадлисан, омадлисан!.. - юзини ёстиққа ботириб, елкалари силкиниб-силкиниб, ғудраниб-ғудраниб йиғларди.

Бокира уни овута олмай хуноб бўлди. Каравот суянчигидан тутганича дилтанг, паришон ўтириб қолди. Йиғлаётган дугонасига тикилиб чарчади, кўзларига ёш қалқди. Хўрсиниб юзини четга бурди. Нигоҳи дераза тоқчасида турган нафис гулдастага тушди. Бармоқларининг учи билан кўзларидаги ёшни сидириб ташлаб, бироз тикилиб ўтирди, сўнг ўрнидан туриб, шиша гулдонни қўлига олди. Унга сув қуйиб келиш учун ташқари йўналди.

Ҳилола бўғилиб-бўғриқиб гунгу бесар ёстиққа дардларини тўқаркан, бу дунёда уни ҳамиша тушунгувчи, юпатгувчи ягона касга - олисларда қолган паноҳига ғойибона дил ёрди:

- Мен нега бундай яралдим?!

* * *

- Сан ўзи гўдаклигингдан шундай эдинг. Бошқаларга ўхшамаганинг учун ўкинма, аслида улар санга ўхшай олишмайди. Сан ҳам бугунча ётиб қолавер, қизим, кенг уйимга ҳамиша сизгасан, ана, кўрдингми, синглингнинг ҳам авзойидан афтоб мўралаб қолди. Қолавер, қайнонанг кетини судраб бориб, амаллаб авқотини пишириб ер. Гала етимнинг орасида ёлчиб авқот ҳам еёлмай рангингдан адашиб қолибсан, қизгина. Еб тўймас қайиниларинг ҳам ўлгудай суқ-ачофат, авқотни кўрсалар юзлари билан туша қоладилар, шунчаки ютиниб қўйсанг ҳам балога қоласан - "Оғзингиздаги нима?" дея бақрайишади. Ўзи ношудни ёмон кўрардим, келиб-келиб сангина ношуд, пияниста бир гўрсўхтага тушиб қол-

динг-а. Эпчилнинг ризқини эгам дарахтнинг учига илиб қўяркан, эпсизникини аёғининг остига ташлаб қўяркан. Эпчил интилиб-интилиб ўз ризқини олиб еяркан, сани эрингга ўхшаган ношудлар бўлса аёғини остидаги ризқини ҳам эллаб еёлмай, элга шумшук бўларкан. Агар пул билан одамнинг пешонасини тўғрилаб бўлганида, сани эрингникини тўғриласа бўларди. Ўғилдир, қиздир, қадамидан ўт чақнайдиган бўлса экан. Рўзғорда минг қақшаб қолсанглар ҳам сандиғингиздаги ёғ бор эди, туз бор эди, ун бор эди, гуруч бор эдилардан бир чимдим-бир чимдимдан олиб қўйинглар, ютаб ўлиб бораётган бўлсанглар ҳам ўшагина нарса турсин - ўрни бўшамасин, узилиш бўлмай турса, тезда қайта тўлади. Ман ҳамиша гўдак укаларингга ҳам уқтираманки, кўчадан келаётиб бир кафт тўроқ бўлса ҳам обкелавер, ўша билан битта чуқурчоғинг тўлади, деб. Сан ҳам Мубор калнинг гапини айтасан, бачам, кал бўлса ҳам гапи тубли унинг. “Нега кал?” Ҳа, энди, кал бўлмаса ҳам “кал” дейман-да, ёқмаганидан кейин. Унинг ҳам эри ичувчи, сани тирик товонингга ўхшаб. Тўрт дона картишка сўраб чиққан экан, тилёғламалик қилиб: “Жуда гапга чечансиз-да, бийи, нақлу маталлар билан ҳошиясини бежаб гапирасиз”, дейди. “Чеварман-да” дедим ман ҳам. Дадангни ҳам одам қилгунча эсим кетди-ку. Кўрмайсанми, энди унга бир хунук лақаб қўйиб олишибдики, хунукдан хунук. Косанг оқармагурлар. Хай, омборчи бўлса, ҳай, нимқоронғи омборда уззукун ғимирлайвериб кўзлари хиралашиб қолган бўлса нима қипти? Биласан, даданг уйга ҳам кам келади. Бу гапни тагин ўша Мубор кал ўтган йил аччиқланиб дадангни уйга киритмай қўйган кунларимда айтиб берганди. Кўзлари ниманингдир таъмасида йилтираб турармиш. Нима эмиш, буюм сўраб кирганларни ичкари йўлатмай эшик ёнида тўхтатармиш, кўзлари хирароқ бўлгани учун буюмларнинг қоғоз ёрлиқларини ўқий олмай, тахланган ёғоч қутиларга тармашиб, уларнинг тирқишидан мўралаб, искаб кўрармиш, қоғозга ўралган нарсаларнинг баъзан бир четидан тешиб ялаб кўрармишу, уларнинг нималигини билармиш, кейин уриниб-суриниб қутиларни ўзи кўтариб чиқармиш. “Ажаб қилади”, дедим шақ-шақ Мубор калга. Ўлабирдан келгани, суяги бузуқлиги, елкалари бироз эгиклигию қўлларининг узун-узузлиги, лунжлари осилган катта юзи ҳам баайни шу лақабга мос эмиш. Тилёғламалик қилиб манга ёқаман, демай ўл, деб Мубор кални қувиб солдим. Вой нима бўларди “каламуш” деб лақаб қўйишибти экан-да, яшшамагурлар.

- Бийи, бугун-чи, жисмоний тарбия дарсида муаллимни идорага чақириб қолишувди, у қисқа масофага чопаетган қизларнинг

кўрсаткичларини ёзаётган дафтарини менинг қўлимга тутқазиб «Ма, сен ёзиб тур, сенинг ичинг қорароқ» деб кулди, ҳазилими, чиними билолмадим-ку, аммо қизларнинг ичида роса ўсал бўлдим.

- Вой, мунча қўпол бўлмаса-я, бийижон, гапини совуқлигини қаранг, муаллим деган ҳам шунақа бўладими? Дафтарини юзига отиб юбормадингми, сингилжон.

- Шуни айтгин, ҳақорат қилса ҳам чурқ этмай тураверган-да. Тилинг кесулгурга бошлаб жавоб қайтармайсанми? И-и, ана шунақа-да бу... ўшанда йиғлашинг керак эди, йиғлаб қошимга келишинг керак эди ман бориб ўша муаллимнинг обрўини бир пулга тенг қилиб келардим. Обидийда қилади бу. Майли, ҳалиям бўлса эртага бориб бир тузлаб келаман яшшамагурни. Илоё тилгинанг заҳар бўлмай ўл, мирзакуруқ.

- Битта у эмас, бошқа муаллимлар ҳам мани ёқтиришмайди. Уларнинг ҳаммаси, синфимиздаги қизлар ҳам, бачалар ҳам Бокирани яхши кўришади. Мандан ўзларини четга тортишади. Айтганман-ку, охир.

- Ўша Бокиранинг қаери ортиқ экан сандан. Доим йўлингга тўғаноқ бўлгани бўлган, жодугар-да, жодугар. Ҳаммани ўзига оғдириб олади. Бийисидан ўтган унга ҳам.

- Кеча бўлса Зарнигор мани “Чақимчи” деб ҳақоратлади, қизлар мани яккалаб қўйишди. Ман нега бошқачаман-а, бийижон. Бошқалар манга... гўл бўлиб туюлаверади, ўзим бўлсам бошқалар кўрмайдиган иллатларни ҳам дарров сезиб қоламан, ёки бошқалар буларни билишса ҳам индашмайдими? Ман бўлсам, сира чидаб тура олмайман, фош қилмагунча ичим қизиб кетаверади. Улар бўлса мани “сотқин” деб аташяпти. Қалбакиликка чидай олмасам нима қилай? Кимдир, ўртоқларимдан бирови осонгина бир нимага эришса, ичим ёниб кетгандай бўлади. Айниқса Бокирани ёмон кўраман, у истаган нарсасига осонгина эга бўлаверади.

- Бийим ҳам ҳеч бир нарсада ундан орқада қолиб кетишингни истамайдилар-ку, Ҳилол. У нимаики янги кийса, санга ҳам олиб берадилар. Яна нимада сандан ўтиб кетяпти?

- Фақат кийим эмас-да.. Нима десам экан... ўзим ҳам ундан ўтиб кетишга, ҳеч йўқ, орқада қолмасликка ҳаракат қиламан. Бежирироқ ручками, шунга ўхшаш майда-чуйда нарсалари ҳам кўзимни куйдириб, юрагимни ўртагандай бўлади, ман ҳам худди ўшанақасидан сотиб оламан. Лекин, барибир ... сотиб олиб бўлмайдиган нарсалар ҳам бор экан-да.. Нега унинг ўртоқлари кўп-ку, маники йўқ? Нимага ҳамма унга талпинади, мандан бўлса ўзини олиб қочишади? Шунга ҳеч тушуна олмайман.

- Нимасига тушунмайсан? Айтдим-ку санга, у жодугар, деб. Зоти шунақа асли. Бийиси шунақа, бийисининг бийиси ҳам шунақа бўлган. Одамни ўзига оғдириб олади. Тилёглама тулка-да. Сен бўлсанг, ҳақгўйсан, бачам. ҳақгўйларни ҳеч ким ёқтирмайди ўзи. Айёр бўлиш керак.

- Ўша ичиқорани яна дугонам, деб юрибсан-а сингилжон.

- Нима қилай, қўшни бўлсак, ўзи ман билан доим бирдай ўртоқ бўлиб келаётган бўлса.. Уришиб қолсак, бошқалардай дарров қочиб кетмаётган бўлса, Ахир, кимдир мангаям ўртоқ бўлиши керак-ку.

- Опанг билан сани ўртангда тўртта бачам турмади. Сани умрингни худодан тилаб-тилаб олганман. Гўдаклигингдан папалаб ўстирдим. Исмингни ҳам дастлаб опанга эргашиб юргин деб Эргашхон қўювдим. Эсингни таниб, кўчада ўйнай бошлаганингдан кейин, бачалар мазах қилиб кун беришмаяпти, деб йиглаб келавердинг-келавердинг. Исмингни ўзгартирдик, шундай қилиб сан Ҳилолага айландинг. Ўзи, кичиклигингдан чиройли нарсаларга ўч бўлдинг. Ёқтириб қолган нарсанг ўзингники бўлишини истардинг ва олдирмагунча дийдиёнг тугай демасди. Опанг тўғри айтди, Бокира нимаики янги кийган бўлса, сангаям олиб берганман, ҳатто, ундан ошириб ҳам кийинтириб келганман. Ман ҳам ҳеч бир нарсада ундан қолиб кетишингни истамайман, бачам.

"Эзгуликка умид" дан.

Чинор аммам болалик хотирамда нурли из қолдирган.

Оғушларида чиройли, меҳрибон сиймосидан кўз узмай, майин, таъсирли товушига қулоқ бериб ётарканман, ҳикоя-эртаклари, қасида-марсиялари тушларимга уланар, унинг сокин саси тушларимга ҳам оқиб кирарди:

... талагану топтаган ётлар, эл кўзини очган эр зотлар, сўлиқ билан сув ичган отлар, этик билан сув кечган мардлар, ототлар, дод-додлар-қирғинбаротлар... Ёдлар, ёдлар, ёдлар...

Эсимни таний бошлаган кезларимдан Чинор аммам менга арабий имлони ўргата бошлади... Сургундан қайтганларидан сўнг ҳам "Халқ душманининг тирноқлари" деган тамгадан қутула олишмаган, совчи чиқавермагач, аммамни ноилож, ёши ўтиб-роқ қолган бир кишига турмушга узатишган. Фарзанд кўрмаганлари сабаб чолининг вафотидан сўнг аммам ёлғиз қолган ва тагин биз билан яшай бошлаган. Бу пайтда катта амакимиз ва янгамиз оламдан ўтган эдилар.

Мен ота-онамдан кўра аммам билан кўпроқ бирга бўлар, Улуғ Бобом ва унинг китоби тарихини ҳам қайта-қайта аммамнинг оғзидан эшитган эдим. Дадам бу ҳақда умуман оғиз очмасди. Оқ-қорани таний бошлаганимдан сўнг "Нега шунақа?" дея аммамдан сўрадим. Аммам менга шундай ҳикоя қилиб бердилар:

Иним, яъни сенинг даданг оиламизнинг кенжаси эди. Отамиздан жудо қилганларида у ҳали жуда ёш, гўдак бола эди. Сургунда амаким ва мен муттасил иш билан, тирикчилик таъвишлари билан банд бўлганимиз боис унга тузукроқ тарбия берадиган одам йўқ ҳисоби эди. У кўп вақтини сукутда ўтказарди. Мен унинг индамаслигига ажабланардим. Фаҳмимча, НКВД қамоқхоналарида, сургунларда унинг қалбига мислсиз кўрқув чўкканди. У бу кўрқувдан бир умр қутула олмай ўтди. Қалтису беқарор замоннинг қутқуларидан кўрқарди. Иложи бўлса, ўтмиш билан боғлаб турган ҳамма ришталардан бирданига ҳалос бўлишни, тинч, хотиржам яшашни истарди. Мурғаклигидан кўп азобларга гирифтор бўлгани боис унга машаққатлардан сўнг топган азгина бахти омонат туюларди. Еб турган нони ҳам, кўраётган кунни ҳам омонат туюларди. Отамиз унга Мухаммад Аминбек деган улуғвор исм қўйгандилар. Кейинроқ у Мухаммадаминбек деб чақиришларидан ҳам чўчий бошлади ва исмини гўё замонга мослаб Дамин деб ўзгартириб олди. Унинг чала-ярим илми-ю эътиқоди ҳам "Дамин" га мос - ёрти эди. Қалбининг қолган ярмини кўрқув ва ҳадик тўлдирганди. Мен унга "Нега бундай қиласан?" десам, у менга "Асли "Дамин" деганларидан ҳам ҳавотирга тушаман, ўтмишнинг мана шу кичик риштасидан ҳам қутилсаму бутунлай исмсиз қолсам ҳам майлийди, ўшанда бутунлай беҳавотир юрардим", дерди. Оталарни фарзандлар қовла-қовла қилмайдилар. Бунга ҳақлари йўқ. Аммо оиламиз, шажарамиз тарихини ёзишда ҳолис бўлиш учун ушбу аянчли тарих, отажоним тақдирини ҳаспўшлаб ўтолмадим. Чунки отам раҳматлини қалбининг ярмидаги ана шу кўрқув қурбон қилди. Эски қутқуларнинг хуружи қайта кўзголганида, ўша кўрқув кучайиб кетиб, бечора отамнинг бутун қалбини қоплаган ва бу хуружга унинг юраги дош бера олмаган. Отамдан икки-уч йил кейин мушфиқа онам ҳам касаллик орқасидан қазо қилдилар ва мен Чинор аммам билан қолдим.

Чинор аммам Улуғ Бобом тарихини йиғлаб ҳикоя қилиб берарди. "Биз, албатта, ўша китобни топишимиз керак", дерди у. Йиллар ўтиб, биз аммам билан Бухорога бордик. Мен туғилмасимдан илгари ҳам аммаларим бир-икки бора Бухорога бо-

ришган ва Улуғ Бобом тақдирини билишга уринишган, китобни қидиришган. Аммамнинг аниқлашича, Улуғ Бобом Бухорога етиб борганларидан сўнг, бир неча кун ўтгач, ҳукумат одамлари Порсо махсумнинг ҳам уйини босишган, Улуғ Бобом ва Порсо махсумни ҳибсга олишган. Аммо ҳарчанд уринмасин, Улуғ Бобом тақдирини ойдинлаштира олмаган. Баъзи шохидликларга кўра, ҳибсга олинган уламо ва арбобларни Тошкентга олиб кетишган, бироқ Тошкентда-да Улуғ Бобомнинг сўнги изларини тополмаган. Порсо махсум ўғил-қизларининг кейинги тақдири ҳам аммам, оталаримники янглиг кечипти. Уй-жойлари мусодара қилинган, ўзлари қама-қамалардан сўнг, узоқ ўлкаларга сургун қилиб юборилган. Чинор аммам Порсо махсум фарзандларининг сургундан кейинги яшаш манзилларини аниқлай олмай ноумид ортга қайтган...

Ўшанда, илк бора Бухорога қандайдир зиёратчилар автобусида кириб борганимизда тун ярмидан оғган, мен қаттиқ ўриндиққа қапишиб пинакка кетгандим. Ҳамроҳларнинг таяжон ила “Бухоро, Бухоро!” деган хитобидан уйғониб кетдим. Ойна орқали тун чодрасига буркалган Бухорони томоша қиларканман, гўё эртақлар оламига кириб бораётгандай ҳис қилдим ўзимни. Тунги шаҳар руҳи бола кўзларим билан менинг қалбимга кирди. Ва ҳар гал уловда Бухорога тоҳ уйғоқ, тоҳ ушлаб кириб борарканман, қулоқларим остида болалигимдаги ўша ҳаяжонли хитобни эшитаман “Бухоро, Бухоро!”

* * *

- Икки қалб бир-бирига

- интиқсалар...

- талпинсалар...

- тошсалар... -

Бу дарднинг номи не?...

Ошиқ йигит... Не савдолар тушди бошингга? Шу ёшга етгунингга қадар ҳаёт йўлингда не мураккабликларни кўрмадинг, не синовларга дуч келмадинг. Уларни енгиб ўтгунингча қуюқ қора сочларингга эрта қиров инди.

Не қизларга йўлиқмадинг йўлингда. Ҳеч бирига кўнглинг илимади.

Қалбинг гўзалликка ошуфта эди. Осмон, ер, осмону ер аро яшнаган олам, борлиқ мавжудот, инсонлар-да - ҳайрат эдилар

туганмас. Эрта бахор дунёга кўз очган бодомнинг илк гунчалари - севинч эдилар тубсиз. Навнихолларда бўртган тириклик куртаклари - мўъжиза эдилар чинакам. Силаб-сийпалардинг, суйиб, ардоқлаб. Шира-шарбат диёридаги боларидай мамнун тўйинардинг. Тирикликка Чинор амманг ўргатганидай шукроналар айтардинг. Кеч кузда сайёр қушлар галаси ҳазин хўшлашиб олис, номаълум маъво-ларга хижрат айласалар титроққа тушардинг. Ҳисларингга оппоқ қоғозлар сирдош бўларди баъзан. Йилт этган гўзалликка шу қадар ташна эдинг... Аммо... ўйлаганмидинг ҳеч, қиз болага шунчалик кўнгил бериб қўйишни? Борлиқ-борлигинг билан унинг ҳаёлига боғланиб қолишни - банди бўлишни? Ўйларинг кўнимидан, жонинг ҳаловатидан айро тушиб, азобларга қолишингни? Бахтни унинг васлида кўришни? Ўйлаганмидинг ҳеч? Ўйлаган бўлсанг ҳам инонмагансан. Дунёда шундай қиз борлигига инонмагансан.

Маъшуқа қиз... Сенга не бўлди? Ҳаёлларинг паришон, руҳинг мувозанати қалққан?

Мўъжизага ишонардинг, мўъжизани кутиб яшардинг, мўъжизаси шулмикан? Қанча йигитлар ортингдан чопдилар... Қанчаси қошингда кўнгил ёрдилар. Титраб, ёлвориб, йиғламоқдан бери бўлиб сендан шафқат тиладилар, сендан муҳаббат сўрадилар. Кўнмадинг. Ойлаб ортингдан соядек эргашдилар... Кўрслик ҳам қилиб кўрдилар, чарслик ҳам. Аразлаб ҳам кетдилар гўдак мисол, зардалаб ҳам. Пойингга бош уриб, тагин қайтдилар. Қайтдилар ва айтдилар: "Ёш жонимга қасд қиламан, уволимга қоласиз". Парво қилмадинг. Қасамлар ичдилар, ваъдалар бердилар оламу жаҳон, ҳатто, наслу насабин, шароитин пеша қилиб мақтандилар ҳам. Кўнглинг илимади. Таъсирчан йигитлар оқ қоғозларга ҳисларин тўкиб, узун-узун ишқий мактублар ёздилар, қасидалар бағишладилар, мувашшахлар битдилар, гулдасталар қўйнига солдилар-у сенга тутдилар. Қиё боқмадинг. Узун кечалар сенинг ғийбатинг билан, сенинг ҳасратинг билан соч оқартирди... Сени мағрурликда, тошбағирликда, ҳатто, ҳиссизликда айбладилар...

Мана энди... ўша "тош" бағринг нурга йўғрилгандай бўлди... Қалбинг тилаганим, кутганим шу, деди. Сен қалбингга инондинг. Чунки у бошқалар ўйлаганидек ва сўйлаганидек беҳис, одамларни ёлвортиришга иштиёқманд эмасди. У гулдек нозик эди, эзгуликларга таъсирчан эди. Уни ларзага солиб, мувозанатидан чиқарган ҳолат ҳам Самандарнинг олийжаноблиги бўлди.

Икки қалб бир-бирига интилсалар, талпинсалар, тошсалар - бу дарднинг номи не? Ишқми ё муҳаббат? Бу дарднинг давоси не? Ҳаёлми ё висол?

Энди икков кунда, кунора учрашадилар. Кўчаларда, хиёбонларда бирга кезадилар. Айро йўллар туташганди. Юраклар ҳамоҳанг тегиб, ўзларини учраштирган тақдирга, қайта топиштирган ўша ёмғирли кунга шукроналар айтардилар. Бир умр бир-бирига айтиш учун йигиб юрган дардларидан суҳбат айлардилар. Диллар мажлиси - бахт ва қувонч изхори эди. Дунё сезгувчи нигоҳларда эъзо ва ардоқ топарди. Энди сукутлар-да ўшандоқ латиф ва маъноли эди. Энди ҳатти ҳаракатлар-да илтифот ва назокат лаҳжасида изҳорлашардилар. Ҳижронга сира-сира чидай олишмасди. Хайрлашува соғинчга туташарди дарров... Масъуд эдилар. Ўйлардиларки, асли барча инсонлар беғараз, барча бахтга муносиб, бу дунёда барча эзгулик-камолат умиди ила яшайди.

Ўзларининг бахти кимгадир жуда-жуда малол келаётганини, уларни қуйиб, ўртаниб кузатаётган кўзлар борлигини пайқашмасди. Бокира соддалигига бориб, охири марта тортишиб қолганимизда орани очиқ қилиб олди, дугонам ҳаммасини тўғри тушуниб инсофга келиб қолади, дея ўйларди. У бахтиёр эди. Унча-мунча икир-чикирни парвосига келтирмасди. Орадаги совуқчиликни дилкашлик ва неқбинлик ила кўтариб ташламоқчи бўларди. Эгилиб Ҳилолани қучар, гуноҳкорона табассум ила унинг кўзларига термуларди: "Айт, мен нима қилай, ахир? Ўртоқжон, ундан кеча олмайман, лекин сендан ҳам кеча олмайман." Ҳилола унинг самимиятини тушунмасди. "Бунинг жодугарлигини қара, - дея баттар ўртанарди у. - Буқаламундай турланади. Отишга ўқи йўқ-ку. Мен сира бундай қила олмаган бўлардим. Ёмон кўрган одамимга ҳеч қачон суйкала олмасдим." Бокира суюб унинг тумтайган юзларидан ўпарди: "Жонингдан кеч, десанг кечаман, аммо... ундан кеча олмайман". Ҳилола ижирғанарди, дугонасини итариб юбориб, унинг оғушидан чиқарди: "Ким сенга жонингдан кеч деяпти?! Менга сенинг жонинг керак эмас! Умуман, мендан нима истайсан ўзи?!" Бокира Ҳилоланинг терс гапларини инжиқликка йўярди. Аммо энди Ҳилоланинг унга нисбатан кичкиналигидан бўлган ғайирлиги-да ҳолва бўлиб қолганди. Энди Ҳилола дугонасини бутун вужуди ила ёмон кўриб қолган, унга Бокиранинг турган-битгани иллат бўлиб, босган ҳар бир қадами ўзига нисбатан қилинаётган қитмирлик бўлиб кўрина бошлаган эди. "Яна нега бундай ғаламисларнинг иши юришаверади", дея фигони фалакка ўрлар, ўйлаб-ўйлаб иситмаси чиқиб кетарди. Энди андишани йиғиштириб қўйиб, Бокирани орқасидан ёмонлашга ўтганди. Шу йўл билан унинг обрўсини тўқяпман, дея бадхоҳлик ила кулиб кўярди. Ўзининг янада майдакаш бўлиб, ғийбатчига айланиб бораётганини билмасди. Эшитаётганлар синфдош дугонасини ғийбат қилавергани учун, авва-

ло, ўзининг устидан кулаётганларини сезмасди. Кечқурун уйқуга ётганларида “Бунча азоблар ким туфайли? Не учун” дея хаёли ўқтин-ўқтин бузилар, ўртанар, шартта ўрнидан туриб кетишдан, кўнглидаги йиғилиб қолган зардобни Бокиранинг юзига тўкиб-тўкиб солишдан базўр ўзини тийиб қоларди. Ичига ютарди.

* * *

Сиёсатдонлик бўлимида “Даҳрийлик” дарсига ҳам салмоқли соатлар ажратилган бўлиб, ушбу “фан”дан олифта, шипиллаган бир фан номзоди маъруза ўқирди. Бу йигит кўп нарсада профессор Ғиртмакка тақлид қиларди. Илк маърузалари давомида у виждон ва диёнат хусусида шавқ ила тўлқинланиб сўзлади. Шу боис талабаларда рисоладагидай одам тасаввурини уйғотиб, унча-мунча ҳурмат ҳам қозонди. Аммо қишки имтихонлар давридаёқ унинг пуфлама обрўсининг ели чиқиб кетди. Олимнинг диёнат борасидаги баландпарвоз фикрлари тил учигаги гаплар экан, холёс. Бунга ўша имтихонлар пайти ҳамма амин бўлди.

Ўша куни эрталаб Шоди “Даҳрийлик”дан имтихон топширилаётган аудитория эшигига сиртдан “Эй, Оллоҳ, ўзинг мададкор бўлгин,” деган ёзувни ёпиштириб қўйиб, ҳаммани кулдирди. Бироқ кулиб кирган талабаларнинг кўпчилиги ичкаридан қовоқ-тумшуклари осилиб қайтиб чиқишди. Домла билетдан ташқари бўлар-бўлмас саволлар бериб, уларни “йиқитганди”. “Йиқилганлар”нинг аксарияти йигитлар эди. Қайта топшириш куни домла имтихонга курсбошини ҳам аралаштирмай, “қарздорлар”ни якка-якка қабул қилди. Қайтиб чиқишгач, баъзилар кулиб, баъзилар ғижиниб айтишдики, домла уёқ-буёқдан айлантириб тагин қийин саволлардан берипти-да, кейин очиқчасига “Неча баҳо керак ўзи?” деб сўрапти. “Тўрт” деганларга “Тўрт бўлса буёғиям тўрт-да” депти бармоқларини қисирлатиб. Имтихон дафтарчасини қатидаги қирқ сўм иловаси билан қабул қилиб олиб келишилган баҳони қўйиб берипти. Ана шу тартибда “уч”га рози бўлганлардан ўттиз сўмдан олипти. Шундан кейин олимнинг маърузалари ичидаги ҳалоллик ва тўғриликка оид оташин ғоялари талабалар юзига изтехзо уруғларини сепадиган бўлди.

Домланинг ўзи ҳам ўша имтихон вақтидаги баъзи тафсилотлар сабаб айрим талабаларни яхши эслаб қолди. Имтихон охирироғида кирган “тўрт”га даъвогар талабалардан бири билибми-билмайми имтихон дафтарчаси қатига қирқ сўм ўрнига қирқ беш сўм солиб қўйипти. Олим мийиғида кулиб, талабанинг юзига назар ташлаб қўйди. Бешни қайтармади. “Ким айтипти унга меъёрни буз-

син деб, - дея ўйлади у. - Майли, бирорта семинар дарсида "беш" билан бешини узиворарман. Энди сиз бизни қарздор қилиб қўйдингиз... Қирқ бешов". Олим талаба исм-шарифини ўқиш учун дафтарчага қараб ўтирмади, унга ихтиёрсиз тарзда шундай ном тиркаб қўйди. Талабанинг исм-шарифини кейин ҳам эслаб қолмади, унга бунинг қизиғи ҳам йўқ эди. Талаба "Қирқ бешов" бўлиб, унинг ёдида қолди. Ҳар гал ичида уни шундай атаб завқланар, мийиғида кулиб қўярди. Бир гал, ҳатто, маъруза орасида жажли чиқиб «Гаплашмай ўтиринг, ҳой, Қирқ бешов» деб юборишига жиндай қолди. Яхши вақтида хушини йиғиб, гапининг ундалмасини ичида узиб қолдиришга улгурди. Ўша имтиҳонда яна бир талаба "Домла, сизга адам салом айтиб юбордилар", деб қолди. Олимнинг "Адангиз ким?" деган саволига талаба унинг бир таниши исмини айтди. Бу таниши амалдор бўлмаса-да, ўз соҳаси бўйича яхшигина уста эди. Олим доимий мижоз сифатида унинг устахонасига йўли тушиб турар, ҳожатбарор уста унинг ишларини навбатсиз, кўнгилдагидай қилиб битказиб берарди. Агар олим чўнтак ковлай бошласа, уста "ҳафа бўлиб" қоларди. Уша "ҳафа бўлганлари" ҳаққи, олим устанинг ўғлини хурсанд қилиб чиқариб юборди. "Шу болани яхшилаб эслаб қолайин, у фойдали одамнинг ўғли экан", - дея кўнглидан ўтказди олим. Фойдалининг ўғли ким бўларди - Фойдалиев-да! Ҳа - Мамадалиевдир, ҳа - Сайдалиевдир, унинг учун эса Фойдалиев бўлгани маъқул. Тўғри-да, ҳар йили қанча талабалар қўлдан чиқади. Уларнинг исм-шарифининг нима қизиғи бор, магар моддий жиҳатдан қизиғи бўлмаса. Ҳамма нарсани моддий мезони билан ўлчаш керак. Ахир, бизлар бежиз моддийончи эмасмиз! Нафсиламрини айтганда, қишки имтихонлардан олимнинг нафси қонмади. Бу имтихонлар моддийончилик мезонлари нуқтаи назаридан талаб даражасида эмасди. "Қишки мавсум унчалик баракали бўлмади, - дея қайд қилди у ўзича. - Худосизликда жуда билимдон бўлиб кетяпти чоғи бу худобехабарлар. Яхши ўқитворяпмиз чоғи. Майли, ёзгисида қишгисининг ҳам ҳиссасини чиқариб оламиз, худо хоҳласа".

Олим думалоқ маърузахонага шипиллаб кириб, минбарга жойлашиб олгач, дарсликдан юлқилган чала-ярим фикрлар ва моддийончи файласуфлар бисотидан ўғирланган кўчирма гапларни чайиб, ҳосил бўлган мағзавани дунё динлари устидан тўка кетарди.

- Маълумингизким, ҳар қандай дин пуч бир нарса, такбир, - кечирасизлар, таъбир айтиш жоиз бўлса, дин инсонни яратмаган, балки инсон динни яратган. Яъни, айнан: дин табиат ва жамият стихияларининг инсон онгидаги хаёлий инъикосидир. Ҳозир бутун

дунёда беш мингдан ортиқроқ дин ва мазҳаблар бор...

У бармоғини кукка бигиз қилганича қизгин нутқ ирод қилар, бироқ энди талабалар уни деярли тинглашмас, шавқли хитобларни дилларни чимиллатмасди.

Бир гал дарсда шундай воқеа юз берди. Олим ислом динининг вужудга келиш тарихини моддиюнчилик нуқтаи назаридан баён қилиб бераётганди:

- 7 аср бошларида объектив зарурат туфайли диний-сиёсий идеология бўлиб юзага келган ислом янги диний система сифатида монотеистик ғояга асосланган эди. Унинг келиб чиқиши 6 аср охири ва 7 аср бошларида Арабистон ярим оролида юз берган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар билан боғлиқ. Саҳроларда кўчманчи чорвачилик билан шуғулланган араб қабилалари ўртасида бу даврда патриархал уруғчилик-қабилачилик тузуми емирилиш ва синфий муносабатларнинг таркиб топиш даври бошланган эди. Ўша муҳитда қабилавий маҳдудлик ғоясига асосланган мушрикчилик этиқодлари ҳукмрон эди. Араб қабилалари орасида Макка шаҳрининг диний марказ сифатида роли анча юқори эди. Маккадаги Каъба ибодатхонасида энг катта қора тошдан ташқари ҳар бир қабиланинг арвоҳлар ва худоларини ифодоловчи фетишлари - тошдан ясалган уч юз олтишта санамлари жой олган. 6 аср охири, 7 аср бошларида Арабистонда майдонга чиққан ханифлар маҳаллий қabila худоларига уларнинг санамларига эмас, ягона худога итоат қилишга даъват этганлар. Уларнинг монотеистик ғояларини дастлабки пайтда саҳройи араблар қабул қилмаганлар, билъакс, улар ўзларининг қabila худолари бўлган санамларга, яъни тош ҳайкалчаларга сифинишда давом этганлар...

Бу асли семинар дарси бўлса-да, олим профессор Ғирмакка тақлидан уни давомлигина маъруза билан очганди. Маърузасини якунлагач, энг олдинда ўтирган дадилгина бир қиз савол бериш учун қўл кўтарди. Бу қизнинг оғзи қийшиқ эди, бироқ унинг қийшиқ оғзи тўғри гаплар чиқаришга монеълик қилмас, баъзан бундай гаплар анчайин қалтис ҳам чиқарди. Қиз қалтис гапириб юборган кезларида ҳам жабр тортганини биров кўрмаган, сабаби оддийгина - у ўта йирик бир амалдорнинг фарзанди эди.

- Кечирасиз, домла, қизгин маърузангиз асносида ғалати бир савол туғилиб қолдики, уни ошкор этмасак, барибир, бўлмайди, - деди қиз қийшиқ табассум билан юзининг ўнг қисмини обод айлаб.

- Марҳамат, - дея олим олифталик билан сочларини тўғрилаб қўйди.

- Ҳозиргина сиз баъдавийлар тошдан ўзларига ҳайкалчалар, яъни қўлбола худолар ясаб, ўшаларга сизинганлар, дедингиз, - дея давом этди қиз. - Бу ҳайкалчалар худолардан ташқари ар-воҳларни ҳам ифодалаган экан. Ғалати фикр шуки, бизлар ҳам тараққиётнинг спиралсимон ҳаракатида, ёки ўзбекча қилиб айтадиган бўлсак, бу чархпалак дунёда ўша баъдавийларга ўхшаб қолмадикмикан? Ахир, бизлар ҳам тош ҳайкалларга сизинамиз-ку, ҳамма жойда ҳайкаллар, ҳайкалчалар. Тўғри, улар дохийларимизники, аммо, барибир, ҳайкаллар-да, уларга сизинишимиз ҳам факт. Ҳисоблаб чиқилса, бизники уч юз олтмиштадан ҳам анча ортиб кетади. Адашмасам, ўзингизнинг стилингиз устида ҳам ўшанақа ҳайкалча бор...

- Қандай тилингиз борди?! - олимнинг кўзлари ола-кула бўлиб, қизга қичқираркан, сочлари силкиниб, тагин пешонасини беркитди. - Бу қандай бемаъни савол?!

Қиз пинагини бузмади.

- Саволими тугатиб олай, домлажон, - деди у тагин қийшиқ жилмайиб. - Мен айтмоқчиманки, бизнинг бу... эътиқодимиз, деймизми, - худо ясовчилик ёки монотеистик неофетишизм эмасмикан?

- Шаккоклик қилманг! - деди олим ранги ўчиб.

- Шаккокликни сиздан ўрганиямиз-ку, домлажон, - деди қиз тап тортмай.

- Мен қачон шаккоклик қилипман?! - олимнинг баттар зардаси қайнади.

- Ахир фанингиз "Шаккоклик" ми?

- "Шаккоклик" эмас, "Даҳрийлик"! "Шаккоклик" - диндорларнинг ўйлаб топган ибораси. Бизники - "Илмий даҳрийлик". Мафкурангиз чатоқ! Гапларингиз мантиққа зид, улардан афюннинг ҳиди келяпти. Мен керакли ўртоқларни бундан воқиф этаман. Ўтиринг!

"Замон нафасининг жиндай илиб келаётганини элдан бурун сездингми, юмронқозиқ, - дея ичида қаҳри кўпди олимнинг. - Майли, пайти келиб шундай адабингни берайки, додингни худога айтгин, жин чалган, тасқара!.."

* * *

У дераза қаршисида қўл қовуштирганича, ташқарига кўз тиккан, рўпарасидаги манзарани томоша қилаётгандай туюлса-да, аслида кўзлари бир нуқтага қадалиб, чуқур хаёлга толганди. Бокира шу тобда Самандар билан университет маданият саройида бўладиган Шоирнинг адабий кечасига кетди. Иккови ҳам бу Шоирни жуда

яхши кўришармиш, унинг шеърларини ва ғазалларини ёдлаб катта бўлишганмиш. Дидларингни бир-бирига пой-патак қилмай ўл. Уларнинг кетидан Шоди билан Душвор ҳам узун-қисқа бўлиб, лўкиллаб жўнашди. Ҳилола бормади. Ҳозир унинг кўнглига шеър сиғмасди.

... Муносабатлари сира ўнганмади. Узоқлашиб боравердилар. Илгарилари тез-тез тортишиб қолсалар-да, аммо ҳартугул эл кўзига “синфдош дугоналар” эдилар. Энди улар камроқ бирга бўлишар, муомалалари ҳам совуқ, расмий тус олганди. Уларни яқиндан билган қўшни қизлар, курсдошлар, болаликдан бирга ўсган бу икки дугонанинг ўзаро пардали муносабатларига ҳайрон қолишарди. Вақт ҳамма дардга табиб, дейдилар, аммо вақт ўтиши билан ҳам Ҳилоланинг дарди енгиллашмаётган эди. У Самандарни унута олмади. Ундан кеча олмади. Бокирани у билан бирга кўрганида ич-ичидан куйиб кетишлари сўнмади. Бокирани ёзғирар, уни жодугарликда, ичиқораликда, енгилтакликда, айблар, анчадан буён Бокира тимсолида энг катта душманини кўрарди. Жиззакилиги янада ортган, ўрни келиб қолса, дугонасини чақиб-чақиб оларди. Иккисининг гаплари қовушмас, агар Бокира ҳам унинг кўрслигига мослаб муомала қилса, ўртада чақин чиқиб кетиши ҳеч гап эмасди. Бироқ Бокира паст келарди.

Барибир яқинда улар қаттиқ жанжаллашиб қолишди.

- Нега аччиқ қилаверасан? - деди Бокира тоқати тоқ бўлиб, - Одамни эзиб юбординг-ку.

- Мен сени эзиб юбордимми?! Қўй, гапни чўзаверма. Мен, уму-ман, гаплашишни хоҳламайман. Мени тинч қўйсанг, бўлди.

- Ҳалиям мен сенга ёпишиб олаётганим йўқ.

- Ёпишиб оляпсан!

- Бўпти, энди ёпишмайман, хотиржам бўл, - деди Бокира ўзини босиб. - Қулоқ сол, сенга бир гап айтаман. Эсингдами, илк учрашувимизда, бизни безорилардан қутқариб, ғойиб бўлиб қолган куни сен уни “Хизр бова эмасмикан?” дегандинг... Биласанми, сен ҳақ экансан, у чиндан ҳам Хизр бова экан.

Бокира бир муддат тин олди. Ҳилола кўзларини катта-катта очиб анграйиб қолганди.

- У Хизр экан, - давом этди Бокира. - Бир ҳақиқатни англадим: ҳар бир инсон учун, ҳар бир қалб учун ўз ҳамроҳини топиш ҳазрати Хизрни топиш билан баробар экан.

Бокира илкис бош кўтарган Ҳилоланинг кўзларидаги унсиз эътирозни тушунди. Унинг кўнгли юмшади.

- Ахир, айтдим-ку, мен ундан кечолмайман, жонингдан кеч десанг, кечаман, аммо ундан кеча олмайман, - деди у Ҳилоланинг кўзларига ёлворгандай тикилиб.

- Менга сенинг жонинг керак эмас! Жонинг ўзинга сийлов. - Бокиранинг ялинувчан оҳангдаги ошкора иқрори акс таъсир берди. Ҳилола асабий титраб қичқиришга тушди. - Биламан, энди сени ундан ажратиб бўлмайди, энди сен унга канадай ёпишиб олгансан! Сен уни йўл-йўригини қилиб жодулаб олгансан!

- Тилингни тий! - Бокира ҳам титраб кетди. - Оғзим бор деб гапираверасанми?! Ҳе, юзсиз.

- Ким юзсиз, менми?!

Ювош отнинг тепкиси қаттиқ келди. Ҳилола бир муддат эсанкиради. Ҳамиша паст келадиган Бокиранинг ҳақорати ботиб кетганди. Ҳилоланинг кўксига газаб вулқондек портлади.

- Ўзинг-ку юзсиз, ювиқсиз, беандиша! - Ҳақоратларни қалаштириб ташлади у. - "Ким юзсиз?" деса, ҳамма энг аввал сени кўрсатади!

Қаттиқ уришдилар. Бокира ҳам қизишиб кетиб, аччиқ-тизиқ гапларни айтди. Ҳилола асабий чинқириб ёстиқни отиб юборди, вужуди титраб йиғлашга тушди. Бокира тилини тишлади. "Нега у билан ўчакишдим? Ўзи шундоғам тутаб турганди... Тубанман, тубан." Бир кўнгли кечирим сўрагиси келди, аммо дугонасининг важоҳатига боқиб фикридан қайтди. Асабий, паришон ҳолда хонадан чиқиб кетди.

Ҳилола талвасага тушгандай типирчилади. Бокирани орқасидан қарғади. Бўзлади...

* * *

Кутилмаганда йўлдан Шаҳзод чиқди.

Кузнинг илк кунларидан бирида чошгоҳга яқин Ҳилола дарсдан чиқиб, Олой бозори ёнидаги автобус бекати сари кетаётганида кимдир уни чақирди. Ҳилола туйқус ёнига ўгирилди. Йўлакда одам гавжум, йўловчилар тинмай у ёқ-бу ёққа ўтиб туришарди. Серқатнов улов йўли четида қора кўзойнак таққан бир йигит пастак темир панжарага оёғини тираган кўйи унга қараб жилмайиб турарди.

Ҳилола ҳам беихтиёр табассум қилди:

- Яхшимисиз, Шаҳзод ака?

- Аҳволлар қалай, Ҳилолахон? - келишган, олифта йигит панжара ҳатлаб қизнинг олдига келди. Ҳилола унинг ранги синиққан-роқлигини, нашъаси ҳам паст эканини пайқади.

- Камнамосиз, Шаҳзод ака? - деди у йигитнинг аҳвол-руҳиясидан ичида ажабланиб. - Бугун ҳам дарсга келмадингиз? Иккала гуруҳга кўшма маъруза бўлди.

- Э, бу профессору доцентларнинг икки-уч соатлик маърузасини сиқиб-сиқиб ташласангиз юз грамм мазмун силқимайди. Юрамни бошни қовоқ қилиб.

- Сизга бўлаверади-да, - Ҳилола кулди. - Кимсан Ғиртмак доманинг ўзи...

- Қўйинг ўша домлаларни, - Шаҳзод ижиргангандек қўл силтади. - Сиёсатнинг ҳиди келадиган нарсаларга аллергиям бор.

Ҳилола гапи бўлинганига оғринди.

- Мени кечиринг, Ҳилолахон. - Шаҳзод айбдорона зўраки илжайиб қўйди. - Ўша профессорни ҳам кўргани кўзим, отгани ўқим йўқ асли... Рухсат берсангиз, сизни кузатиб қўйсам.

Талабалар йўллари бир бўлиб қолса, икки-учтадан бўлишиб автобус ёки бошқа уловда ётоқхонага кетаверишади. Баъзан ўз уйларида ёки ижарада яшайдиган талабалар ҳам ётоқхонада ишлари бўлса дарсдан кейин уларга шерик бўлишарди. Шу боис Ҳилола Шаҳзоднинг таклифига ажабланмади, аммо Шаҳзоднинг кўпда синашта эмаслигидан қиз бироз хижолат тортди:

- Ётоқхонада ишингиз бормиди, Шаҳзод ака?

Шаҳзод тасдиқ маъносиди бош ирғаб қўйди.

У катта йўл ёқасида такси тўхтатди. Қизни ўтқазиб, ўзи ҳам жойлашиб олгач, хайдовчига ётоқхона эмас, ёшлар билан гавжум бўладиган хиёбонни айтди.

- Нега ундай қиласиз, Шаҳзод ака? - деди Ҳилола аччиқланиб. - Машинани тўхтатинг! Мен ётоқхонага боришим керак.

- Менга ишонмайсизми, Ҳилолахон. - Шаҳзод ялинганнамо табассум қилди. - Нахотки мен қиз ўғирлайдиган қароқчига ўхшасам?

"Билиб бўладими..." - Ҳилола уни биринчи дафъа шундай жонсарақ, алағда ҳолатда кўраётган эди. Соқоллари ҳам олинмаган.

Машинадан тушишгач, қиз тайсаллаб туриб қолди:

- Бу ерда нима қиламиз?

- Узр, олдин сизнинг розилингизни олиб, кейин бу ёққа опкелишим керак эди. - Шаҳзод, ҳар қалай, кечирим сўраган бўлди. - Пича салқинлаб дам оламиз, кейин сизни ўзим ётоқхонага элтиб қўяман. Хавотирланманг.

Ҳилола жаҳлидан тушган, аммо кўнгли ҳамон безовта эди.

Хиёбоннинг қоқ ўртасидаги ёзги сўлим қахвахонага келишди. Гулдор соябон остидаги столлардан бирини эгаллашди. Шаҳзоднинг имоси билан стол устида музқаймоқ, салқин ичимликлар ва ўзи учун ажнабий ёзувли узунчоқ идишда пиво пайдо бўлди.

- Шаҳзод ака, муддаога ўтмайсизми? - деди Ҳилола ўртадаги жимликни бузиб.

- Муддао? - Шаҳзод қошини учириб, синиқ жилмайди. - Муддаом - сиздек гўзал курсдошим билан ҳамсухбат бўлиш. Наҳотки бунга ҳаққим бўлмаса?

Ёзги қаҳвахонада одам сийрак эди. Магнит лентасидан майин хорижий мусиқа янграр, икки ёш аста у ёқ-бу ёқдан сухбат кура бошлаган эдилар.

- Дарвоқе, дугонангиз кўринмайдими? - дея ўзини бепарво тутиб сўради Шаҳзод.

- Ўзим ҳам ўйловдим-а... - Ҳилола нигоҳини четга буриб истехзоли кулди, сўнг Шаҳзоднинг юзига масхараомуз тикилиб, пичинг қилди. - «Дарвоқе», денг?

Кўз-кўзга тушди. Шаҳзод бу нигоҳ маъносини англай олмади. Кулгу етовиди чекинишни мақбул кўрди.

- Ахир, дардимни биласиз-ку, Ҳилолахон. - Йигит кулгу аралаш луқма ташлаб гўё эркалик қилди.

- Биламан, сиз ҳам жодуланган шаҳзодалардансиз. Лекин, яна билишимча, дугонам сизга ўз жавобини айтганди, чоғи.

- Биринчиси ҳисобмас, биринчиси нозга ўтади. - Шаҳзод бошини солинтириб, пиво идишини айлантирганча ёрлигини томоша қиларкан, ўзига ўзи гапирагандай рухсиз алфозда гўлдиради.

- Аммо дугонамнинг эгаси бор, Шаҳзод ака.

- Эгаси?! - Шаҳзод ғижиниб қўл силтади. - Эшитдим, аллақандай тайинсиз ҳаваскор рассом эмиш. Ҳеч қаерда ўқимайди ҳам, ишламайди ҳам - люмпен пролетар. У Бокирага эгалик қила олмайди. У Бокиранинг тенги эмас.

Ҳилола оғринди, ҳатто, жаҳли кўзий бошлади. Сухбатнинг бу тарзда давом этиши унга малол келаётганди. Шаҳзодни жерка солиб ўрнидан туриб кетгиси келди. Аммо ботинмади. Ўзини тийиб Шаҳзоднинг кўзига тикилди ва дона-дона қилиб деди:

- Шаҳзод ака, Бокира уни севади. У ҳам... - Давомини айта олмади, сўнг бутунлай ўзгача охангда кўшиб қўйди. - Бокира ўзи қизларга қараганда йигитлар билан кўпроқ яхши чиқишади...

Ҳилола бу гапи билан Бокиранинг обрўсини тўкмоқчи, "У йигитларга қандай ёқишни билади, уларни ўзига оғдириб олишга устаси фаранг", дея шаъма қилмоқчи бўлди. Ушбу тағдор гапини у илгари ҳам бир-икки йигитга айтган. Бу зўраки мажнунлар келиб-келиб дардини Ҳилолага дoston қилишади. Журъатсизроқлари Бокиранинг ўзи билан ҳали юзлашмай туриб, Ҳилолага маслаҳат солишарди, дадилюроқлари аввал Бокирага дил ёриб, раддия олгач, Ҳилоланинг мададидан фойдаланмоқчи бўлишарди. Шаҳзод иккинчи тоифага мансуб. Дадил, рад жавобини олган, аммо кўнгил

узолмаганлардан. Мақсадига етмоқ учун муқобил йўллардан фойдаланмоқчи бўлганларга.

Шаҳзод ҳам аввалги йигитлар каби коса тагидаги нимкосани тунунмади ёки парво қилмади.

- Шаҳзод ака, қўйинг, обрўйингизни тўкманг. Ўзингизга элми шу?... - Ҳилола юзида хайрихоҳлик аломатларини бўрттириб гап қотди.

Шаҳзод индамай пиво симиришда давом этди.

- Биласизми, Ҳилолаҳон, - деди у бироз сукутдан сўнг. - Менинг характерим шундай: ёқтирган нарсам ўзимники бўлишини истайман, фақат ўзимники бўлишини. Бу камчиликми, нуқсонми, билмайман, аммо... ҳаётдаги позициям шундай. Энди қайта олмайман, қотиб қолганман. Бурилсам синиб қоламан.

- Буни қаранг, менинг ҳам шунақа характерим бор, - деди Ҳилола астойдил ажабланиб.

- Э, шунақа денг?! - Шаҳзод биринчи марта ёйилиб кулди. - Демак, икковимизнинг феълимиз бир хил экан-да. Қўлни ташланг.

Шаҳзод стол устидан қўлини чўзди. Одатда йигитлар шундай қўл ташлашарди. Ҳилолага Шаҳзоднинг бу қилиғи эриш туюлса-да, унинг раъйини қайтара олмади.

- Раз шундай экан, биз бир-биримизни қўллашимиз керак, - деди йигит.

Ҳилоланинг юзига тагин масҳараомуз кулги ёйилар-ёйилмас, унинг фикрини уққан Шаҳзод изоҳга ошиқди.

- Йўқ, мен сизни воситачилик қилинг, ёки бошқа, демоқчимасман. Бу - менинг стилим эмас. Очиги, мен ўртоғингиз ҳақида салпал маълумот олмоқчиман. Ўрганилаётган объект сифатида.

Шаҳзоднинг кулгуси Ҳилолага ёқмаётганди. "Нега мен билан бунчалик очиқ гаплашяпти?" дея ўйлади у. Ҳилола Шаҳзоднинг руҳшуносликка тузуқкина лаёқати борлиги, икки дугона муносабатларининг паст-баланд жиҳатларини илғаб юргани, унинг руҳияти хусусида ҳам анча-мунча тасаввурга эга эканлигини билмасди. Ҳилола ёнидаги суҳбатдоши ўзини қизлар қалбининг билимдони деб ҳисоблашидан ҳам беҳабар эди.

- Бора қолайлик, Шаҳзод ака? - деди Ҳилола соатига кўз ташлаб.

- Майлингиз, - деди Шаҳзод. - Аммо суҳбатимиз ҳали яқун топмади, деб ҳисоблаймиз.

Шаҳзод қаҳвахона хизматчиси билан ҳисоб-китоб қилгач, улар кўчага чиқишди. Йигит қизни таксида ётоқхонагача кузатиб, қайтиб кетди.

Шаҳзод сиёсатдонлик бўлимида ўтган ўқув йилининг бошларида пайдо бўлиб қолди. Бунгача у санъат инсититутида ўқиётган экан. Қўшиқ айтишга ҳаваси зўр, ҳам бу борада анчайин истеъдодли экану, дадаси “Сендан, барибир, Шерали чиқмайди”, деб сиёсатдонлик бўлимига ўтказиб қўйипти. Баланд бўйли, келишган, пўримлиги билан кўпчилик олифта талабалардан ҳам ажралиб турадиган янги курсдош ҳақида атрофдагилар билган узук-юлуқ маълумотлар фақат шулардан иборат эди, холос. Баъзи жиҳатларни сиртқи аломатларга қараб тахмин қилса бўларди. Хусусан, унинг дадаси нуфузли шахс эканлиги, Шаҳзоднинг ана шу нуфуз соясида эмин-эркин вояга етгани ва сиёсатдонлик бўлимида ҳам шахсан профессор Фиртмак паноҳидаги сара талабалар қаторида ранж-риёзат чекмай ўқиб кетишини пайқаш қийин эмасди.

Шаҳзод бир йилдаёқ аввал ҳамкурслари орасида, сўнгра сиёсатдонлик бўлими ва университет миқёсида танилиб, шуҳрат қозонди. Ўқишдаги муваффақиятлари билан эмас, балки санъати билан. Шаҳзод чинакам ҳассос қўшиқчи, бунинг устига киришимли, кўп ўқиган ва кўп биладиган йигит экан. Рақсга ниҳоятда уста, замонавий ўйинларни қийиб юборарди. Бир йил давомида сиёсатдонлик бўлими талабаларининг яримдан кўпи, биринчи навбатда қизлар унинг мухлисига айланишди. Университет миқёсидаги ҳеч бир маданий тадбир унинг иштирокисиз ўтмайдиган бўлиб қолди. Даставвал у пахта мавсумида ўзини кўрсатди. Теримдан кейинги кечки концертларда бир-икки бор “чиқиш” қилганидан сўнг, бундай томошаларга ўқитувчилар ҳам қатнашадиган бўлиб қолишди. Шаҳзод пахта термасди. “Штаб”да ўралашиб, хўжалик ишлари мудирини билан шаҳарга тушиб, автобусда озиқ-овқат маҳсулотларини тақсимлаб юрарди. Оқшомлари, албатта, қўшиқ куйларди. Кўпинча умумий концерт ва дискотекалар тугаганидан сўнг, чинакам мухлислар илтимосларига кўра бирор четроқ хонада ёки иккала барак ўртасидаги шийпончада дилбар мусиқа кечаси давом этарди. Шаҳзод сўри ёки каравотда ўтириб куйларди. Қизлар қуйида тиқилишиб ўтиришиб, унинглардилар. У муҳаббат ҳақида куйларди. Гитара ҳам гўё сеҳрли бармоқларидан руҳ олиб, синграганча дил ёрар, торлар мунгдан титраб-титраб, ҳазин-ҳазин нолалар чекар, шиквалар қилар, дилларни тигларди. Оҳанглар турфа ва жозиб эди. Ҳижрон нолалари висолни мадҳ этувчи янгроқ созларга уланарди. Баъзан у

фавкулотда мунгли куй чалар, ажабтовур марсиянамо қўшиқни куйларди. Маъсума қизлар бу қўшиқни кўзларидан шашқатор ёшлар оқиб, сел бўлиб тинглардилар. Куй уларнинг руҳларини элитарди. Шунда бошини солинтириб ўтирганча бағридаги номаълум қийноқлардан азоб чекаётган, бу азоблардан қандай қутулишни билмай ингранаётган, сингранаётган, йиғлаётган, соч-соқоли ўсиқ, юзига дала нуқси урган дардли йигит қўл етмас юксакликларга кўтарилар, бошқача, бўлакча, олийжаноб ва ... беғубор зотга айланар, сеҳрли куй таъсирига тушган руҳлар унинг асирига айланар, унга талпина бошларди. Унинг қўшиқларида хурлик, эркинлик бор эди. Овози дилларни яраларди. Бу овоз ҳақиқий эркакка хос йўғон ва ширали, айни чоғда масъум эди. Шикаста, дардга йўғрилган эди. Қизларни йиғлатиб-йиғлатиб, олис, сирли маъволардан ортга қайтар, синиқ, камтарона жилмайганича олқишларга қуллук қиларди. Гитарасини қўйиб, дам олаётганида қизлар саволга кўмиб ташлардилар: "Нега катта саҳналарга чиқмайсиз?", "Нега телевизорга чиқишга ҳаракат қилмайсиз ёки, ҳеч курса, кассетангизни чиқармайсиз? Ахир сиз талантсиз! Ишонинг, унча-мунча артист сизнинг соянгизда қолиб кетади" ва ҳокозо. Ҳозиржавоб эди у. Ана шунақа саволларни беришганида хоксоргина кулиб: «Бир шоир ёзганидай: «Машҳур бўлиш одобдан эмас...»¹ деб қўярди. Қизиқувчан қизлар тагин савол берардилар: "Ўзингизга қайси артистлар ёқади, аниқроғи, қайси артистларга тан берасиз, демоқчимиз?" Шаҳзод матбуот анжуманида ўтирган машҳур арбобдек бўрттирилган жиддийлик билан жавоб қайтарарди: "Бундайлар кўп эмас. Дидимга ўтиришадиганларнинг биринчиси хирқироқ овозли машҳур рус қўшиқчиси, ҳа-ҳа, худди ўша сиз айтган, фаранг киноактрисасига уйланган қўшиқчи. Иккинчиси - ҳам рассомлик, ҳам қўшиқчилик қилган ўзимизнинг фидойи дарғамиз. Айтгандай, нукул зобитлар ва гусарлар ҳақида ашула айтадиган рус романсчиси ҳам менга ёқади. Уларнинг қўшиқларида руҳ кучли. Сизга ғалати туюлар, балки менинг эстетик қарашларим консервативдир, аммо, нетайки, рок-н-ролл ва брейкнинг отаси менга ёқмайди. Мен фақат унинг клип-ларига тан бераман, холос."

Аслида камсуқумлик, тўғрилиқ-булар фақат зохирий аломатлар эканини қизларнинг кўпи фаҳмламас, ҳамма истейдод соҳиблари ҳам улар ўйлаганидек, софдил ва холис бўлавермаслигини билишмасди. Шаҳзоднинг руҳияти тақдири каби хийла мураккаб

¹ Б.Пастернак сатри

эканини хаёлларига ҳам келтиришмас эди. Тез орада баъзи қизлар унинг ботиний дунёсидан қисман воқиф бўлдилар.

Чин муҳаббат ҳақида ёниб-ўртаниб куйлаган, вафо ва садоқатни кўкларга кўтариб мадҳ этган ҳофиз йигит пахта мавсуми давомида анчагина қизларнинг бошини айлантириб, улар билан ошиқ-маъшуқ ўйинини ўтказгач, ташлаб кетди. Хонаки концертларидан кейин кўпинча у кўзга яқинроқ бирор қизни пинҳона учрашувга таклиф қиларди. Бечора қизнинг боши осмонга етар, ўзининг енгилтабиат йигит учун қисқа муддатли кўнгил эрмаги бўлаётганини ўйлаб ўтирмасди. Ўзига яраша ақлли ва ўктам, фавқулотда ёрқин истеъдоди билан ҳамманинг диққат марказидан жой олган йигит кимни ҳам ром этмайди, дейсиз. Айнан шу борада ҳам у ўзини айрича қобилятга эга деб ҳисоблар, тажрибаси бўлса етарли эди. Унинг туйқус сиёсатдонлик бўлимига ўтиб қолишининг ҳам аслида бўлак сабаби бор эди. Санъат институтида туз-насибаси битиб, қадами қирқилишига айнан ишқий можаро сабаб бўлди... Шаҳзод, ўзимда қизиқиш уйғотган ҳар қандай “ишқий китоб” ни иқтидорли “китобхон” сифатида сатрма-сатр ўқиб ўтирмай, саҳифаларига бир қур назар ташлаб оқ тагига етиб қўя қоламан дерди. Яъни саҳифалар бўйлаб узунасига бир кўз югуртириб, гапларнинг кесимини ўқиб чиқсам кифоя, асарнинг бутун моҳияти-ю маъзини pistaдек чақиб қўя қоламан, дея мақтанарди. Баъзи соддадил қизларга эрмак учун ошкора шундай дерди ҳам. Бояқиш қизалоқлар унинг бу гапларини асл маъносиди тушунардилар.

- Нега айнан кесимларини ўқийсиз? - дея сўрашарди улар.
- Бутун мазмун кесимда-да. Кесим - амалий иш дегани. Аниқловчи, тўлдирувчиларга тоқатим йўқ. Кесимга не етсин.
- Эга-чи? Эгасининг қизиги йўқми?..
- Биласизми, умуман олганда, қизиги йўқ шу “эга, от” деганлари. Уларни тезроқ унутиб юбориш керак. Сифатга келсак, бу бўлак масала. Сифатга контрол бераман, аммо сифатини ҳам кесимни ўқиш жараёнида баҳолаб оламан.
- Бундай ўқишнинг нима қизиги бор?
- Қизиги шундаки, китоблар кўп, янги-янги, қизиқ-қизик, ажойиб китоблар, умр деганлари бўлса - қисқа. Уларни - турфа ҳил китобларни мумкин қадар кўпроқ ўқишмоққа улгуриш керак.
- Жуда кўп ўқиган бўлсангиз кераг-а?
- Санамаганману, лекин тўғри айтдингиз, анчагина бор.
- Кутубхонангиз каттадир?
- Кутубхона? Кутубхона нима қилади менда? Китоб йиғишни ёқтирмайман. Бир марта ўқилган китобнинг нима қизиги бор? Янги-

янгиларини топиб ўқиб, кейин уларни ҳам ташлаб кетавераман.

Соддадил қизлар бу сипо йигит уларнинг устидан кулаётганини фаҳмлашмасди. Айни чоғда Шахзод учун ўзлари ҳам янги, ўқила-жак мароқли “китоб” эканликлари, муғамбир йигит ўзича аллақачон уларнинг мундарижаси билан таниша бошлаганини билишмасди. Санъат институтидаги қизнинг ҳам бошини айлантириб, уни ишқий саргузаштларга бошлаган, ўзича севгининг «Минг бир кеча» китобини варақлашга киришганди. Аммо кечалар ҳаммаси адоғига етмай туриб, сурурли эртақлар ниҳоя топди. Воқеа ошкора бўлгач, ишнинг поёни жанжалга уланиб кетадиганга ўхшаб қолди. Шахзоднинг дадаси бу можарони ҳамирдан қил суғургандай ими-жи-мида тинчитди. Аммо бебош, тийиқсиз ўғлини бошқа илм даргоҳига ўтказишни лозим топди. Аниқроғи, ушбу иш, ўша нозик вазият тақозоси ила бирдан бир тўғри чора сифатида ўйлаб топилгани йўқ, у ота кўнглида аввалдан мавжуд эди. Фақат ана шу фавкуллодда вазият, ёки тўғрироғи, ўғилнинг чуви чиқиши амалга ошмай келаётган ушбу режанинг юзага қалқиб чиқиши учун имкон туғдирди, холос. Шахзоднинг дадаси ўз ўғлини замонанинг етук вайсақи даргалари сафида кўрмоқни истарди “Ашулачилик жиддий иш эмас, уруғимиздан бу «нон»ни еган кимса чиққанмас, мутахассислигинг вайсақилик бўлса, истаган соҳанга тез ўсасан!” - отанинг ақидаси ана шундай эди. Мана энди кирдикорлар ривожини ўз айбига биноан саркаш ўғил кавушининг ота ихтиёрига монанд санъат институтидан сиёсатдонлик бўлими томон тўғриланишига олиб келди. Бироқ Шахзод сиёсатга қизиқмас, сиёсатдонлик бўлимида ҳам халиги йўсин санъаткор сифатида ном қозона бошлаган эди.

Ёзги сессиядан сўнг, сиёсатдонлик бўлими талабалари Русия шаҳарларига сафар қилишди. Унда ўзбек ва рус гуруҳларидан кўнглили тарзда ҳаммаси бўлиб қирқ чоғли талаба гуруҳ раҳбарлари бошчилигида иштирок этишди. Сафарда Бокира ва Ҳилола ҳам қатнашдилар. Беш кун теплоходда Волга дарёси бўйлаб суздилар. Ҳар оқшом теплоход палубасидаги рақс майдончасида концерт ёки дискотека бўларди. Навбатдаги маданий тадбирларнинг бирида ҳамкурслар давра бошловчисига Шахзодни тавсия қилишди. Бошловчи навбатни унга берди: “Ўртоқлар, даврамизда бир гуруҳ тошкентлик талабалар ҳам иштирок этмоқдалар. Ҳозир навбатни уларга берамиз. Келинлар, талабалар фольклоридан ҳам баҳраманд бўлайлик-чи”. Шахзод гитарасини чертиб русча, италянча, немисча эстрада кўшиқларини ижро этди ва кўпчиликнинг оғзини очириб қўйди. Албатта, ажнабий кўшиқларни у жаҳонга машҳур эстрада юлдузлари ҳамда гуруҳларининг кассеталаридан қайта-

қайта тинглаш асносида қуруқ ёдлаб олганди. Аммо жозибадор ширали овоз, моҳир ижро услубининг ўзи таҳсинга лойиқ эди. Қарсақлар чалинди, олқишлар ёғилди. Ўртага чиқишдан олдин тузуккина кайф қилиб олган Шаҳзод бу ҳолатдан янада сархуш бўлиб, илхомланиб кетди. У хизматдаги даста созандалари билан чугурлашиб олди-ю, давра ўртасига чиқди.

- Ҳурматли публика! - деди у атрофни қуршаган йигит-қизларга юзланиб. - Сизнинг ижозатингиз ила мен ва партнёршам янги, ультразамонавий рақсни бошлаб берамиз. Ўзингизга маълум, рақслар кўп ва хилма-хил: вальс, танго, рокк-н-ролл, твист, брейк-денс ва ҳақозо. Бироқ буниси булардан тубдан фарқ қилгувчи янги рақс. Ҳозирда бутун ғарб: инглизлар, чехлар, булғорлар - миллионлар ушбу рақсга ўйнамоқдалар. Қани, даврани кенгроқ олинг, ҳамда қаршиланг: гўзал ва бетакрор Ан-фиса!

Қарсақлар остида Шаҳзоднинг ёнига рус гуруҳидаги чиндан ҳам гўзал ва нафосатли Анфиса исмли қиз чиқиб келди. Давра бўйлаб шўх ва дилрабо мусиқа оқди. Шўхки, томирлардаги қонингда тоғ ирмоқларининг жўшқинлиги ва тошқинлигини ато этиб кўпиртиргудай. Дилбарки, дилинг қатларида ҳамал чечаклари янглиғ нафис ва нозик ҳисларни гимирлатувчи ёқимли ва соз! Ўйноқи оҳанглар дилни қитиқлаб, давра қурган ёшларнинг вужудини тебратар эди. Ўртада Шаҳзод гуруҳдоши Анфиса билан ана шу ўт олдирувчи қўшиққа мос жозибали ва жумунваш рақсни бошлаб юборганди. Келишган, адл қадди-бастига ярашган қоп-қора майка ва янги урф бўлган юпка шилдиروق матодан шим кийган, ҳаракатлари енгил ва бардам Шаҳзод рақс бобида ҳам беқиёс эди. Чор-атрофдан порлаётган чиروقлар ёғдусида ялтирагувчи, товлангувчи ажаб силлиқ, ажаб майин кокиллари оппоқ елкаларини ўпаётган, қуймичинигина кўздан пана қилган калта "мини" си остидаги чиройли, хушбичим оёқлари мусиқага монанд учаётган шижоатли, эҳтиросли, тоғ эҳкисидай чаққон ҳам эгилувчан, кетворган ёқимтой Анфиса чиндан қойилмақом эди. Улар қўл тутишиб рақсга тушишар, мутаносиб, ўйқаш ҳаракатлар ила гўё эпчиллик ва абжирлик бобида беллашар эдилар. Ҳаракатлар навқиронлик сурури талқинлари, эҳтирос ёлқинлари эди. Бу рақсда мавжлар йўқ, фақат шошқин тўлқинлар бор эди. Навқирон жуфтлик берилиб ўйнашар: тиззалар букилар, беллар эшилар, елкалар орқага кескин ташланар, бир дамлик ажралишдан сўнг таналар бир-бирига интилиб тагин бақамти бўлар, шу алфозда ҳам рақс давом этарди. Тагин шахд ила айрилишар, аммо кафтлар тугуни ечилмас, билаклар қайтадан чирмашар, қуймичлар, тиззалар илдамлик ҳам шижоатда, уйғунликни фаромуш қил-

масдан боз беллашишар, вужудлар гўё бир-бирининг оташин оғушига ошиқишарди. Ора-сира учкур ҳаракатлар пича сусайиб вальс тушаётгандек бел ва елка тутишар, кирови рақс бошлашар, аммо бирозгинадан сўнг тагин бош айлантирарли, тезкор усулларга қайтардилар. Ҳаяжондаги ҳамкурслар қалбларидан тошган ҳисларнинг бутана оқимини оташин хитоблар билан изҳор айлашиб, давра қўйнидаги раққос ва раққосани олқишлай бошладилар. Оташин давра қўйнидаги ўйинчилар ҳеч нимага парво қилмай тегсанг гўё баданингни куйдургудай тафтли ўйинни давом эттиришарди. Йўловчилар орасидаги ёш йигит-қизлар, баъзи тана қўйган ўрта ёшли эркак ва аёллар ҳам аллақачон ўйинга берилиб кетишган, кимлар боягилардай жазавага минар, кимлар вальс тушишар эди. Томошабинлар кўп бўлиб, улар орасида турли тоифадаги кимсаларни кўриш мумкин. Теплоходнинг юқори қаватидаги чиптаси қиммат икки кишилиқ махсус каюталарда яйраб кетаётган башанг либосли пулдор сайёҳу савдогарлар ҳам, тирикчилик кўйида йўлга чиққан ва дарё соҳилидаги кичик бекатчаларда тушиб қоладиган тубжой аҳоли, олисроқ манзилни кўзлаб сафар қилган, юқорироқ қаватлардан жой олишга қурби етмаган оддий йўловчилар, трюмдан жой олган, ҳожатингизни чиқаришга қўл-оёқлари чаққон, томоқлари мудом виносираб турадиган, уст-боши ҳам, ранг-рўйи ҳам ўнгиб кетган тузалмас ичувчилар ҳам бор эди. Улар қўл қовуштирганча ўртадагиларнинг жазавали рақсларини томоша қилишар, бир-бирларига илжайиб, бош чайқаб қўйишарди.

Ўша кунни оқшомда Шаҳзодни меҳмонга таклиф қилишди. Муштариёлар каютасида уларнинг яна икки шериги, жами тўртта кавказлик ўтиришар, ҳаммаси башанг кийинган, олифта эдилар. Улар шодон қийқириб Шаҳзодни қарши олдилар ва стол тўрига ўтқаздилар. Шойи костюм кийиб, қизил бўйинбоғ таққан соқолли ва гавдалиси ўзини ҳамда шерикларини танитган бўлди.

Улар арманилар экан. Шаҳзодга ароқ тўла қадаҳ тутдилар. Стол усти егулик ва ичкиликларга тўла. Алёр айтиб қадахларни чўқиштирдилар. Шаҳзодни мақтадилар. Тагин юзта-юзтадан “уришди”. Шаҳзод мезбонлар илтимосига кўра қўшиқ айтди. Қайта-қайта ичишди. Мезбонлардан бирининг кайфи ошиб қолди.

- Биласанми, Шахрезада, бизлар кимлармиз? - деди у кўзларини чақчайтириб. - Биз ўғрилармиз... аммо бизнинг профилимиз кенг. Қисқаси бизнинг айтганимиз-айтган, деганимиз-деган. Тушундинг?

Шериклари ўз тилларида чуғурлашиб уни тинчлантириб қўйишди. Бироқ Шаҳзод ҳам аини дамда пўписага пинак бузадиган

ҳолатда эмасди. У гитарасини чертиб, ярим тунда темир панжара ортида туғилган ва шайтонлар ўғри бўлсин, дея чўқинтирган бола ҳақидаги қўшиқни бошлаб юборди. Мезбонларга мойдек ёқиб тушган қамоқхона қўшиқларидан яна бир нечасини ижро этиб берди. Охири “Ара, вай” ни куйлаб, арманиларнинг бошини осмонга етказди. Эртаси бошқа бир гуруҳ сайёҳлар уни юқори қават емакхонасида бўлаётган каттароқ базмга таклиф қилишди.

Шаҳзод мухлиса курсдошларига: “Ўзимни худди ўз кемасида сўнгги сафарга кетаётган Мартин Идендек ҳис қилаяпман, аммо мен чўкиб ўлмоқчи эмасман”, деди. У тасодифий ҳамроҳлар орасида ўз санъати билан тузуккина иззат қозонди. Модاپараст, энг пешқадам замонавийликни ғоятда қадрлайдиган, бундай енгил оқимларнинг заифгина эпкинига ҳам ҳислари чайқалиб, жунбушга келадиган баъзи танноз қизлар наздида унинг бўй-басти камида яна бир-икки каллага ўсганди. Улар учун Шаҳзод салкам “кумир”га айланди. Бироқ Шаҳзод билагидан тутсанг, кўзлари сузиладиган бундай жононаларга айнаи ушбу сафар чоғи рўйхушлик бермаётганди. У Бокирани ёқтириб қолганди. Бир фаранг адабининг китобида ўқигани “Янги расм бўлган либослар учун илгичга айланиб қолган”, эндиликда сўнгги расм сифатида сочи-ю либослари каллакланиб, эркакча шамойилга яқинлашган, арзон ва сийқа истиғнолари ила меъдага урган ойимчалар олдида бу қиз ўзга бир олам эди. Нафосатли, ораста, фикр доираси кенг, тушунчаси яхши, энг муҳими, табиий гўзал, ўта ёқимтой, Хуллас калом, руҳ ташналигини ҳам қондиргувчи ажойиб, камёб хилқат. Шаҳзод ўзича уни анча илгарироқ кўз остига олган, суриштирганди. Аммо кўпчилик “Бу қизга гап қотиб барака топмайсан, жуда ўзига маҳкам қиз”, “Унинг йигити бор”, қабiliдаги гаплар билан шаштидан қайтармоқчи бўлишди. Шаҳзод бундай гапларга парво қилмади. У, ўзига маҳкамларнинг кўпини кўрганмиз, агар қулоғи бўлса тошни ҳам мумдек зритаман, бунинг чораси лутфу хушомад-да, деб биларди. Сиёсатдонлик бўлимидаги шухратига орқа қилиб, талаба қизлар орасида менинг ихтиёримга монёълик қиладигани йўқ бўлса керак, деган хавойи фикрда эди. Алалхусус, унинг нозик таъби миллий гуруҳдаги бу ғоятда хушрўй ва дилбар қиз ҳам менга бефарқ эмас, у фақат тузукроқ илтифот, дадилроқ ҳаракатни кутяпти, деган гумонда эди. Дадилроқ ҳаракатни кейинга суриб келаётганди. Айнан ўша сафар чоғи у фурсат етди, деган қарорга келди. Вазиятнинг қалтисроқ эканини ҳисобга олиб, у боягидай енгил-елпи овунчоқлар билан ўйинларини анча олдин буткул тўхтатганди. Муомаласи ширинлиги боис барча қизлар

қатори Бокира ва Ҳилола билан ҳам яхши, дўстона муносабатни йўлга қўйганди. Ихтиёридаги барча омилларни чамалаб, айниқса, бу сафарги ҳаракатга анча пухта тайёрланганини ҳисобга олиб ишондики, натижа кўнгилдагидек бўлади. Ўша ишонч билан Бокирага “муҳаббат” изҳор қилди. Кутганига қарши ўлароқ рад жавобини эшитгач, эсанкираб қолди. Ғижинди. Ғазаби кўзиди. Аммо ажабки, ғазаби тез сўнди. Бу сўнишнинг оқибати нохуш кечди - у умидсизликка тушиб қолди. Қайтадан ғазабини кўзгатишга ҳаракат қилиб кўрди. Бўлмади. Руҳи баттар эзилиб, мунғайиб чўқди. Афтидан, мени ҳам ёқтирмайдиганлар бор экан, деган совуқ ўй унинг мағрур, бироқ мўрт руҳини қарахт қилиб қўйганди. Бу мен ҳамиша ҳақман, тўғри иш қиляпман, деб ўйловчи одамнинг совуқдан-совуқ ва қатъий танқид ўқига учрашига ўхшаш ғоят ёқимсиз ҳолат эди. Унинг муқобил жинс оламидаги юришлари шу вақтгача беистисно фақат зафарли юришлар эди. Энди бўлса... Йўқ, у Бокирани севиб қолмаганди, бироқ бу гал енгил-елпи кўнгил майлига унинг чуқурроқ қатларидан озгина эрса-да саринроқ ҳислар эш бўлганди. Эҳтимол қиз пича юмшоқроқ тарзда, дейлик, хижолатомуз кулимсираб: “Шаҳзод ака, мен сизни жуда ҳурмат қиламан, менга нисбатан ҳисларингизни ғоятда қадрлайман, аммо биласизми...” дея дастакларини пеша қилиб раддия билдирганида, эҳтимол бу қадар дили оғримас, энг муҳими, ботини бунчалик талотўпга тушмасди. Аммо қиз уни совуқ ва қатъий рад этди... Вужудини ларзага солган ўша ғазаб йилдиримидан сўнг Шаҳзод ўксиди. Ўкинч.. Заҳар-заққум ҳис. У дилининг хилват қаърларида биқиниб ётган кўҳна дардини таталаб, энг нохуш ҳисларни урчи-тиб юборди. Чўкиртакдан ҳадиксираган иштонсиздай, болалигидан бирор камситиш ёки таҳқирга дучор бўлса, у бунинг сабабини ихтиёрсиз ўша дардига боғлар, ўйлана-ўйлана ўзини азобларга гирифтор қиларди. Мактаб даврида ўқитувчилар қаттиқроқ тегсалар ёхуд болалар ўйинга қўшмасалар, унинг аччиғи чиққандек бўлар, лекин кўксиди ўз-ўзидан ўша ҳотиралар уйғониб тили қисилар, кўнгли чўкарди. Бундай совуқ муносабатни ўша дардига ошкора шаъма дея тушунар, ўзининг аччиқ хотиротлари боғлиқ ярамас исноддан бошқалар - буни билмайдиганлар ҳам воқиф бўптилар, дея андуҳ чекарди. Унинг қалбида ўша кўҳна яра асоратлари битмай келаётган эди... Ўша кунининг тўйиб-тўйиб ичгиси, чеккиси келди. Ўзи деярли ҳар кунининг ичар, наша чекар, айниқса, қўшиқ айтгани даврага чиқишидан олдин дадиллик учун кўпроқ ичиб, чекиб оларди... Тагин ичди. Аммо ўзини унута олмади. Дарди чуқурлашиб бораверди. Яна, яна ичди. Руҳини ке-

мираётган бераҳм саволлар хуружи пасайгандай бўлди, аммо азоби босилмади. “Мен қотил эмасман, қотил бошқа! Мен қотил эмасман. У... у қотил! Йўқ, мен қотил эмасман... Тагин бошланди бу хуруж. Қийналиб кетдим. Ичимни бўшатаман, десам... Қачон фориг бўларканман?! Ўшанда болалик қилдим - бу ифлос битимга кўндим. Гўдак бошимдан тавқи лаънатни бўйнимга илдим. Ўшанда ҳаммага ҳақиқатни айтиб солсам, мен гуноҳкор эмасман деб бутун оламга, бутун оламга жар солсам бўлмасмиди? Билганларим, айтолмаганларим ичимга чўкди. Энди нима бўларкан? Наҳот яна шундай кетаверади. Ўшанда нега кўндим, нега?! Болалик қилдим, болалигимга бордим... Ахир, олти яшар бола эдим-а, олти яшар бола! Қандай бахтли эдим... Бахтим қатл қилинди. Касофатга учради... унинг касофатига қолди... Ҳаётим заҳарга айланди... Шўрлик бошим, шўрлик бошим-а... Қандай азобларга қолдим гуноҳсиз гуноҳкор бўлиб... Олти яшар бола, олти яшар бола... Кўрган кунларим курсин... Гўдаклигимдан бошим ҳам бўлди, номим қора бўлди. Мен қора бўлдим, мен... Билган ҳам, билмаган ҳам мени қоралай бошлади. Ундан қўрқадиган, ундан жабр кўрганларнинг кучлари менга етди, менга осилишди. Аблахлар! Кейин ҳам бош кўтармадим. Нега?.. Қўрқдим. Бошим бор... аммо у хануз ҳам, унинг олдида хануз қисинаман... Унга хануз дангал гапира олмайман. Мақсадларимни шартта-шартта айтиб йўлимни очиб ололмайман. Бу нима? Қўрқувми? Ҳа, қўрқув. Мен ундан қўрқаман. Бу қўрқув қон-қонимга сингиб кетган. Йўқ, унга очик гапиришни истамайман ҳам. Сира истамайман. Унинг ўзи, унинг истаклари мен учун паталок паталок, пастак осмоним. Энди уча бошлаганимда “шап-шап” этиб унга уриламани пастга қулайман. Ваҳоланки мен талантман, та-лант!..”

Ғуссали ўйларининг боши-ю адоғи бир одамга - отасига бориб тақаларди.

* * *

Нафсиламрини айтганда, ота ҳам ўғлидан начандон хурсанд эди. У Шаҳзодни аввал-бошдан сиёсатдонлик бўлимида ўқитмоққа жазм этди, ўғил хоҳламади. Унинг истагини - артистлик эмиш. Ота уни қайира олмади. Синдириб қўйишдан қўрқди. Лаънати ўғил. Ҳаракатларида қандайдир изчиллик бордай. Мақсади не унинг? Ғазаби кўпарди-ю, аммо ёшлигидан не-не бадтаринларни жиловлаб тажриба орттирган ва ҳозир ҳам қаттиққўллиги билан ном чиқарган бу одам ўз ўғлига қолганда журъатсиз бўлиб қолар-

ди. Нега? Ачинадими? Аядими? Ёки ростдан ҳам уни синдириб қўйишдан қўрқадими?... Шаҳзод ўзи бўлакча. Ота уни бежиз “Менинг нотўғри вариантим” демаган. Ахир вайсақиликнинг чиндан ҳам кўлами кенг-ку. Вайсақилар жамият бошқарувининг барча жабҳаларида сув билан ҳаводек зарур. Отанинг ўзи ҳам профессор Ғиртмакнинг қўлида вайсақиликка ўқиган. Иш фаолияти-ни бўлса милицияда сиёсий қисм бўйича ўринбосарликдан бошлади. Мана ҳозир у кимсан, барча юксак доираларда маълуму машҳур полковник Искандар Азларбеков. Ҳозирги мавқеи тез кунларда юлдузининг янада каттароқ бўлишини ва ёрқинроқ чақнашини тақозо этапти. Юлдузлар оламига меърож қилишни ва айнан ўша катта, ёрқин юлдузларнинг бирига соҳиб бўлишни у анча йиллар бурун яхши аскар сифатида кўзлаб қўйганди. Нега шундай одамнинг ўғли бундай бетайин, бундай лаванд, бундай... бундай дардисар бўлиб вояга етишяпти. Унинг фақат қизлар бобидаги шўхликларигина полковник Азларбековнинг ёшлигини... инсоф билан айтганда, бугунини ҳам эслатади. Нега у Азларбековнинг қолган тўққиз юз тўқсон тўққизта шумлигини ўрганишга мойил эмас? Ахир, бу борада бошланғич маълумотни ўз отасидан олган полковник, ана шу шумликларнинг тўла мажмуини, гарчанд бегона бўлса-да, профессор Ғиртмакнинг этагидан маҳкам тутиб, ундан ўрганганди-ку... Энг муҳими, Азларбеков ўзи бошдан бўладиган бола эди. Шаҳзоднинг баъзи хатти-ҳаракатлари амакисини, полковникнинг марҳум акасини эслатади. Кўнгилчанмией. Бувиси Шаҳзодга ҳам болалигидан эртақ айтиб беравериб уни шундай бўш-баёвга айлантириб қўйди, чоғи. Полковникнинг акаси ҳам эртақларга ишонарди. Ўн ёшга тўлгунича ҳам ишонарди. Онасидан тинмай эртақ сўрарди. Онаси “Қайси эртақни айтиб берай, ўғлим?” дерди. “Лайлакни” дерди етти-саккизга кириб қолган бола. Онаси лайлак ҳақидаги эртақни, аниқроғи, “Олтин тарвуз” эртагини айтарди: “... Келаси йил баҳорда оёғи синган лайлак ўзини тузатиб, учириб юборган деҳқонга тумшугида уч дона тарвуз уруғи ташлаб кетипти. Деҳқон уруғни экиб тарвузни етиштирипти. Тарвузлар пишгач уйга олиб келиб сўйса, ичи тўла тилла экан. Шундай қилиб, деҳқон бойиб кетипти. Бунини эшитиб унинг бой қўшниси ҳам пойлаб туриб сув ичгани қўнган лайлаклардан бирининг оёғини тош билан уриб синдирипти ва уни даволаб учириб юборипти. Баҳорда лайлак тумшугида бойга ҳам тарвуз уруғи ташлаб кетипти. Бой тарвузни етиштирипти. Пишган тарвузларни уйга олиб келиб сўйса уларнинг ичи тўла қовоғари экан. Қовоғарилар бирпасда бойни талаб, ҳаммаёғини чақиб ши-

шириб ташлапти. Оғриққа чидолмаган бой ўзини катта сувга ташлаб чўкиб ўлипти. “Она бу этакни такрор-такрор айтарди. Гоҳо тўнғич ўғли билан суҳбатлашиб ўтириб, гап орасида “Ўғлим, катта бўлсанг бой бўласан, менга бозордан кўп-кўп, яхши-яхши нарсалар опкелиб берасан-а?” дерди. Тўнғич ўғил кўзлари катта-катта бўлиб: “ Йў-ўқ, бой бўлмайман, ҳеч қачон бой бўлмайман, бой бўлсам қовоғарилар чақиб ўлдириб қўяди-да” деб бош чайқарди. Она аввалига тушунмасди, сўнг ўғлининг этакдаги бойни назарда тутаётганини фаҳмлаб унинг соддалигига, ишонувчанлигига ҳайрон қоларди. Азларбеков бошқа олам эди, у акасини ҳам алдарди. Онаси айвонда тарвуз сўяркан, ҳовлининг этагида ўйнаб юрган тўнғичини чорларди. Тўнғич “ Мен боргунумча емай туринглар” деб ариқчада қўлини ювмоққа тутинарди. Она унинг гапини эшитиб турса ҳам жўрттага, синамоққа кичик ўғлидан сўрарди “Аканг нима деди, болам?” Азларбеков, уч яшар бола: “Қўлимни ювиб олай, сизлар еб тураверинглар” деяпти “,дерди кўзини лўқ қилиб. Акаси раҳмдил эди. Похол остидан янги туғилган қип-қизил сичқон болалари чиқиб қолса, у дилдираб турган жишшаларни четроққа олиб, устини хашак “кўрпа” билан ўраб қўярди. Азларбеков кўрпа-мўрпаси билан қўшиб эзиб ташларди. Акаси олийжаноб эди. Азларбеков бирор болани хафа қилиб йиғлатса, акаси кўксини йиғлаганга тутиб берарди: “Ур мени, ур!”. Катта ўғил содда эди. У онасининг этакларига ишонарди. Соддалиги, телбалиги боис дарёда оқиб кетди. Кичиги бўлса... бой бўлди - қовоғарилар чақиб олишидан қўрқмади. Кичик ўғил кўп махол ишларни уддалашнинг имкони борлигига, ҳатто қовоғариларни ҳам алдаб ковакка киритиши мумкинлигига ишонарди. У онасининг чўпчакларига ишонмасди. Уларга қизиқмасди ҳам. Унинг ҳаёлини бўлак нарсалар олиб қочарди. Масалан, уни наган қизиқтирарди. Наганни у ўлардай яхши кўрарди. Дадаси ҳукуматнинг одами эди. Ёнида доим наган осиб юрарди. Болакай кичкиналигидан дадасига осилиб наган талашарди. Дадаси баъзан, кайфияти кўтарганда ўғлини тиззасига оларди-да наганни ўқларидан бўшатиб, унга тутқазарди. “Сен менинг ишимни қўлимдан оласан, болам. Ота-бола бир бўлиб халқ душманларининг тухумини қури-тамиз”, дерди. Ўғил сандал устида туриб наганни баланд кўтарганича отасининг кейинги гапини тўтиқушдек такрорларди. Азларбеков ўқишни янги битирган йиллари ҳам бу гапларни кўп такрорлар, энди моҳир вайсақиларга хос бурролик билан таъкидларди ушбу жумлаларни. Милиция маҳкамалари сиёсий ходимларга - вайсақиларга муҳтож эди. Профессор Фиртмакнинг

мадади ила Азларбеков ушбу соҳанинг нуфузли идораларидан бирида, гарчанд пойгакроқдан бўлса-да бир ўриндикни эгаллади. Бошланишига бу ёмон эмасди. Профессор Ғиртмак ўз шогирдига ўсиш сирларини ўргатар экан, унга шумликлардан энг асосийси олиш ва узатиш “санъати”дан пухта назарий сабоқ берганди. Бу “санъат” ни шартли равишда “Қўл қўлни танийди” деб атаганди. Бироз муддат ишлагач, ёш миршаб ўсиш йўлида ғоятда қўл келадиган бу хунарга анча қўли келиб қолди. Олиб узатаверганидан кейин чиндан ҳам қўли қўл таниди. Бу қўллар кейинчалик ҳам кўп бора уни қўлладилар. Юксалиш йўлида етишмай қолган қўшимча маълумоту хужжатларни ҳам ана шу йўл билан қўлга киритди. Ахир бу дунёда сотилмайдиган нарсанинг ўзи йўқ-ку. Азларбековнинг бир неча бор чуви чиқиши тайиндай пайтлар ҳам бўлди. Аммо у гўё савқи табиий билан хавфларни олдиндан сезарди. Балки айнан ана шу қобилияти учундир уни бошқарувнинг энг юқори доирасида узоқ вақт ишлаган, саркотиблар ўзгарганда ҳам, даврлар эврилганда ҳам нуфузли ўрнини совутмаган, фитналарга моҳир, битта давлат тўнтаришини амалга оширишда бошқош бўлган машҳур вайсақига менгзай бошлашди ҳатто. Илгароқ қадди-қомати келишгани ҳамда олифталиги, қолипларга сиғмайдиган баъзи қилиқлари учун Шимолий Африкадаги араб мамлакатларидан бирининг инқилобий раҳнамоси ва давлат бошлиғига ҳам қиёслашган, орқаворотдан ҳазил аралаш ўша арбоб исми шарифи билан атай бошлаган эдилар. Бироқ бу гапларга энди анча бўлди...

Хўш, шундай одамнинг ўғли нега отасига тортмади? Ахир, полковник уни болалигидан талтайтириб ҳам юбормади, бирор жиҳатдан қисиб ҳам қўймади-ку? Нега у ношукурлик қияпти? Йўқ, Азларбеков йигитчанинг қизларга ўчлигидан хуноб эмас. Ахир, айғир изини той босса, не бўпти? Йигитлик мавсумида юрсин, яйрасин. Бироқ, у айнан полковник Азларбеков наслидан бўлгани учун ҳам сархуш кишнаб юрганларининг қадрига етармикан? Нега у кейинги пайтларда тагин бошқача бўлиб қолди? Наҳотки ... унута олмаётган бўлса? Наҳот у ханузгача юрагида отасига нафрат сақлаб келаётган бўлса?

Шаҳзоднинг сохт-сумбати мархума онасига ўхшарди. Новча, адл қоматли, юзи оппоқ, манглайи кенг ва баланд, туташиб кетган пайваста қошлари остидаги тиниқ кўкиш кўзлари одамга ўқдек қадалади. Хатти-ҳаракатлари бироз асабий. Бу жиҳати ҳам онасини эслатади. Шаҳзод яқин-яқингача, сиёсатдонлик бўлимига ўтунига қадар сочини ўстириб юрарди. Фарқи ўртадан очилган

сочлари манглайини очиқ қолдириб икки чаккасидан қулоқларининг олдигача осилиб турар, юрганида селкиллаб баъзан кўзини тўсиб қўяр, шунда у бошини кескин орқага силтаб сочларини тўғриларди. Фариданинг, Шаҳзоданинг мархума онасининг ҳам шунақа одати бор эди. Азларбеков уни деярли эсламайди. Аммо... Баъзи-баъзида кўкси ачишади. Фарида... Аёл кишига чўрткесарлик, тезоблик тўғри келмас экан... Ушанда Фарида кескин гапирмаганида, кўполлик ва шартакилик қилиб, ҳаддидан ошмаганида... Эҳ, Фари, Фарида... Ахир, Азларбеков сени ташлаб кетиб қолаётгани йўқ эди-ку. Унинг кўнгил уйи кенг эди, "қўноқлари" кўп бўлгани билан улар фақат "қўноқлар" эди, холос. Сен эса мезбон бўлиб, тўрда қолишинг мумкин эди. Агар биров кенгроқ бўлганинга, ғазабининг боса билганинга. Сенинг оғзингдан бўлса бодинг кириб, шодинг чиқди. Ахир, Шарқ аёли ҳам шунақа бўладими? Оқибат... бунақа ишлар бўлиб кетди. Энди сенинг хотиранг ҳам кўнгилни илитмайди, йўқ. Охири гапларинг ҳаммасини ўпириб кетди, ҳамма-ҳамма нурли томонинг. Кўнгилда муз қолди...

Азларбеков зинога жон-дилидан берилганди. Кейинги пайтларда Фарида бунинг сезарди. Фарида чарсроқ эди. Бир-икки қўл жанжал ҳам кўзимокчи бўлди-ю, аммо Азларбековнинг ҳам қаҳри тошни ёргудек эди. Хотин дардини ичига ютди. Иттифоқо ғаламислардан бири Азларбековни сотди. Назардан қолган ойимчалардан бўлса керак, кўнғироқ қилиб Фаридага аниқ манзилни айтди. Дарров етиб борди. Эрининг дўндиқ ўйнашчасини юлиб ташлади. Азларбековни ҳақорат қилди. У хотинини тарсакилади. Бу қалбида кўпган ғазаб тўфонининг енгил шарпаси эди, холос. Азларбеков икки кун уйда ётмади, учинчи кун бирров уйига келганида Фарида унга яна маломат ёғдира кетди. Азларбеков урди, Фарида авжига чиқди. Азларбеков дўппослади. Дўппослаб бўлиб, томоғи қирилиб бақирди: "Уч талоқ қўйдим! Жўна, манжалақи, энди сен менга хотин эмассан! Бошинг очиқ!" Шунда Фарида буткул тутоқиб кетди. "Хо, қилғиликни қилиб қўйиб энди оппа-осон қутулмоқчимсан?! Сенга уйни бўшатиб берадиган ахмоқ йўқ! Шунча вақт ичимга солиб юриб, асабларим тамом бўлди! Энди уруғингни қуришиб юбораман!" Азларбеков қутурди. Сўкиниб, хотинига ташланди. Аёвсиз урди. Калтак зарбидан талвасага тушган аёл бутунлай юзини сидириб ташлади. Эрини ҳаромдан олиб, ҳаромга солди: "Уйни ҳаром қилмай ўзинг бўшатиб қўй! Билдингми? Ипирисқи жалабларинг билан наҳс босган паккаларингда юравер, ювуқсиз! Сени нима қутуртираётганини биламан! Чўнтақларингга сигмай кетаётган, сени қутуртираётган ҳаром пул-

лар қаердан оқиб келаётганини ҳаммага ошкор қиламан!" Азларбековнинг ўти чиқиб кетди. "Қайт!" деди у бўкириб. Аёлининг билагидан чангаллаб тутди. Шунда Фарида шахд ўғирилди-ю сумкачаси билан Азларбековнинг юзига тушириб қолди ва эшикка томон шитоб отилди. Азларбековнинг ихтиёри қўлдан кетди. Энди уни ғазаб ва қаҳр идора қила бошлади. Ўнг қўли ўз-ўзидан ёнбошига югурди. Ғилофни очиб, унинг ичидан совуқ тўппончани суғуриб олди. Қарсиллаган овоз янгради ва эшик тутқичидан тутган аёл қалқиб кетди. У деворга боши билан урилди-ю, "шилқ" этиб ёнбошига ағдарилди. Азларбековнинг ичида нимадир узилиб кетгандек бўлди. "Тамом". - Хаёлига келган биринчи ўй шу бўлди. Оташдай қизиб ётган танаси бир зумда муз қотди. Қалтироқ кирган бармоқлари ёзилиб кетди. Тўппонча тарақлаб полга тушди. "Мен нима қилиб қўйдим?!" - ваҳима ичида ўйлади у. Шоша-пиша бориб хотинининг қўлини ушлаб кўрди, кўкрагига қулоқ тутди. Аёлининг танасида жон асари йўқ эди. Азларбеков силласи қуриб, ўтириб қолди, пешонасидан муздай тер чиқди. Хўрлиги келди, томоғига шўртас нарса тикилди. Қанча ўтирди билмайди. Бир вақт эшик очилиб остонада Шахзод пайдо бўлди. Олти яшар ўғилчаси. Шахзод кўзларини катта-катта очиб, полда қонга беланиб ётган онасига тикилди. Титраб кетди. Бошини кўтариб, онасининг ёнида худ-бехуд ўтирган дадасига термулди. Кўз-кўзга тушди. "Ўғлим..." - Азларбековнинг томоғидан йиғламсираган хирқироқ товуш отилиб чиқди. Боланинг кўзидан мунчоқ-мунчоқ ёш оқа бошлади. У отасидан кўзини узиб онасининг жасади томон талпинди. Азларбеков тиззалаб юриб ўғлини тўсди ва кучоғига олди. Юлқинаётган, чинқириб йиғлаётган Шахзодни маҳкам қучганича, боланинг майин сочларига юзларини суртиб хўнграб юборди. Шахзоднинг икки кўзи онасида эди. Она кўзларини катта-катта очиб, ғайритабиий алфозда буралиб ётар, орқасидаги ярасидан оққан қон ҳалқоби оёқлари томон ёйилмоқда эди. Азларбеков йиғлар экан, талвасада титраб: "Бахтсиз тасодиф, ўғлим, бахтсиз тасодиф" дерди тинмай. Ногоҳон у йиғидан тўхтади. Бир муддат ҳаракатсиз қотди. Туйқус қақнаган фикрдан энди унинг миёси шитоб билан ишламоқда эди. Бироздан сўнг шахд билан ўрнидан турди. Нарироқда ётган тўппончани олиб, ўғлининг олдига қайтди. Шахзод онасининг устига энгашиб, юзига, қўлчаларига қон юққанича унинг қўлларидан тортқилаб турғизмоқчи бўлар, қичқириб йиғлар эди. Азларбеков унинг қўлтиғидан даст кўтариб деворга тираб турғизиб қўйди. Тўппончани ўғлининг қўлига тутқазиб, бақувват панжалари билан унинг кафтчаси устидан қисди. Болакай бармоқчалари оғриб бат-

тар чинқириб йиглай бошлади. Ота бунга парво қилмади. Азларбековнинг кўзлари ёниб кетган, важоҳатидан қўрққулик эди. У иккинчи қўли билан ўғлининг жағларидан чангаллаб ўзига қаратди. Йиглаётган болакайнинг кўзларига қаттиқ тикилиб, ўзига ўзи гапирётгандай саросима қўйнида шивирлади:

- Бахтсиз тасодиф, ўғлим, бахтсиз тасодиф... Буни сен бўйнингга олишинг керак. Сен гўдаксан, қонунда сенга жазо йўқ. Сен бўйнингга олишинг керак. Акс ҳолда, отанга-хана! Қип-қизил етимча бўлиб қоласан, болам...

Бола ҳеч нарсани англамади. Унинг бармоқчалари отасининг кафти ва тўпонча дастаси орасида эзилиб оғримоқда эди. У қўлини силтаб чиқариб олишга, ўзини ҳам отасининг чангалидан халос этишга уринарди. Азларбеков хаёлини жамлаб олиб, ўғлини энди кўраётгандай унга бошдан-оёқ разм солди. Унинг қўлини биров бўшатди, аммо қўйиб юбормади. Ранги пахта бўлиб қолган болакай деворга тиралган қўйи куйиниб, тиришиб йигламоқда эди. Азларбеков унинг юзидаги қонни кафтининг орқаси билан артиб ташлади.

- Сендан сўрасалар, бу ишни мен қилдим, дейсан. Тушундингми, ўғлим? - деди у иложи борича юмшоқлик билан. - Онамни мен отиб қўйдим, дейсан, тушундингми, ўғлим? Бўлмаса дадангни ҳам опкетиб қамаб қўйишади. Сен битта ўзинг ёлғиз қоласан, тушундингми ўғлим? Сен шуни истайсанми? Сен менинг айтганимни қилгин, кейин мен сенинг пойингга бутун дунёни тўшаб ташлайман. Сенга мана шунча ўйинчоқ опкелиб бераман. Хоҳлаган нарсангни муҳайё қиламан. Тушундингми, ўғлим?

Бола индамади. Дадасига тикилган қўйи бўғилиб йиглайверди. - Сенга айтяпман, онамни мен билмасдан отиб қўйдим, дейсан, тушундингми? - деди Азларбеков дона-дона қилиб. Унинг кўзлари яна совуқ ёна бошлаганди. - Бўлди, йиглайверма! Мен билмасдан ўйнаб ўтириб, онамни отиб қўйдим, дейсан. Тушундингми?

Бола кафтчаси билан оғзини тўсиб, йиглашда давом этар экан, катта-катта кўзлари қўрқувдан янада олайиб тез-тез бош ирғади.

Азларбеков шошилиб қўшни хонага чиқди. У телефон гўшагини кўтариб милицияга қўнғироқ қилмоқчи бўлди-ю ўйланиб қолди. Биров тургач, шоша-пиша бошқа рақамларни терди.

- Алло, ким бу? Устоз, ўзингизмисиз? - деди у товуши қалтираб. - Устоз, бошимга оғир иш тушди. Фожеа юз берди, фожеа. Маслаҳатингизга зорман...

У шоша-пиша вазиятни тушунтирди ва жон қулогини гўшакка берди. Қиёфасидаги даҳшат саросимаси ва гуноҳкорона мутелик

аломатлари беш дақиқалик суҳбатдан сўнг бироз тарқаб, юзи сал ёришди. Қайта-қайта қуллуқ қилиб, милицияга сим қоқди:

- Алло, Фалончиев, сенмисан? Биласанми, бахтсиз тасодиф юз берди. Уғлим онасини отиб қўйди. Ҳа! Хўп, тез, тез...

Миршаблар келгунича Шаҳзодга нима дейиш лозимлигини қайта-қайта уқтирди. Кўп ўтмай уйни миршаблар босиб кетди. Профессор Ғиртмак ҳам етиб келди. Жасадни синчиклаб текширган бўлишди, тўппончани олишди. Форма кийган салобатли-савлатли одамлар Шаҳзодни ўртага олиб, сўроқ қила бошлашди. Йиғидан шишиб, эсанкираб қолган болакай деворга тиралган кўйи уларга жавдираб термулар, саволларга кўзлари олайганича фақат бош иргаб ёки чайқаб жавоб қайтарарди. Сўнг ота-болани милиция идорасига олиб кетишди. У ерда тагин сўроқ-саволлар, қоғоз тўлдиришлар. Машинада ортга қайтаётганларида Азларбеков уғлининг бошидан ўпди. Тергов жараёнида боланинг тасодифан ўз онасини отиб қўйгани тасдиқланди. Азларбековга ҳам бир неча енгил айблар қўйилди. Жазо чоралари ҳам шунга яраша енгил бўлди. Ишини алмаштиришига тўғри келди, бироқ бу олиши лозим бўлган ҳақиқий жазо олдида ҳеч нарса эмасди. Азларбеков сувдан куруқ чиқди. Ана шундай ҳаловатсиз кунларда у ўзини олдириб қўйди. Бурунги қиличдек Азларбековга ўхшамасди. Кўнглида кўрқув, хавотир ҳисларига қоришиқ виждон азобига ўхшаш оғриқ ҳам ғимирларди. Тўғри, унинг қаҳри қаттиқ эди, аммо у "ҳалқлар отаси" каби тошжорак эмасди. Дастлабки кунларда ўз танмахрамининг ҳаётига зомин бўлганига қайғурди. Бироқ ҳар гал Фариданинг сўнгги сўзларини эслаганида кўнгли совиб кетарди. Мархуманинг ҳақоратлар ёғдираётган чоғда жирканишни ифода этган чақчайган кўзлари, юз мушакларининг пир-пир учаётгани, юқори лабининг асабий тиришиб кўтарилиб туриши кўз олдига келиб, кўнглини баттар муз қиларди.

Азларбеков Шаҳзодни онасининг ёнига юборди. Кампир чолидан сўнг ёлғиз яшаётганди. Буви болага меҳрибон эди, аммо унинг овутишлари, эркалашлари ҳам болани қувонтира олмасди. Бола маъюс бўлиб қолганди. Тунлар уйқусида чўчиб қичқирар, босинқираб онасини чақирарди. Кампир болани тинчлантирмоқчи бўлиб, сочларидан силар, юзларидан ўпар, кўзёшларини артиб, овутмоқчи бўларди-ю, ўзи ҳам қўшилиб йиғлайверарди. Ориқлаб кетган, ранги синиқ болага боқиб жони ачишар, чорасизликдан ич-ичи эзилиб, юм-юм йиғларди. Бола кўчага чиқмас, тиззаларини маҳкам кучиб, мунғайганича узоқ-узоқ хаёл суларди. Кампирнинг даъвати билан қўшни болалар уни ўйинга чорлашди.

Болалик ўйинқароқлиги кўнглига бот чўккан андуҳни ювиб юборгандай бўлди. Аммо тагин отаси, аниқроғи, унинг меҳрибончилиги ишнинг чувини чиқарди. Азларбековнинг гоҳо ўзи келтирадиган, гоҳо ҳайдовчисидан бериб юборадиган совға-саломлари маҳалла болаларининг кўзини ўйнатарди. Ўйинчоқлари сабаб бўлиб, Шаҳзод қайта-қайта қон қақшади. Бир гал унинг шериклари ҳовлиққанча кампирни чақириб чиқишди. Ранги бўзга айланган Шаҳзод кўчанинг ўртасида қўл-оёғини ерга уриб, титраб-қақшаб ётар, нуқул “Мен одамхўр эмасман, мен одамхўр эмасман”, дея жазавада чинқирарди. Ҳаллослаб етиб келган кампир болакайлар ёрдамида бир амаллаб уни ичкарига олиб кирди. Болакайларнинг айтишича, ўз коптоғини талашгани учун катта болалар уни копток билан уриб йиқитишипти, сўнг тагин-тагин, бир неча бор дуч келган жойига копток билан уриб “Онасини ўлдирган одамхўр”, “келгинди” деб таҳқирлашипти. Шаҳзод бетоб бўлиб ётиб қолди. Ҳеч нарса татимай қўйди. Дамбадам алаҳсирар, “Мени ҳамма ёмон кўради. Мен ўлишни истайман. Онажонимнинг ёнига кетишни истайман. Онажон, мени олиб кети-нг” дея зор-зор йиғларди. Гоҳо кўзига онаси кўриниб алаҳлар, туриб кетар, қайлагардир жўнамоққа чоғланиб кийим-бошларини йиғиштирарди. Уни касалхонага ётқизишди. Узоқ даволанди. Соғайиб чиққанидан сўнг, одамови бўлиб қолди. Кўчага чиққани безилларди. Ўқувчилик кезларида ҳам худди шундай жанжал юз берди. Энди кўпчиликнинг ичида уни “қотил” деб аташди. Тагин талваса, тагин алаҳлашлар, онасини чорлашлар... Тагин муолажа... Бир нарса ажабланарли, у бирор марта бўлсин, ҳатто алаҳлаганида ҳам “Онамни дадам ўлдирди”, демади. Касалхонадан асабий бўлиб чиқди ва бувисининг кутубхонасига беркиниб олди. Бу жойда китоб титиб, суратлар томоша қилиб кунни кеч қиларди. Кейинча соддадил қизларга мақтанганидек, у чинакам китобхонлик бобида ҳам тузуккина қобилиятга эга эди. Ҳали қуйи синфлардаёқ айрича идрок билан йирик романларни ўқиб ташларди. Лекин қўшиқчиликка ҳаваси баланд эди. Онаси раҳматли санъатшунос эди, эҳтимол санъатга қизиқиши ундан ўтгандир. Ҳар қалай бола яхши куйларди. Куйласа енгил тортарди.

Азларбеков бўлса дил ярасига муҳаббатдан даво излади.

Зинокорлик унинг ҳаёт тарзига айланганди. У ҳаётимни бусиз тасаввур қилолмайман, дея ўзини овулар, кўнгил майлига идроки ва иродаси билан монелик қилмасди. Кўп ўтмай у ишига ҳам тикланди. Янги уй сотиб олиб, кўчиб ўтди. Уйланди. Ёшгина, дуркунгина жувонга. Кампирнинг вафотидан сўнг, Азларбеков Шаҳ-

зодни уйига олиб келди. Ўгай она ўзига ортиқ бино қўйган аёл эди. У Шаҳзодни ёқтирмасди, бироқ эрининг қаҳридан қўрқиб, болага ошкора зуғум қилмас, ёмон гапирмасди. Шаҳзодга фақат зарурат туғилганида, мажбурият юзасидангина муомала қиларди. Бошқа пайтлар эса унга гўё бўш жойга қарагандай қарар, боланинг бор-йўқлигини пайқамасди. Аёл, юмуши чиқиб қолганида келишган қадди-қоматини бўрттириб намойиш этувчи ҳарир ичкўйлақда хонама-хона бемалол кезаверар, кўпинча катта кўзгу қаршисида ана шу алфоз тараниб-ясланиб ўтирарди. Шаҳзод ўсмирлик остонасидан хатлаган кезлар ҳам аёл ярим яланғоч ҳолатда хонама-хона таманно билан кезиниш, буралиб, солланиб ўзини кўзгуга солишни ташламади. Баъзан шу ҳолатнинг устидан чиқиб қолган Шаҳзод унинг қизларникидек таранг баданига, диккайган бўлиқ кўкракларига кўзи тушиб ҳижолат тортарди. Ишқий романларни эрта ўқиб чиққан болада ҳирс барвақт уйғонганди. Кейинроқ у тўғриларидаги хонадонда яшайдиган милиция сержантининг ёши ўзидан каттароқ қизи билан дон олиша бошлади. Қизнинг ота-онаси кундузлари ишда бўлар, уйда қизнинг ўзи ёлғиз қоларди. Иккала ёш дўстона муносабатлари қандай қилиб ишқибозликка айланиб кетганини билмай қолишди. Шаҳзод бу пайтда кўзга яқин, кўркам йигитча бўлиб қолганди. Қизнинг хаёлини унинг ана шу сифатлари ўғирлаган бўлса ажаб эмас. Улар чиндан ишқибоз эдилар. Кўришиб, эшикни беркитган заҳотлари бир-бирларига чиппа ёпишиб қолишар, жой танламай ағанашаверарди. Шундай эҳтиросли учрашувларнинг бирида шундоқ даҳлизнинг ўзида Шаҳзод қизнинг номусига тегиб қўйди. Сержант бундан воқиф бўлгач, тўполон кўтарди. Азларбеков ўғлига қаттиқ танбеҳ берди. Йигитча отасидан илк бор қўпол сўкишлар эшитаётган эди. Унинг дили огриди. Уйдан қочиб кетди. Икки-уч кундан сўнг Азларбеков уни маст-аласт даврадан топди. Ўғилча ғирт маст эди. Азларбеков унинг улфатларини тирқиратиб қувиб урди. Шаҳзодни машинага судради. Ғазаби қайнаб урмоқчи бўлди, аммо ўғлининг кўзига тикилиб ўзини босди. “Қизлар билан юришингга қарши эмасман,- деди биров шаштидан тушиб, - Аммо чегарадан чиқмайсан, уқдингми? Ичмайсан! Ичсанг...” Азларбеков чайналиб қолди. Кутилмаганда ўғлининг кўкрагига дўстона муштлади: “Ўша қирриқнинг найнов қизидан бошқа қиз қуриб кетганми сенга? Э, дидингга сени... Ёқимтой қизчалар билан паркларда културний бўлиб сайрибоғ қилиб юрмайсанми, болакай!” Отасининг уни ўзига тенг кўриб, муомала қила бошлагани, барибир, Шаҳзодни пича қувонтирди. Ихтиёрига эрк берди. У кўчага чиқди. Кўнгил кўча-

ларини обод қилди. Санъат институтида таҳсил олаётган кезлари икки-уч дафъа қаттиқ маст ҳолатда кўриб ота тергади, аммо бундан нарига ўта олмади. Ниҳоят ҳамкурс қизчаси билан ишқий муносабатларда “чегарадан чиқиб кетганлиги” отанинг сабр-қосасини тўлдирди...

Шаҳзод қизларга нисбатан қалбида қоришиқ туйғуларни ҳис қиларди. “Мен ҳеч қачон уйланмайман”, дерди у. Қизларни ўзича дарров суйиб қоларди. Аммо аслида у бирорта қизни ҳам чинакамига сева олмасди. Бу фақат ёқтириш эди, холос. Ёқтиришлар бўлса кучли ёки заифроқ бўлиши мумкин эди. Унинг қизлардан кутадиган пировард мақсади бўлса... “тўшак” эди, холос.

“Эзгуликка умид” дан

Бу дафъа, Чинор аммам билан иккинчи бор Бухорога йўл олганимизда, аммамнинг қўлида Порсо махсум фарзандлари яшаётган манзил кўрсатилган бир парча қозғоз бор эди. Аммамнинг қайта-қайта суриштирувларидан сўнг, Бухородан жавоб келганди.

Улуғ Бобом қадрдонининг фарзандлари бизни илиқ қарши олишди. Аёллар кўзёш қилиб омонлашишди, ҳатто мени ҳам қучиб, бағриларига босишди. Айтишларича, Улуғ Бобом Бухорога етиб келгач, бир неча кун шу ерда қўноқ бўлганлар, кейин Бухородан бир уй соғиб олганлар. Жойланиб олишгач, Маргилонда қолган яқинларини олиб келиш учун ишончли кишиларини йўллаганлар. Кўп ўтмай уларни оталари Порсо махсум билан бирга қамоққа олишган, арабий имлодаги жуда кўп китоб ва қўлёзмаларни иккита чойшабга солиб олиб кетишган. Порсо махсум ва Улуғ Бобомнинг кейинги тақдири не кечгани биз каби бухороликларга ҳам қоронғу экан. Афсуски, улар Улуғ Бобом китоби ҳақида ҳам ҳеч қандай маълумотга эга эмас, шундай китоб борлигини билишмас ҳам экан. Бизга Улуғ Бобомнинг сўнгги кунлари кечган уйни кўрсатишди. Аниқроғи, ўша уй аллақачон бузиб ташланган, ўрнига бошқа иморат тикланиб, унда бегона кишилар истиқомат қилишаётганди... Тагин на Улуғ Бобом, на китобининг тақдирини билолмай бошимиз қотди. Чинор аммам иккимиз Бухорода хийла вақт қолиб кетдик.

Ниҳоят сўнгги кунлар Улуғ Бобом ҳизматида бўлган бир одамнинг дарағи чиқди. Ўша мўйсафиднинг ҳикоя қилишича, чамаси, Улуғ Бобом ҳукумат одамлари бостириб, ҳибсга олишлари-

дан бирмунча олдин китобини шу кишига берганлар ва тайинли жойга яшириб қўйишни, фақат Марғилондан келадиغان жигарбандларига беришни қаттиқ тайинлаганлар. Кўп фурсат ўтмай чиндан ҳам Улуғ Бобомни ҳукумат одамлари олиб кетишган. Бояғу киши китобни яхшилаб қўмган. Замон қутқулари босилмаган ва унинг ўзини ҳам бир неча бор тергов қилишган. У қўрқиб кетиб, қўмиб қўйган жойидан китобни олмаган, уни қўзғотишга ҳам юраги бетламаган...

Биз табарруқ қўлёзмани ковлаб топганимизда, унинг ярми тупроққа ем бўлган эди. Қўлёзмани қўлга олганимизда, унинг ҳилвираб, чириб қолган жойлари ҳам тупроққа тўкилиб кетди. Биз йиглаб юбордик. Аммам тиз чўккан қўйи қўлёзмани авайлаб юзларига, кўксиларига босиб, қорайган, саргайган саҳифаларидан ўпиб узоқ йиглади. Мен ҳам унинг ёнида йиглаб туравердим. Бир вақт аммам йиглаган қўйи ёнбошига ағдарилиб беҳуш ётиб қолди. Мен чинқуриб юбордим. Бояғи мўйсафид бир пиёла сув келтирди ва ёнимизда у ҳам йиглаб тураверди. Аммамга сув тўтдим. Уни ёлғиз дарахтга суяб ўтиргиздик. Аммам қўзларини очди, Улуғ Бобом қўлёзмасини кўриб, тагин йиғлай бошлади. Ҳаяжондан қалт-қалт титраётган қўллари билан қўлёзмани қўзларига яқин келтириб, қуруқшаган товушда бир неча сатр ўқиди...

* * *

Дилга тошдек чўккан азобли хислардан фориг бўлиш бунча қийин. Баъзан сени таҳқирлаётган ёқимсиз ўйлардан халос бўлишга тиришсанг-да рашк ва аламнинг ёлқинли тили туйқус кучайиб, кўксингни куйдира бошлайди. Шуурингга тирмаша бошлаган бу қўш тилли ёлқинга яна аллақандай мубҳам ғуссалар тиканаги эш бўлиб, уни чандон кучайтиради. Ўртанасан, бетоқат бўласан, ўзингни қўйгани жой топа олмай қоласан. Асабий пичирлаб, бу кўргуликларга ягона айбдор санаганинг, назарингда бир умр сенга ғайирлик ва ғанимлик қилиб келган касга лаънатлар ўқийсан. Ёзғирасан...

Нега у бу қадар ёлғиз? Болалигида ҳам ёлғиз эди. Бошқа қизларга илакишиб кета олмагани, муроса қилолмагани боис кўпинча ёлғиз юрарди. Ўқувчилик кезлари чиндан ҳам Бокирадан бўлак дугонаси йўқ эди. Ҳозир ҳам, айни яйраб юрадиган, ўйнаб-куладиган онларига ёлғизлик ва маҳзунликдан қийналаяпти. Бўлмаса ҳеч бир жиҳатдан бошқалардан кам эмас: на чиройда, на ақлда, на кийинишда. Қизиқ, нега ҳамма бир-бирига талпинади,

бир-бири билан дўстлашади, бир-бирига киришиб кетади-ю, у бўлса...? Икки-уч кун кўришмай қолсалар ялаб-юлқашиб, узоқроқ дийдорлашмасалар, ҳатто, кўзёши қилиб кўришадилар. Нега ҳамма шундай, у бўлакча? Нега у мудом ёлғиз? Ҳатто ўзини тузукроқ эплай олмайдиган шалвираган қишлоқи қизлар ҳам бошқа қизлар, ҳатто, йигитларга бир гапириб, ўн кулиб, эл бўлиб кетадилар, у бўлса?... Нега шундай? Бошқаларнинг юзида, манглайида сирли оҳанрабоси борми? У табиатан шундай жозоба, шундай сеҳр ва шундай таъсирдан маҳрум яралганми? Хануз унинг Бокирадан бўлақ яқини йўқ-ку, ахир. Нечун у бу қадар ёлғиз? Балки у теваракка ўзгача нигоҳ ташлай билгани, юзаки аломатларга учмай, инсонларнинг сийратини фаҳмлагани, икки-юзламачилик қила билмагани, ҳақиқатпарастлиги чуқур оқибатида ўзига муносиб маҳраму ҳамроздан мосуводир? Балки у ақлан, руҳан... бошқаларга ўхшамас. Бошқалар тушуна олмаётган, тан олмаётган, тан олиши душвор бўлган ноёб олам - руҳ ва ақл соҳибаси, сирлироқ хилқатдир? Балки бу ёлғизлик эмасдир - танҳолик, яктоликдир?... Эндиликда Бокира билан ҳам ораларига кўринмас дарз тушган, бир хонада яшасалар-да, руҳан бир-биридан олис-олисларда эдилар. Бунга ҳам у айбдор эмас-ку. Айбдор Бокира-ку... У ёлғиз. Қалби бўм-бўш, ҳеч нимага илимайди. Битта илигани, битта ёқтиргани, битта сайлагани - Самандар ҳам... Тушунмади унинг кўнглини, тушуна олмади. У ҳам ўзгалардек калтабин, сўқирқалб. Ҳамма каби алданувчан, арзон жилваларга, ишваларга, жодуларга учадиган лақма, гўл. Хаёлида бот-бот илк учрашув кечинмалари... иршайган, қийшайган олчоқ башаралар... юлқилашлар... тортқилашлар... шалоқ луқмалар... жирканч-пиш-наш... юзсизлик... юзсизлик қошидаги мислсиз нафрату ожизлик алами... қўрқувдан юракнинг кўкракни ёргудек силталаниши, нажот истаб бўзлашлар, умидсизлик даҳшати... ва бирдан... туйқусдан... овоз... унинг овози - орқадан... буйдалаётганларнинг ҳам, жон халпида юлқинаётганларнинг ҳам бирдан ялт этиб ўгирилишлари... вужудингга қон янглиғ, жон монанд умиднинг қайтиши... унинг хотиржам қиёфасини кўргандаги қувончу алланечук хавотир... Бадқирдорларга унинг шердек ташланиши, олатасир муштлашув... бир ўзи тўрт бирдай безорига бас келиб, мардона олишуви... ниҳоят унинг зарба еб қулаши... Очик, нурли сиймоси... Дилгинанг чексиз миннатдорлик туйғуси ва алланечук сўлим ҳислар эпкинидан, меҳрданми-ей, мавжланиб унинг бошида парвона бўлишларинг... Ногаҳон хонадан сирли, изсиз ғойиб бўлиши... Сўнг унинг қайтиши... Ўша воқеа синоатли тушдек хотирда

гаройиб асорат қолдириб, унинг ўзи эса ғойибдан келган сирли халоскорга менгзалиб қолганида қайтиши... "Сиз қоп-қора костюм-шимда, бўйнингизда қирмизи бўйинбоғ ила, илкингизда оловдай ёнган қўш гулдаста бирла хонамизни файзиёб этиб таъширф буюрдингиз... Ўшанда сиз... жуда-жуда чиройли эдингиз" - бағрини илитган рангин лаҳзалар хаёлида қайта жонланиб, йигитга ғойибона дил ёрарди.

Энтиктирувчи хаёлларга берилган қиз бирдан титраб кетар, юзларига беихтиёр югура бошлаган мунис табассум недандир чўчигандай изсиз йитарди. Бу хотиралар қанчалик ёқимли бўлмасин... Энди у... бегона. "Мен уни бой бериб қўйдим". Чўкаётган кемадини гуссали кузатаётган унинг мискин сохибидай қизгина буткул умидсизланиб ўзидан тобора узоқлашиб, ётлашиб бораётган саодат шамойилини узатарди.

...улар - чиндан-да саодат тажассуми - нигоҳларда ҳавас тўра-тиб, қароғларга ҳайрат тўлатиб кетиб борардилар олислашиб-олислашиб. Гўё юзиб борардилар толе ва бахт оғушида хушнуду хуррам. Севгувчи нигоҳлар-ла оламга боқиб, оламга ёқиб... Гап-сўзлар, туйғулар, ҳатто, хотиралар бир-бирин тўлдириб, бир-бирин илтиб, кетиб борардилар илиқлик ҳам ёруғлик нишонларин олиб йироқлашиб - йироқлашиб... Қўл етмас мазгилларга, тушуниксиз мазгилларга... унга насиб этмаган мазгилларга...

Ҳилола юм-юм йиғларди. Сўнгги умид қатраларини тўкарди.

Ташқарида хаёлчан кезинган нигоҳлари, дераза ойнасига маъхум суратлар чиза бошлаган нафис бармоқлари ҳаракатсиз қотар, дунёлари файзсиздан файзсиз эди.

* * *

Бўзрайган бу файзсизлик қўйнидан туйқус Шаҳзод қалқиб чиқарди. Сахт-сумбатли, давлатли, шуҳратли - кўп жиҳатдан кўп-лардан устувор. Унинг ҳам ботинида бир ҳадик, бир асабийлик бордек, аммо юзлари табассум ва тавозе ила зийнатланган. Қизнинг кўнгли илигандай бўлар, ҳатто, баобру бу йигитнинг ўзини йўқлаб келишидан ғурурланишга монанд ожиз, чучмал ҳис дилининг тубларида ғимирлар, бироқ бу хушомадлар замирида қандай мақсад пинҳонлигини билгани боис тагин ичидан зил кетарди. Шаҳзоддан-да ихлоси қайтар, уни-да гўл ва аҳмоқлар қаторига тиркаб ижирғанарди. Ана шу ижирғаниш таъсирида Шаҳзодга "келманг" дейишга ўзида журъат топарди:

- Шаҳзод ака, менга умид қилманг, сизга ҳеч қандай ёрдам бера олмайман. Илгари ҳам айтгандим.

Шаҳзод Ҳилола англаши мушкул мужмал жавоб қиларди.

- Бу дунёда ҳеч нарса мутлоқ эмас, Ҳилолаҳон!..

- Тушунмадим.

- Гапимнинг маъзини чақиш - ўзингизга ҳавола. - дерди Шаҳзод ним табассум билан... - Сиз бошқаларга нисбатан зийракроқ ва ақллироқсиз.

Ҳилола ажабланарди. Ажабланар ва юмшарди. Ўз шаънига бундай гапларни ўзгалар оғзидан илк бора эшитиши эди.

Шаҳзод келишини қўймасди. Гоҳо хушёр, гоҳо ширакайф... Ҳилола бошда унча рўйхушлик бермаган эрса-да бора-бора унинг иродасига монёълик қилолмасди.

Ташрифларининг бирида Шаҳзоддан қайта сўради.

- Шаҳзод ака, "ҳеч нарса мутлоқ эмас", деганингизда нимани назарда тутган эдингиз?

Шаҳзод янада мубҳамроқ, ҳайратангиз жавоб қилди.

- Биласизми, биз баъзан юзаки, зоҳирий жилваларга чалғиб кетамиз-да, ҳақиқий гўзалликни кечикиб пайқаймиз.

Шаҳзоднинг йўқловлари, лутфу илтифотлари аста-аста кўнглини илитадиган, азобли ёлғизлик юкидан фориг этгудек енгиллик бахш этадиган бўлиб қолди. Ташрифларининг бирида Ҳилола унинг тағдор гаплари тагига етолмаётганини, шу боис йигитнинг ўзи уларга ойдинлик киритишини сўради. Шаҳзод қизни танг қолдириб бу гал фавкулотда ойдин гап қилди:

- Ойдек ҳусну малоҳатли, сирли-синаотли, тўкис бир дилдор, ҳаёлий бир хилқатнинг харидори эдим. Юзаки, зоҳирий жилваларга берилиб, чалғиб кетган пайтларим ҳам бўлди. Сиз билан яқинлашганим сари мен учун қоронғу томонингиз - ички оламингизда ҳам ноёб бир нур мужассам эканини ҳис қилмоқдаман.

Ҳилола ҳаяжондан қизариб, ғалати аҳволга тушиб қолди. Кутилмаган бу... дил рози ўзи ҳақидаги ҳақиқатларининг ўзгалар оғзидан биринчи эътирофи ҳам эди. У ўзининг бўлакчалиги тўғрисида кўп ҳолларда иштибоҳ ила, баъзан хуноб бўлиб ўйлаган бўлса, "кўплардан устивор" бир йигитнинг бу "ёрилиши" уни юксакларга кўтармоқда эдики, қизгинанинг қалби ўша юксакликнинг оний сурурини ҳис қилгандай ҳаприқиб кетди. Айни чоғда илк дафъа ўзининг Бокирадан устун қўйилаётгани ақлини шошириб, бағрини илиқ, тўлқинли қувончга тўлдирди. Бир неча сониялик ёқимли эсанкирашдан сўнг ўзини унутаётган Ҳилола бироз ҳушини жамлади ва ...инонмади. Вужудидан бояги ҳаяжон тафти аримай, руҳи аллаловчи сўзларнинг тотли юкидан тамшана туриб қиз "кўплардан устивор бу йигит"нинг юзига ранжитмай рад сўзи

айтиш ташвишидан жонсарак бўлди. Шунда анча тиниққан шуури бир ҳолатни илғади: сўзлар чиндан-да ой нури янглиғ жилвагар, аммо... ҳароратсиз эди. Тиниқлашиш асносида хотирдаги яна баъзи икир-чикирлар, хусусан, ёзги қаҳвахонадаги илк учрашув тафсилотлари теранроқ кўрина бошлади. Шунда бояги андишасининг эпини қила олмаётган югурик тили ечилиб кетиб, сира кутилмаган гапларни айтиб юборди:

- Адашмасам, ўрганаётган объектингиз бўлак эди чоғи?! Ёки сизнинг “стилингиз” шунақами?

Эсанкираш энди Шаҳзодга ўтди. Унинг кўзлари катта-катта очилиб, Ҳилолага тикилиб қолди, ранги ўчди. Бир муддат шу алфозда ўтиргач, кулди. Кулгиси зўрма-зўраки ва алланечук синиқ чиқди:

- Сизни бекорга зийраксиз демагандим-да... Лекин... ширакайф одамнинг ҳазили чинга ўтаверадими, Ҳилолахон?

- Ҳушёрлигингизда ҳам унинг ортидан анча югургандингиз, чоғи? Ёки ёдингиздан кўтарилдими? - жаҳлдан қизарган Ҳилола чимирилган кўйи яна чақиб олди. - Хотиранингиз шунчалик чатоқми?

Шаҳзоднинг ҳолатида ғалати бир саросима, тайсаллаш бор эди. Узунгина сукутдан сўнг, у деярли ялинганнамо сўради:

- Агар мен ўша дастлабки фикримдан қайтдим, айнидим, деса-самчи?

- Ишонмайман.

Шаҳзоднинг руҳиятидаги эврилиш кучайганди. Ҳилола қарши-сида чақноқ кўзларининг нури суст тортган, руҳсиз, мунғайган йигитни кўриб ажабланди ва “ҳамманинг ҳаваси келадиган ўша Шаҳзод шуми?” дея кўнглидан кечирди. Шаҳзод унга тикилган кўйи тилдан қолгандай тагин сукутга кетганди. Ниҳоят, боягидан ҳам музтарона бир кепатада лабларига зўрга илжайиш юборди:

- Сиз ... шунчалик тошбағирмисиз, Ҳилолахон?

Бу сўзлар Ҳилолага ёқмадигина эмас, ботиб кетди. Унинг бир кўнгли “Бўлганим шу!” дея жеркиб солгиси келди. Аммо, ҳайтовур қурби етганича аччиғини ичига ютди.

- Биласизми, бу гапларнинг кераги йўқ. Бари бефойда ...

У гапини тугатмади. Йигитни ҳайрат ила кузатишда давом этар экан, бирдан юмшади.

- Шаҳзод ака, сиз хафа бўлманг. Тушунинг, мен...

Ҳилола гапини йўқотиб қўйди. Буёғига нима дейишини билмай ўзи ҳам йигитга тикилган кўйи индамай ўтириб қолди. Шаҳзод кўзголар экан, руҳсизгина деди:

- Хафа эмасман. Мен сизни тушундим...

Ортига ўғирилмай, “хайр” деб қўйди аста одимлаб кетиб бораркан.

- Кеп туринг...

У қизнинг сўнгги сўзларини англадими-йўқми, қадамини тезлашиб узоқлашиб кетди.

* * *

...Мана, тагин иккимиз ҳамдаммиз. Иккимиз яқинмиз ҳар қачонгидан. Яхши! Сену мен... мену сен... иккимизгина.... Бўлак ҳеч ким йўқ. Бўлак инсон зотининг турқини кўргим келмайди. Сен яхши улфатсан, ҳабибим - гап йўқ. Мулойим, вазмин, босиқ... Тўғри фақат маҳзунлик онларида яхшисан. Нега ўксиксан? Ахир, қачон қутуласан бу қисинишлардан? Бу дард чангалидан қачон фориг бўласан? Ўксима! Ич! Ахир, ўлиб турганинг йўқ эди-ку. Фақат ўйнатмоқчи, яна аниқроғи, ишрат қилмоқчи эдинг. Кайф қилмоқчи эдинг, кайф! Бундай нарсаларга сенинг суягинг йўқ. Гўзали-кў майли-я, буниси ҳам ноз қилади-я. “Бефойда” эмиш. Шу даражада паст кетдикми? Шунақа пайтларда сенга ҳам тан бермай қўяман. Одамни ўсал қилиб қўясан. Кечворгим кеп кетади сендан ҳам, ўзимдан ҳам. Ич! Ичавер! Йўқ, умуман, мен нима қилиб юрипман бу ерда. Бу савдойилар орасида улоқиб, адашиб. Тумтароқ жумлаларни ёдлаб, “эмпириокритицизм”ларнинг мағзини чақаман, деб. Менга диалектиканинг нима кераги бор?! Менинг диалектикам - қўшиқ! Бошқа диалектиканинг кераги йўқ менга! Сенинг ўзинг қўшиқсан. Қанча дард бор сенда, қанча мунг бор - бошқаларнинг тушига ҳам кирмаган ... Лаънати! Болалигимни экспроприация қилди, энди талантимни ҳам экспроприация қилмоқчи. Афсуски, энди унинг йўриғидан юришга мажбурман, сабаби - айб ўзимда. Раққоса билан... айб иш қилиб қўйганман... Тўғри, ишқ ўйини - бу ўзгача ўйин! Бу - таърифга бўйсунмайди, таърифлаш маҳол. Севги нима? Севги бу эмпириокритицизмга ўхшаш нарса. Мен тушунмайдиган, қизиқмайдиган абстракт тушунча. Ишқ ўйини - бошқа масала! Бу мароқли, конкрет бир жараёнки, унинг асносида кўпинча ўзинг ҳам абстракт тушунчага айланиб қоласан. Менга барча алломалари ичида фақат Зигмунд Фрейд дегани пича қизиқарлироқ ва тушунарлироқ... Энди тўла унинг измидаман. Ҳаётимнинг мазмуни, керак бўлса бош маслагим ўша - зино. У менга ўсмирлигимда келди - кучли, ўжар, ҳукмига бўйсундирадиган қудрат. Кейин нафс келади. Кейин юҳога айланамиз. Аждарҳога!

Танамда мендан бошқа, ҳатто сендан бўлак яна кимдир бордай. У ким ўзи? Не замонлардан буён вужудимда яшаб келаётган. Мени тарк этмаётган, менга азоб бераётган... Қўрқоқ ва серҳадик, елкалари қисик ва боши эгик. Муте - ким нима деса кўнади. У ... у сўнгсиз даҳшат ва ваҳшат ифодаси, бемеҳрлик ва йиртқи қаҳр илки билан яратилган аянчли асар. Унинг қисиниб-қимтиниб юришлари, одамларга ботинмай, ёввош, ҳайиқиб, уялинкараб боқишлари, қаттиқроқ муомаладан, қўрсликдан жони оғзига тиқилиб чўчиб тушиши ва қалтираб кетишлари, елкаларини қисиб ғарибона одимлашлари... бу ўша ёвуз ижодкор маҳоратининг талқинлари ... Менга яна нима бўляпти? Бу тарзда фикрляпман. Кўп ўқиганларим таъсири бўлса керак. Ҳа, нима бўлганда ҳам мен тўлақонли одам эмасман. Жисмим тўлақонли одамга ўхшайди, холос. Ичим чатоқ - соғлигим жойида эмас. Сен чатоқсан, ҳабибим. Сенда тормозланиш бор. Нега қолиб кетмаяпти бу дардинг?! Фақат ичсам, тўйиб ичсам, ўзимни унутар даражада ичсам иккимиз ҳам тузаламиз. Бошқалар мени бундай мискин аҳволда тасаввур қила олмайдилар. Сенда шунча ғусса борлигини, баъзан хун-хун йиғлашингни хаёлларига ҳам келтиришмайди. Аблах! Мени шундай яримта одамга айлантриб қўйди. Энди ким дардимга малҳам бўлади, ким?! Мени мағрур дейишади, лекин сенда қўрқув бор, гулгула бор, саросима бор, яна алламбало ярамас дарду иллатлар бор. Мен тўқнашувлардан, ҳатто, ўлимдан ҳам қўрқмайман, аммо ўсал бўлишдан қўрқаман. Ўсал бўлиб, сени фош қилиб қўйишдан, айниқса, унинг - вужудимдаги учинчи одамнинг ошкор бўлишидан жуда қўрқаман... "Мен қотил эмасман, қотил бошқа! Мен қотил эмасман... қотил у! Мен қотил эмасман!" Хуруж... Нега йўқолмаяпти бу хуруж?! Қалтироқ... Қора терга тушиб кетдим. Яна ичмасам бўлмайди... Энди кеч... Ўшанда айтиш керак эди... Энди қорлар ёғиб, излар кўмилган, тавқи лаънат бўйинга илиниб бўлган. Бир кун келиб мени хароб этмасайди. Бу хуружни ҳеч нарса тўхтата олмайди. Вужудимда унга қарши туриб берадиган куч йўқ. Мен... тугаган одамманми? Жаллод! Онамни отдинг! Онам, шўрликкина онам-а... Муштдайгина бошимда қонни кўрдим, онамнинг қонини... Онамнинг жасадини... Тушларимга кириб чиқади. Кўз олдимдан кетмайди. Шўрлик онамнинг кўзлари, оёқлари қақшаб ётишлари, ёйилиб оқаётган қон... қон... қон... Даҳшат, даҳшат!!! Ҳозир миям ёрилиб кетмасайди! Ич, ича қол! Онажо-он, бунча эрта ташлаб кетдингиз мени?! Ким менга сизни қайтариб беради, ким?! Агар сиз тирик бўлганингизда менинг албатта, санъат йўлидан кетишимга кўмаклашар эдингиз. Дунё

дан кўзи очик кетган онажоним-а! Қанчалик етишмаяпсиз менга. Қанчалик қийналдим-а. Муштдайгина бошимдан не балолар эврилмади... Ҳақоратлар, камситишлар, таҳқирлашлар... “Қотил”, “одам-хўр”, “онасини отган аблаҳ”... Эй, худо-о-о, булар не учун?! Касалхоналар, муолажалар, укол устига уколлар! Инсон зотидан бе-зиб, инсон зотидан нафратланиб хилватга биқиниб олишларим. Яна касалхоналар, яна муолажалар... Болалигим, эсиз болалигим-а... савил қолган болалигим. Гуноҳсиз гуноҳкор болалигим, суяги қотмаган, мурғак, нимжон елкачаларингга иснод деган зил, шалтоқ юкни ортиб қўйдилар. Залвори вужудингни майиштириб, жигарбағрингни эзиб, шалтоғи башарангни бўяб ташласа ҳам бир сўз демай, унсиз кетавердинг. Кўрқдинг, бўлакча бўлиши мумкин эмас деб ҳисобладинг. Бўлакча бўлишини тасаввур эта олмадинг. Ахир бола эдинг-да, олти яшар бола! Шўрлик болалигим... Ҳаммасини ичингга ютдинг. Уни сотмадинг... Содда, баёв, ишонувчан болалигим. Энди у кунлар қайтиб келармиди? Ичамиз! Савил қолган болалигимиз учун, гонатга қараб кетаётган ҳаётимиз учун тубида қолдирмай кўтарамиз. Энди биз вайсақи бўламиз! Энди биз катта саҳнани минбарга, қўшиқни маърузага, тил айланмайдиган аллам-бало сиёсий терминларга алиштирамиз. Чунки зоти олийларининг инон-ихтиёри шуни тақозо этмоқда. Энди шунчаки қўшиқ куйлашимиз ҳам душвор бўлиб қолди. Таъқиқ ва таъқиб кучаяпти. Бу вайсақига, бўлажак амалдорга ярашмайдиган, унинг авторитетини бузадиган иш эмиш. Мендан профессор Ғиртмак ҳам норози эмиш. Ғиртмакка бўлса: “Бу менинг тескари вариантим” деган эмиш. Мен ҳеч қандай вариант-париант эмасман. Агар вариант бўладиган бўлсам, мен онамнинг вариантиман. Ич, ичавер, тўйиб ич бу гам бодасини! Энди таскинимиз фақат май ва қизлар. Бизни ҳаётга қайтарган қўшиқ ва китобдан ташқари энди яна шу икки юпанчимиз бор - май ва малаклар. Эндиликда бизни ҳаётда сақлаб турганлар ҳам шулар. Аммо кейинги пайтларда бу жабҳада ҳам қоқилияпмиз. Пешма-пеш бизни рад этмоқдалар... Бунисига оғиз солишининг нима кераги бор эди. Ахир асл мақсадинг бўлак эди-ку... Ўйин қилмоқчи бўлдинг. Ўйинингга берилиб кетдинг. Мана оқибати. Модомики унга эришмоқчи экансан, кўпроқ ёқишга ҳаракат қилишинг керак эди, ана шунда у ўзиники бўлишингни истаб қоларди. Буниси-ку майли-я, аммо униси... Униси жуда бўлакча. Зўр нарса. У менга жуда ёқиб қолди. Бир кеча, бир кечагина меники бўлсайди. Майли, ўксима, маҳраим, ҳали умидни узмаймиз, кечмаймиз. Хун-хун йиғлаганларинг қасди у, албатта, бир кун сеники бўлади.

Улар автобусдан тушишгач бекатда анча туриб қолдилар. Ўша - ёмғирли бекатда - ҳаётлари туташган жойда, йўллари уланган жойда. Хув нарида, ётоқхона муюлишида иккисининг ашаддий ғанимлари пойлаб турар, улар буни билишар, ундан қўрқишар, ўша томонга қарагилари-да келмасди. Ёмғирли бекатда суҳбатлашиб, узоқ қолдилар. Вақт алламаҳал бўлганида кўнгил майлига қарши чор-ночор ётоқхона томон одимладилар. Тагин ўша ҳолат: тиллар айланмас - сўзлар қаҳат, фақат бийрон кўзларгича ботиний туйғуларни ошкор қилишарди. Ниҳоят юраклари бетламаётган ўша жойга, бераҳм ёғий - ҳижрон пакка қурган ётоқхона муюлишига етиб келдилар. Сира ажралгилари келмасди. Зўрға узилишди. Қиз ётоқхона томон йўналди, уни меҳрли нигоҳи билан узатган йигит ортига бурилди. Бағри соҳиблари ҳижрат қилган уйдек ҳувиллаб ғоят азиз бўлиб қолган бу маскандан узоқлашди.

Яқиндагина Бухорода бўлишди. Шоди уйланди. Тўйга Шодининг кўпчилик курсдошлари қатори куёв боладан таклифнома олган Самандар ҳам борди. Бир гуруҳ ҳамкурслар олдинроқ жўнаб кетишганди. Бокира, Ҳилола, Самандар, самарқандлик бир йигит билан қизилтепалик бир қиз ва юмушлари кўпайиб кетиб деканатда ушланиб қолган Душвор поездда кейинроқ йўлга чиқишди. Қизилтепа шоҳбекатидан Ғиждувонга автобусда етиб келишиб, чойхонада унинг машҳур кабобидан тановул қилишди, шўртаъм чойидан ичишди. Шодиларникига етиб борганларида Тошкентдан келган толиби илмлар куёвнинг ҳамқишлоқларига эл бўлишиб, тўйнинг файзига файз қўшаётган эдилар. Ким енг шимариб, аччиқ-чучук тайёрлаётган, ким қовун-тарвуз сўяётган, ким бошқа юмушларга чопқиллаган, четроқда, букри ўрик остидаги стол теграсида қора костюм-шим ва бўйинбоғли қиличдай уч-тўрт ҳамкурс йигит Шодининг дилкаш жўралари билан қадах чўқиштириб "танишаётган" эдилар. Ҳали-ҳануз гулдор дўпписи-ю ола чопонини ташламаган Шодининг ўзи ҳали у даврага, ҳали бу даврага бош суқиб, мутойиба қилар, меҳмонларнинг кўнглини оларди.

- Э, бизни билганларимиз профессор Ғиртмакнинг фанига ўхшаган чала ярим назария. Сенда, ахир, практика бор - ўргатгин-да, - дерди у жўрасини туртишни қўймай.

Шу пайт тўйхонага олтовлон кириб келишди. Келганларни хушнуд кутиб олдилар. Шоди меҳмонлар билан омонлашиб, уларни уйга бошлади.

Кечки базм ширингина ўтди. Ўзбекча, тожикча нағмаларга толиби илмлар "шоҳ ташлаб" ўйнадилар. Ҳатто Душвор ҳам, ўйин-

га унча уқуви йўқ, анчайин сипо курсбоши ҳам “ўчиб” қолиб, санъаткорлар гуруҳидаги ўйинчи қиз билан берилиб ўйнар, қиз чарчабми ё бу хирапашшадан қутулиш учунми, жойига ўтириб олса, уни ҳоли-жонига қўймай даврага тортар эди. Тўйхонага эндигина келганларида уларни ичкари бошлаган Шоди “Бизда кечки базмда мўйсафидлар ҳам тўй томоша қилиб, столда ўтиришади, ароқ қўйилмайди, шу ерда тўйгунча ичиб олинглар” дея пешма-пеш ичкилик киритиб, дўсти Душворни анча “пишитиб” қўйганди. Кечки базм чоғи стол устида ичкиликлар қайтага янада кўпайиб, “Мени ҳурмат қилмайсизми?” саволбозлиги авж олди. Ниҳоят эғнидаги одатий либосини янги куёвлик сарупосига алмаштириб, давранинг тўрида келинчаги билан ўтирган Шоди ўзининг жўнгина ҳийласи кутилмаган ажойиб ҳосила - сархуш сакраётган Душворни етилтирганидан нашъа олиб ... қотиб-қотиб куларди. Келиннинг қаватида ипга тизилган маржондек қатор терилиб ўтиришган унинг дилбар дугоналари бўйинларини чўзиб, бошчаларини эгиб, бу ғаройиб куёвни жилмайиш ва лаб буриш билан томоша қилишар, бу ёқда куёвжўралар ҳам кулгига дастурхон бўлиб ёйилган лаб-лунжларини йиғиштириб ололмай куёвболани тергашар, тартибга қақиришарди. Тўй интиҳосида ёшлар келин-куёвни даврага олиб ўйнатаётганларида Шоди қўққис келинчакни даст кўтариб, улоқни ердан узган чавандоздек даврани ёра лўк-киллаганича чимилдиқли уйга кириб кетиб, яна ҳаммани кулдирди.

Эртаси тарқалишди. Ҳар ким ҳар ёққа. Кўпчилик Тошкентга, шу атрофда яшайдиган талабалар, жумладан Бокира ва Ҳилола ҳам уйларига жўнадилар. Самандар ўзи анчадан бери Бухорога келишни ўйлаб юрганди. Тадқиқотлари ривож, машаққатлар билан очмоқчи бўлаётгани Улуғ Бобоси тақдири, унинг китобига дахлдор баъзи муҳамликлар Бухоро сафарини тақозо этмоқда эди. У Бухорода бир ҳафта қолиб кетди, ота қадрдонлар авлодлари билан дийдорлашди. Архив, мозийгоҳ, кутубхоналарда маълумотлар йиғди. Янги манбалар илинжида Каттақўрғонга ўтди. Бир муддат Самарқандда бўлиб, ниҳоят тунда Тошкентга етиб келди.

Деярли кун бўйи бирга бўлдилар. Шодининг тўйига доир тафсилотлар ҳам кула-кула эсланди. Бокиранинг сўрови билан Бухоро сафари, Самандарнинг изланишлари натижалари хусусида суҳбат очилди. Самандарнинг тарих борасидаги мулоҳазалари, кутилмаган оҳорли фикрлари қизни ўйга толдирар, йигитнинг тадқиқотлари уни жуда қизиқтириб қўйганди. Мулоқот асносида Бокирада баъзан иштибоҳ туғилар, Самандарнинг аниқ асос-далиллари қаршисида сукутга чўмарди. Гарчанд сиёсатдонлик бўлими-

нинг кучли талабаларидан саналса-да, ўзининг ҳам сиёсатдонликнинг ғариб ақидалари асосида анчайин жўн фикрлашга одатланиб қолганига, ўқув дастуридаги “Жануби-ғарбий славянлар тарихи” деган фанларни изчил ўзлаштиргани ҳолда она юрт тарихини саёз, юзаки билишига амин бўларди. Самандар пайғамбарлар ҳаётидан тортиб тасаввуф таълимотигача, Амир Темур Кўрагон тарихи, беқиёс салтанат, буюк маърифат субҳи, темурийларнинг гумроҳликлари, таназзул ... ва бошқалар ҳақида сўзларди. Гарчанд, Бокира Бухоро фарзанди эрса-да, шу вақтгача яхши билмагани, айримларининг, ҳатто, умуман, номини ҳам эшитмагани Абу Хавс Кабир Бухорий, Баҳовуддин Нақшбанд, Хожа Муҳаммад Порсо, Имом Бухорий, Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Ҳожи Ориф Моҳитобон, Сайид Амир Кулол, Ибн Сино каби алломалар хусусидаги ғаройиб маълумотларни илк бора Самандардан эштаётган эди. Тасаввуф ҳақида сўзлар экан, Самандар Бокира илгари сира эшитмагани ана шу таълимот бўйича “Қалб Ҳақ назаргоҳидир”, “У нурлар тўпланадиган жойдир” дерди. Баъзан Бокирани чўчитиб “Қуръон - муқаддас китоб. У инсон даҳосининг ҳар не ижодидан бемисл юқори туради” деб қолар ёки уни баттар қўрқитиб миллий истиқлол ҳақида тўлқинланиб ҳикоя қиларкан, Мадаминбек, Турор Рисқулов, Беҳбудий, Мунаввар Қориларни, бошқа жадидларни фахр ила “миллий қаҳрамонларимиз” деб атарди. Бокира ҳазилакам чўчимас, хавотир ила аланглаб бундай қалтис фикрларни минбаъд ўзидан бошқага айтмасликни, учини чиқармасликни ўтинарди. Бешак-шубҳа, Самандарнинг билими кенг, мантиқли, унда теран таҳлил мавжуд эди, аммо дилни тирнаган ташвиш шуки, бу билимларни юзага чиқариб бўладими? Юзага чиқаришдан кимга фойда, кимга зиён-заҳмат? Бу билимларни, олиб борилаётган тадқиқотларни ҳукмрон расмий “фан”, мафкура қабул қиладими?

Шундай хавотир Самандарнинг ўзида ҳам йўқ эмасди. Бокиранинг ўша андишасини эслаб, ҳаёли беихтиёр тадқиқотларига оғди. Улуғ Бобоси китоби тақозоси билан расмий илм-фан дастуридан ҳоли, эски алифбодаги манбалар асосида мустақил изланишлар олиб борар экан, юрт тарихи чиндан ҳам беҳад-беҳудуд ўрганилмаган бир уммон эканига тобора ишончи комил бўлмоқда эди. Изланишлар асносида кўнглидаги қониқиш баробарида ташвиш ва хавотир кўлагаси ҳам чўзилиб, дили ғашланар, бағри туз сепгандек ачишарди. Чунки билганларини, энди ўзида сақлай олмасди. Аммо қандай қилиб? Қалби ана шу саволдан туғёнга келарди. Сўнгги ҳаракатлар, Бухоро, Самарқанд, Каттақўрғондаги

изланишлари давомида дуч келгани янги далиллар шуурида қутилмаган ёрқин фикрлар, мулоҳазалар уйғотганди. У ҳаяжон ила она юрт тарихининг мураккаб бир давридаги ўзаро боғлиқ воқеа-ҳодисалар силсиласи ҳақида ўйларди. Зоҳиран кузатганда, турли жойларда ўз ҳолича юз бергандай, чуқурроқ таҳлил қилинса қонуний яхлитлик касб этгувчи ушбу улуг ва қутлуг жараёнини қоғозга туширишда шу қадар нозик йўл тутмоқ жоиз бўлардики, муроса учун неки хаспўшлаш лозим эрса қўллаган ҳолда, уларнинг залворини асло камайтириб юбормаслик зарур эди. Бунинг учун ҳодиса ва тафсилотларни шундай маҳорат билан ўрни-ўрнига қўйиб тера билиш талаб этилардики, улар муҳаррир элагидан ўтаётиб тарқоқ ҳолича тушсин, аммо теран назар ва чуқур мушоҳада қаршисида асл моҳиятини тиклаб намоён бўлсин. Ўйламай бўладими? Ташвиш чекмай бўладими? Самандар Улуг Бобоси, унинг маслакдош-сафдошлари, буюк ишлари ва интилишлари ҳаққи ҳурмати ана шундай чўнг масъуллик ҳис қиларди. Тадқиқотларига Бокиранинг қизиқиши, руҳан қувватлаши уни беҳад шодлантирар, жисми-жонига чексиз қудрат бахш этарди.

Бироқ...

Илқидан келганича, ана шундай эҳтиёткорликларнинг эпини қилиб, мақола битди - тадқиқотларининг бир бўлагини оққа туширди, аммо ҳеч бир рўзнома-журнал ҳали-ҳануз уни қабул қилгани йўқ. Бильякс, кўп жойларда ҳозирдан бошига маломат ёғдира бошладилар.

"Эзгуликка умид" дан

Улуг Бобом китобини ўқий бошладик:

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм.

Аллоҳга беадад шукроналар бўлсинки, анинг марҳамати ила ушбу битикларни ёзмоққа киришдим. Ниятим, маним етти отамнинг йўқотилган китобларини авлодлар учун тиклаш ҳамда долғалик бул замонда мулоҳаза қилганларим - ҳақиқатни баҳоли қудрат баён этмақдур.

Инсон, аввало, ўзини англамоғи вожибдур. Ўзини англамаган, ўзини танимаган кас бамисли бир бесар хас, оқим уни ҳар қўйга солмоғи мумкун бир ҳолдур. Ўзини таниган ўзгани ҳам топтамас. Инчунин, китобим ибтидосида, иншооллоҳ, ўз шажарамиз тарихини баён айлаб, етти отамнинг қутлуг номлари, аларнинг ноъмаи амолларини муфасссал шарҳ этсам...

Минг афсуски, қўлёзманинг ушбу ўрни намдан қорайиб, чиригани боис ҳарчанд уринмайлик, ҳеч нимани ўқий, англай олмадик, кейинги барча саҳифаларнинг ҳам ҳудди шу - остки ўринларига путур етгани туфайли, уларнинг фақат янши сақланган юқори қисмидаги ёзувларнигина ярим-ёрти ўқий боролдик.

* * *

У уйқусини йўқотганига анча бўлди. Тун ярмидан оғганида ўша оғир дард ҳуружидан тўлғона-тўлғона уйғониб кетади. Нохуш ўйлар ёпирилиб келади. Улардан қутула олмайди - уйқуси буткул қочади. Юраги ўртаниб, беғам-беташвиш ором олаётган, Бокирага ҳасад билан боқади. Хаёллари беихтиёр Самандарга оғади. Уни ўйлай бошлайди. Уйлайверади, ўйлайверади... Ҳаёт қизиқ... Кетаверасан-кетаверасану ўзингда йўқ нарсанинг йўқлигини баъзан ҳис қилмайсан ёки, аниқроғи, бунга у қадар эҳтиёж сезмайсан... Аммо, дафъатан шундай нарсанинг борлигини билиб қолсанг, ҳис қилсанг, унинг тафтини бир лаҳза туйсангу, яна зумда, ҳатто дийдорига тузукроқ тўймай туриб йўқотиб қўйсанг, бой берсанг ёмон бўлар экан. Топганингга ўзгалар эга чиқсалар ўн карра аламли ва аччиқ бўларкан. Ҳаёти, хаёллари шу тарзда остин-устун бўлиб кетиши тушига кириптими? Юраги торикар, ҳаётда бундан баттари бўлиши мумкин эмас, дея дарди-дунёси қоронғу бўларди. Ўйла-майман, дейди, йўқ, керак эмас ул номард, етаклатма... Жодугарнинг ўзига сийлов, жодугари билан қўшмозор бўлсин. Менга нима? Керак эмас, йўқ... Дейди-ю тинчлангандай бўлади ... Аммо, яна зум ўтмай қоронғулик қаъридан у юзиб чиқади... Йўқ, аввал товуши келади, жон халпида юлқинаётган Ҳилола таърифсиз қувончу умиддан энтикиб ўгирилади ва уни кўради. Уни кўраверади! Керак эмас, йў-ў ... - инкори оёқланмайди, инкори инкорга учрайди: "Сиз қоп-қора костюм-шимда ... жуда-жуда чиройли эдингиз". Бағри куйдай хуш, нурдай илиқ бир сеҳр тафтидан титраб кетади. Бир зум бўшашиб, тек қотади. Сўнг безгакка чалингандек қалт-қалт титраб юзини ёстиққа босади. Аламдан нафаси бўғилгудек бўлиб, тўлғонишлардан ҳориб-безиб каравотга ўтириб олади. Бирозгина енгил тортади. Лаблари гезариб тагин асабий пичирлайди. Мана, дейди, турипти ҳали ҳам жонимни қақшатиб - сен санчган заҳарли ўқ. Ҳа, ой ҳам, кун ҳам сенга боққан. Сен омадлисан, сен устунсан, устун. Аммо ҳозирча... Сенга ҳам боққан бало бордир...

Тонгда тунги азоблар ҳуружини бирга тотган чойшабини тўғрилар экан, кечаги жанжал учун кулимсираб ундан кечирим сўрамоққа чоғланган ҳамхонасидан юзини ўгириб олди. Шишинқираган юз-кўзини совуқ сувда узоқ чайди, руҳсиз кепатада бўлак юмушларини бажарди. Хонада Бокиранинг борлигини пайқамагандек унга орқа ўгирганича совуққина бўлиб икки пиёла совуқ чойни симирди. Ҳеч кимга қарамай кўчага чиқиб, дарсига жўнади. Руҳи қарахтдай эди-ю, ботинида ажиб бир совуққонлик ва вазминлик бор эди. Ҳамкурслар билан бош ирғаб омонлашди. Уйқусизликдан боши гувиллаётган бўлса-да, ўзини тетик тутишга интилди.

Иккинчи дарс думалоқ ўқув хонасида рус гуруҳи билан биргаликда олиб борилди. Рус гуруҳи талабалари орасида Шаҳзодга кўзи тушди. Шаҳзод ҳам руҳсизроқ, мискинроқ кўринди кўзига. Маърузадан сўнг, ойнаванд йўлакда чекиб турган Шаҳзодни кўриб бир дам тайсаллади-да, сўнг дадил юриб қаршисига борди.

- Шаҳзод ака, бир минутга мумкинми?

Шаҳзод суҳбатдошидан юзини ўгирди, ажабланиб ва чимирилиб унга боқди. Четроққа юрдилар. Шаҳзод чаккасидан силлиқиб тушиб, кўзининг ярмини беркитган узун сочларини кескин, асабий бош силтаб тўғрилаган бўлди ва "Нима дейсан?" деган маънода пайваста қошлари остидаги тиниқ кўкиш кўзларини Ҳилолага ўқдек қадади. Ҳилола бир лаҳза талмовсиради, айтмоқчи бўлган гапини йўқотди. Бироздан сўнг ўзини тутди, тамаки тутатаётган Шаҳзодга хижолатпазлик ила кулимсиради:

- Мен... ўша кун сизга кўполлик қилдим, чоғи. Шундан хижолатдаман. Мендан хафа бўлманг... Сизга шуни айтмоқчийдим.

Шаҳзоднинг ҳолати ўзгармади. Асабий алфозда сигаретани кетма-кет чуқур-чуқур тортди ва чертиб юборди. Ниҳоят, юз-кўзини қоплаган ўйчанлик ва кескинлик булутини бироз кўтариб чала табассум балқди.

- Ҳар тугул, сиз дугонангиздан инсофлироқ ва илтифотлироқ чиқдингиз... - текис садаф тишлари ялт этар-этмас лаблари тагин маҳкам қимтилди.

Тагин дугонаси эслатилгани учун Ҳилоланинг гаши келди. Қинтиги бағрини тилиб ўтгандек бўлди. Бироқ сапчиб кетмади, совуққонлик билан ўзини босди, ҳатто, илжайишга-да куч топди:

- Биламан, сизга кўпроқ дугонамнинг инсофи ва илтифоти керак.

Шаҳзод хижолатомуз, аммо ёйилиброқ кулиб қўйди. Чўнтагидан яна тамаки олар экан, бутунлай нописандлик билан гап қотди:

- Агар мен яна бир марта дастлабки фикримдан қайтдим, десамчи?

- Қўйсангиз-чи, Шаҳзод ака, - Ҳилола бироз қизишди. - Унга қандай термулишларингизни кўрмайди, дейсизми? Бутун дарс давомида кўз узолмадингиз-ку.

Бошини эгганича тамакисини ўт олдираётган Шаҳзод бир сония тек қотди. Сўнг лабларининг бурчида қўндирилган сигарета билан елка қисиб, икки қўлини икки ёнига кенг ёйди:

- Зийраксиз, Ҳилолахон, зийраксиз.

Бежирим ўт олдиргичини чўнтагига солиб, тамакини ложарам тортаркан, Ҳилоланинг юзига қаттиқ тикилиб қўйди.

- Аммо бу... қаҳат-ку?

Қизнинг ҳайкалдек миқ этмай турганини кўргач, яна журъатсизроқ гап қотди:

- Демокчиманки, ўртоғингиз... жуда... қаттиқ-ку. Сира бунақасини кўрмагандим...

"Ҳайкал"нинг кўзида ҳайрихоҳлик учқунлари зуҳр этганини илғаб, дадилланди ва таваккалига иршайиб кўрди:

- Олдидан борсанг тишляпти, ортидан келсанг тепаяпти... Ҳайронман.

Ниҳоят, "ҳайкал"га жон битди.

- Унинг ўзи шунақа... боши қаттиқ-да...

Шаҳзоднинг беихтиёр қоши учиб, қизга янада синчков тикилди. Қиз пинак бузмай турарди.

- Ёмон экан, - деди Шаҳзод бош чайқаб, кетидан изоҳли кулди.

- Феълини айтаман-да.

- Ҳа-а, феъли ёмон...

Ҳилола гапининг нишобини қаёққа тўғрилаб қўйганини сезиб, Шаҳзод яна кулди.

- Ҳўп, энди борай, - деди Ҳилола зинапоя томон бурилиб. - Маърузага кеч қолдим.

- Яхши, Ҳилолахон.

Қўл олишиб қўйдилар.

* * *

Ниҳоят...

Ниҳоят, изланишлар самараси бўй кўрсатди. Қанча оворагарчилик, сарсон-саргардонликлар билан Самандар мақоласини марказий рўзномалардан бирида чоп эттирди. Бобоси қатагон қурбони бўлган бир муҳаррир жасорат қилиб, унга ёрдам қўлини чўзди. "Туркистоннинг фидойи ўғлонлари" - қийинчиликлар ила кечаётган изланишларнинг илк муждаси ана шундай номланганди. Бу кичик

асарда қатрадаги қуёшдек нотаниш муаллифнинг қўламли тадқиқотлари бўй бериб турарди. Мақолада марказий ўрин Улуғ Эшон ва унинг китобига берилган эди. Улуғ Эшон ва салафларининг ҳаёт йўли, фожеавий тақдирлари уларнинг эл ғамидаги эзгу ғоялари шуъласида ажиб теранлик билан ёритилганди. Баҳор шарпасини элас илғагач, оламни кўришга ошиққан, нафис манглайи билан ура-ура аёз қобиғини ёриб чиққан чечакдек мунис, маъсум, мўъжиза-кор эди бу мўъжаз асар. Некбин диллар ундан ҳайратландилар, қувондилар, уни қутладилар - пинҳона, ғойибона. Илк бора ошкор этилаётган Улуғ Эшон китоби ҳамма учун кутилмаган ҳол эди. У кўпларнинг фикрини чайқалтириб чинакамига ўйга толдирди, воқеа-ҳодисалар моҳиятига теранроқ, тўғрироқ назар ташлашга туртки берди. Қисқа бир муддат Самандар ва муҳаррир қалбларида чинакам ҳувонч ҳиссини туйдилар. Тез орада марказий нашрлардан бири "Туркистоннинг фидойи ўғлонлари"га қарши ғазаб ва қаҳр нафаси уфурган "Жаҳолат" номли мақолани эълон қилди. Бироқ, бу бошланажак шиддатли қаҳратон бўронларининг дебочаси эди, холос. Ҳаялламай бўлак рўзнома ва журналларда ҳам шу мазмун, шу руҳдаги норозилик изҳорлари босилиб чиқди. Раддияларни ўқишдан зериккан Самандар янги мақола битди, лекин бу мақола-ни энди ҳеч қаерда чоп этмадилар. Илк мақолага ўз рўзномасидан жой берган бечора муҳаррир бўлса ўнгу сўлдан пешма-пеш ёғилаётган маломат тошларидан ўз бошини ҳимоялаш билан овора эди. Туйилиши ҳамона дилни яйратган оний илиқлик, соний тафт қайларгадир йитди. Гўё сира бўлмагандай. Вужудни қақшатиб, руҳи-да парчинлашга қасд қилган аёз кучайди... Ёмон бўлар экан бу хил эврилиш.

* * *

Мискинсиз...

Ғуссалисиз...

Гарчанд.. кулиб қошимга келсангиз ҳам, сездирмайман десангиз ҳам изтироб чекаётганингизни кўриб турибман. Ёлғон билмас кўзларингиз қатида ғамлар яширин, теран ғуссалар урчиётир. Яширишга тиришсангиз-да, мен сизни ҳис қилиб турибман.

Мискинсиз, ғуссалисиз... Руҳингиз бунча тушкун? Биламан, сизга жуда мушкул... Бошқаларга осон-ку... Ана, яшашяпти ўзгалар, ҳоҳ-ҳавас бандалари - беғам оломон, сира-сира ташвишни билмай. Нега сиз риёзат чекасиз ёлғиз? Биламан, сиз бошқалардай ҳаёт кечира олмайсиз. Биламан, ўзгача ҳаёт, енгил-елпи ва мазмунсиз,

беқадр ҳаёт сиз-чун йўқлик, сиз-чун ғорат. Салмоқли ва эзгу мақсадларингиз бор. Одамларга фақат яхшиликни соғинасиз. Беғаразсиз... аммо... ҳаёт нега бунча бешафқат? Одамлар нега бунчалар олчоқ? Омаднинг ҳам кўзлари сўқирми чиндан?

Оғир сизга, ҳозир жуда оғир. Аммо бошингизга маломат тошлари ёғилса-да, чўкмайсиз сира. Иштибоҳларга бўйин эгмайсиз. Азаматим, бироқ... Сизни йўқотиб қўйишдан қўрқаман. Шу шафқатсиз ҳаёт, олчоқ одамлар сизни балоларга гирифтор этмасалар, деб қўрқаман. Қўрқаманки, ғирромликка қонун-қоида йўқ, у ўз номи билан ғирромлик. Қўрқаманки, ҳалоллик ва мардлик анчайин мўрт. Шундан алағдаман. Жуда-жуда алағдаман.

* * *

"Эзгуликка умид" дан

Улуғ Бобом китобидан

... Авлодимиз бул китобни ўқир эркан, демак биз ўлмаймиз. Замонлар алмашади, урф-одатлар, афқору амаллар, либослар ва бўлак нимарсалар алмашинади, аммо биз ўлмаймиз. Биз - ул бўлурмиз, биз унга ўтурмиз, унда яшармиз, унинг илки ила улуғ ишлар қилурмиз. Бул китоб бизнинг кўнгул зурриёдимиздур. Насл зурриёди эътиқоду итло-ла уни ўзлаштирар эркан, сўнгги дуо-бахш сатрлар хосиятидан баҳра олиб, анинг мағзини чаққани замон бизнинг мағзимиз унга жо бўлур. Бул китобнинг сеҳрли хислати шул эрур.

* * *

Ниҳоят, "Туркистоннинг фидойи ўғлонлари" муҳокамаси матбуот саҳифаларидан даҳанаки жанг жабҳасига кўчди.

Куни аниқ белгиланган муҳокамани негадир олдинга суришди. Бу ҳақда Самандар издиҳомдан бир кун бурун оқшомда огоҳ этилди.

У йиғилиш тайин этилган бино зиналаридан кўтарилар экан, ҳали олдинда ўзини кутаётган кўргуликлар кўламини ҳис қила олмас эди.

Дўқ-зуғумлар иси анқиб турган кенг, совуқ хона уни чақчайиб кутиб олди. Тўрда, ҳайъатда рўзномаларда "Туркистоннинг фидойи ўғлонлари"га қарши аёвсиз ўт очган ва бугунги анжуманга мутасадди бўлганлар - профессор Ғиртмак, унинг шоғирдлари ҳамда бўлак арбоблар ўтиришарди. Раислик қилгувчи тунд ва совуқ қиёфада йиғилишнинг мазмун-мақсадини баён қилиб, уни очди.

Биринчи бўлиб “Жаҳолат” мақоласи муаллифи, профессор Ғиртмак шогирдларидан бўлган узун бўйли, озгин танаси бироз эгик, хат ўқиганида бир қоши иккинчисидан мудом баланд келиб юзига тажанглик ва серзардалик туси бергувчи олим сўзга чиқди. У бироз йиғлоқи, баланд шанги овози билан зални титратиб бирданига энг муқаддас ақидалардан сўз очди. Кенг тўхталди ушбу мавзуга. Сўнгра улуг сўғиш беқурбон бўлмаслигини уқтириб, барча тўғри ниятли ҳаммаслаклар жабҳанинг бир томонида собит ва содиқ туришини, ушбу сафдан ташқаридагилар эса ҳаммиша душман аталишини таъкидлади ҳамда “адашган тўда”, “бебош оломон”, “қабиҳ унсурлар” ҳақида қаҳр ила фикр юритди. Маърузаси сўнггида у Самандар мақоласининг бир жойига аҳли анжуманнинг айрича диққат қилишларини сўради. “Туркистоннинг фидойи ўғлонлари” бағрида Улуғ Эшон китобидан олинган сўзлар бор эди: “... Тўлғоқ бошланади. Бир хосиятлик тўлғоқ, бир қутлуг тўлғоқ. Замонлар дўнади. Бир ойдин тонг отади... Маним буюк орзум, маним башоратим ана шул эрур...” (шу ўриндаги “Озодлик тонги” жумласи Самандар томонидан олиб ташланган эди).

- Бундан ниманинг иси келаётганини сезаяпсизми, ўртоқлар?! - товушида йиғлоқилик кучайиб, ўнг қоши чапидан чандон баланд келиб маърузасини якунлади нотик.

Шундан сўнг профессор Ғиртмакнинг бошқа шогирдлари бирин-кетин сўзга чиқдилар. Барчаси тўтиқушдек бир хил гапларни айтар эдилар. Йиғилганлар эътиборини мақола хотимасига - Улуғ Эшон башоратига қаратмоқчи бўлдилар. Не ажабки, анжуманда Самандарни ҳужумдан ҳимоя қилишга ботинганлар, мақоладаги Улуғ Эшон башоратини “Эврила бошлаган замон”га боғлаб муроса йўлини тутмоқчи бўлганлар ҳам топилди. Не ажабки, булар ҳам профессор Ғиртмакка ҳайрихоҳ, аниқроғи, унинг измидаги шотирлар эди. Ғала-ғовур кўпди. Профессор Ғиртмак сўзламади, тўполонларга аралашмади ҳам. Унинг саҳнага чиқишига ҳожат йўқ эди. Ғала-ғовур узоқ чўзилмади. Бироз тортишувдан сўнг, ҳаммалари бирданига жимиб қолишди. Жимжитлик узоққа чўзилмади. Очiq қолган рақибни бир зарба билан ерпарчин қилиш учун пойлашга етгудек бир неча сониялик.

Ниҳоят шундай савол беришди:

- Хўп, шундай деб ҳам ҳисоблайлик, у ҳолда муаллифга яна бир ғоятда муҳим ва ҳақли саволимиз бор... Хўп, Эшоннинг фикрича, дейлик орзусича, дейлик башоратича “Тўлғоқ бошланиб, замонлар дўниб, отажак ўша тонг” да Қуёш қайси томондан чиқади?

Самандар ўрнидан турди. Олдинда ўтирганлар дув ўгирилиб, унга юзланишди, орқадагилар бўйинларини чўзганча ўринларидан туриб кетишди. Залга бир дам оғир, жуда оғир - қабристон сукунати чўкди. Самандар энтикди.

- Қуёш Шарқдан чиқади, - деди у ниҳоят.

Аввалгидан бешбаттар тўполон кўпди. Гўё ҳаммаёқ остин-устун бўлиб кетди. Самандарни ортиқ гапиришга қўйишмади. Ҳазабланган оломоннинг қаҳрдан бўғилган, чинқираган, чийиллаган омухта кичқириғи унинг товушини босиб кетди. Тўда - профессор Фиртмак тарафдорлари тарафидан "Олчоқлик!", "Сиёсий кўрлик!", "Онгли бузғунчилик!" деган тигдор хитоблар янграй бошлади. Раислик қилгувчи тартибни тиклаш илнжида беҳуда уринарди. Оломоннинг газаби жунбушга келиб қутурар, тўполон ҳали-беритинчийдиган эмасди. Ниҳоят, профессор Фиртмакнинг аралашувига тўғри келди. Зал тинчигач, минбарга пешма-пеш яна профессор Фиртмакнинг шоғирдлари ва бўлак сиёсатдонлар кўтарилишди. Минбардан Самандарнинг бошига бири-бирдан совуқ ва мудҳиш айбловлар ўқдек ёғила бошлади. Сўзга чиқгувчиларнинг навбати чўзилиб издиҳом интиҳоси нотайинликка томон суриларди. Шунда раислик қилгувчи ранги-қути ўчиб, ўрнидан турди.

- Ўртоқлар, ўртоқлар, илтимос, тартиб сақлайлик, - деди у ялинганнамо оҳангда. - Эҳтимол укамиз адашгандир, ўйламай гапириб қўйгандир, гапларининг маънисига етмагандир. Сезишимча, ўзи ҳам ҳозир айтганларидан пушаймонда. Келинглари, агар ҳулосасини чиқарган бўлса, яна бир бор ўзидан сўраб кўрайлик. Ахир, Қуёшнинг бизга Ғарбдан чиққани кундай равшан нарсаси-ку, шундай эмасми-а, ука?

Тағин ҳамма айланиб-буралиб, чўзилиб-чувалиб Самандарга тикилди. Профессор Фиртмакнинг ўзи ҳам кўпни кўрган қувчагир кўзларини чақчайтирганича Самандарга қаттиқ тикди. Залга тағин ўлик жимлик чўкди. Ҳазабдан титраган Самандар оғир кўзгоғлиб, ўрнидан турди. Томоғини бўғган аччиқ зардобни ютиниб енгди-ю, дона-дона қилиб деди:

- Қуёш, барибир, Шарқдан чиқади...

Раислик қилгувчи бир нима дейишга улгурмади, Самандар ортиқ бир сўз демай ортига бурилиб эшикка йўналди. Ташқари чиққач, бир онгина енгил тортиб энтикиб қўйди. Пальтосининг ёқаларини кўтарди. Кўкка боққан кўзларига бирдан адоқсиз ҳасрат чўкди. Бир дам тек қотди. Сўнг совуқдан қунишганича йўлакдаги ўткинчилар оқимига қўшилиб, жадал юриб кетди. Одимлари янада тезлашиб, югурғудай бўлиб муюлишга етиб борди. Уловга ўтириб, талабалар шаҳарчаси томон елиб кетди.

Бахтига Бокира ўз хонасида экан. Зиналардан ошиқиб чошиб, иккинчи қаватга кўтарилганида қиз ҳам унинг истиқболига отилиб чиқди. Шаҳло кўзларида таърифсиз қувонч чарақлаб турарди. Улар бир-бирларига термулишиб бир дам туриб қолдилар.

- Хавотирландим... - деди ниҳоят Бокира. У энтикиб гапира олмай қолди. Кўзларига ёш қалқди. - Кўнглим нотинч... кутубхонада сира ўтира олмадим.

Самандар ҳануз унсиз эди. Қиздан кўз узолмасди. Бокира нафис бармоқлари билан қора қуралайлардан сизиб чиқаётган биллур қатраларни сидириб ташлаб жилмайди:

- Узоқ кутдим. Келаётганингизда деразадан қараб ўтиргандим... Тинчликми, Самандар ака? - Бокира хижолат чекиб, ним қизарди. - Вой, эсим қурсин, нега бу ерда гаплашяпмиз. Ичкарига юринг, марҳамат.

Ўзи йўл бошлади. Унинг навниҳол қадди-бастига ярашиб тушган хушбичим либослари бир нафосатига ўн малоҳат қўшган, қуюқ қаро зулфи тўлғониб-тўлғониб борарди. Хонага кирдилар. Қиз лутф ила Самандарни дастурхон тўрига таклиф этди. Кўнгилсиз ва ғирром воқелик бирданига бебаҳо онларга эврилди. Бу лазиз, ғанимат лаҳзаларда йигит дафъатан дунёдаги энг бахтли инсонга айлангандай бўлди. Қалбида шаффоф шодлик тўлқини мавжланиб, тош қотган гусса ва аламлар унинг тубларига чуқиди. У қизга термулиб тўймасди - қиз қалдирғоч қанотидек нафис қайрилма қошлари учиб-учиб, мужгонлари пирпираб, садаф тишлари ярақлаб жилмайганча сўзлар, йигит сўзлар маънисини англаб турсада, унчалик эътибор қилмас - қизга термулиб тўймасди.

- Тинчликми, Самандар ака? - Бокира иккинчи бор шу саволни берди. - Йиғилиш ўша кунга аниқ тайин бўлганми?

Самандар сергак тортди. Қизнинг синчков назаридан кўзини олиб қочар экан, дили яна ситм-ситм бўлди. Ёқимсиз хотираларнинг иркит панжаси бағрини тимдалаб ўтди. Ўй асносида боши қуйи солинганини сезди, ўнғайсизланиб қаддини ростлади.

- Йиғилиш... бўлиб ўтди, - деди у жилмайишга куч топиб.

Қизнинг қуюқ қайрилма мужгонларига саросима инди:

- Йўғ-е... ҳазиллашяпсизми, Самандар ака?

- Рост. Тўғри йиғилишдан келаяпман, - Самандар ўзини хушҳолроқ тутишга тиришса-да, гапининг охири руҳсизроқ чиқди. - Ҳозиргина тугади...

- Ахир, йиғилиш бошқа куни бўлиши керак эди-ку?

- Уни тезлатиб юборишпти. Бу ҳақда ўзим ҳам кеча оқшом эшитдим.

- Нега буни менга айтмадингиз?

- Биринчидан, улгурмадим. Иккинчидан... - Самандар қизга кулиб тикилди. - Иккинчидан, сизга айтишимнинг ҳожати йўқ эди. Сиз бўлсангиз... сизнинг олдингизда ўзимни жуда ноқулай ҳис қилган бўлар эдим.

Қиз уни тушунди. Мажлиснинг қандай руҳда кечганини, нега Самандарга унинг иштирокида ноқулай бўлишини ҳам нозик фаҳми ва шуури ила илғаб етди. Илғаб етди-ю, кўнглига чўнг қўрқув тушди.

- Нега бу қадар шошилинч?! - деди у ранглари оқариб. - Нега?

- Билмадим. Менимча, бунинг унчалик аҳамияти йўқ.

Самандарнинг кўзларига чўккан мунг, унинг хатти-ҳаракатидаги асабийлик Бокиранинг зийрак нигоҳидан яширин қолгани йўқ. Бир неча сония бир-бирларига унсиз термулиб қолдилар. Жимлик чўзилиб, маҳзунлик қуюқлашди.

- Демак, танқид аёвсиз бўлган? - деди Бокира ўйчанлик ила.

Самандар унга жавобан ҳеч нима демади.

- Демак, сиз мурасага кўнмагансиз? - деди Бокира ҳазин.

Тагин жавобни унсиз Самандарнинг кўзларидан ўқди. Қиз қўл қовуштирганча паришон қиёфада чуқур ўйга чўмган, шу алфозда соатлаб кўзголмасдан ўтирадигандек эди.

- Сизни хафа қилиб қўйдим... Кечиринг, Бокираҳон, - деди ниҳоят Самандар ҳижолатомуз.

- Йўқ-йўқ. Шундай бўлиши табиий эди, - дея Бокира шошиб бошини кўтарди. - Кўнглим буни сезиб турарди, лекин...

У нимадир демоққа оғиз жуфтлади, Самандарга кўз тикди, аммо айтолмади.

Самандар ўзини ноқулай ҳис қила бошлади.

- Майли, мен энди борай, - деди у ўрнидан кўзғолиб. - Сизни ташвишга қўйдим.

- Ўтирсангиз бўларди, Самандар ака, - деди Бокира ўтинч оҳангида. - Эндигина келдингиз-ку.

- Раҳмат, Бокираҳон.

Самандар эшикка йўналар экан, Бокиранинг юзига меҳрли нигоҳ ташлади. У илгичдан устки кийимларини олиб кийина бошлади. Бокира уни унсиз кузатиб тураркан ботинмайгина сўз қотди:

- Ҳар қалай, шароитни унча-мунча ҳисобга олиб... мурасасозроқ бўлгандирсиз?

Йигит бир муддат тек қотди. Сўнгра Бокирага ўғирилди. Бокира ундан аниқ жавоб кутиб, шахло кўзлари жавдираб турарди.

- Мен уларга Қуёшнинг Шарқдан чиқишини айтдим, - деди йигит қизнинг кўзларига тик боқиб.

- Вой, ўлай, нималар деяпсиз? - Бокиранинг кўзлари катта-катта очилиб кетди. - Қуёшнинг Шарқдан чиқиши?! Ахир, шундай деб бўларканми!

Қиз беихтиёр оғзини кафти билан тўсди. Таҳлика ва кўрқувдан катталашган кўзлари намланди, мужгонлари пирпираб, унсиз титраб, йиғлай бошлади.

Унинг ташвишини ўзидан ҳам ортиқроқ тортиб куйинаётган шул кунрухсорга, титраётган, химоясиз, нозиккина шул вужудга боқиб, айни дам уни - суюкли ва жондан азиз шул хилқатни ёлғиз ташлаб кетишга мажбур эканини ўйлаб, йигитнинг кўнгли тўлди, бўғзига алланима тиқилиб, оғир ютинди.

- Йиғламанг, йиғламанг, Бокираҳон, - деди товуши титраб.

Бокира ўкраб юборди ва ўзини Самандарнинг бағрига олди. Йигит қизнинг нозик елкаларидан маҳкам қучиб, оғушига олди. Шунда йигитнинг дуд босган, тутаб ётган кўксидан оташин бир хўрсиниқ отилиб чиқди, мижжаларини тўлдирган қайноқ кўзеши оғушидаги паривашнинг гул бўйли зулфлари орасига томди. Бир изтиробдан ўртаниб куяётган, титраётган икки вужуд яқтан бўлгандай эди. Қиз йигитнинг кўксига бошини қўйиб, "Ахир шундай деб бўларканми, шундай деб бўларканми" дея куйиниб йиғлар, йигит бўлса тинмай "Йиғламанг, жоним" дея шивирлаб, унинг бошларидан ўпарди. Гул исидан йигитнинг боши айланди. Унинг меҳри жўшиб, қизнинг бошини икки қўли ила маҳкам тутиб ой чехрасига тикилди-ю, дурлар ёғилаётган шу мунис чехрадан ҳассос бўсалар ола бошлади. Қиз гапира олмай қолди. Унинг нозиккина жуссаси қишлик кийимларда янада хурпайган азамат йигитнинг бағрига сингиб кетгандай эди.

- Фақат сиз... фақат сиз мендан ранжимасангиз бўлгани... Мен... мен ҳаммасини енгиб ўтаман... ишонинг... Ҳаммасини енгиб ўтаман... - дерди йигит қизнинг чўгдек қизиган дудоқлари, бўйинларидан эҳтирос билан ўпар экан.

Қиз нозик қўллари билан йигитнинг кўксидан итариб, ўзини халос қилди. У дув қизариб кетганди. Бу иш шунчалик кутилмаганда юз бердики, қизнинг ўзи ҳам сезмай қолди. Илгари сира бундай бўлмаган, йигит, ҳатто унинг билагидан ҳам тутмаган эди. Қиз бетартиб тўзгиган зулфизарларини тузатар экан, унинг икки кўзи ерда, уятдан ўзини қўярга жой топа олмас эди. Йигит ҳам қизнинг юзига боқа олмай, хижолат чекиб, эгнини тўғрилаган бўлди.

- Кечиринг... бормасам бўлмайди. Зарур ишларим бор, - деди Самандар ҳануз кўзларини олиб қочиб.

Алланархса бўғзига тиқилиб келиб, димоқларини куйдирди. Қизга

талпингайдек бўлди, аммо ботинолмади. Қиз нигоҳлари ер чизиб миқ этмай турарди.

- Саҳарда етиб келаман. Фақат ҳозир... Ҳозир бормасам бўлмайди... зарур ишларим бор. - деди Самандар товуши қовжираб.

Қизга мунгли боққанича, ортига бурилмай тисарилиб бир-икки қадам ташлади. Эшик тутқичини пайпаслаб топди. Унга жуда оғир эди. Назарида юраги ўпирилиб қолаётгандай, куч билан ортига ўгирилиб, эшикни очди. Пойидаги ерни сезиб-сезмай, кўзи тиниб йўқликка томон бир-икки одимлади. Савқи табиий билан қизнинг шарпасини сезиб ўзини тутди ва орқасига ўгирилди.

- Бояги гапларим эсингизда турсин, - деди у ҳазин жилмайиб.

Бурилди-ю жаҳд билан юриб кетди. Бир неча қадам ташлаб бурилишга етмасидан қиз уни чақирди.

- Ўзингизни эҳтиёт қилинг, Самандар ака, - деди қиз остонада йўглаб турар экан. - Сизга бир гап бўлса... мен чидай олмайман.

Йигит унсиз бош ирғаб қўйди ва йўлида давом этди.

Ташқарида борлиқ ҳувиллаб ётар, аёзнинг қаҳри зўрайганди. Самандар чўнтакларига қўлини суқиб, осмонга боқди. Самода, аёз нафасидан шокила-шокила булдуруқлар осган оғочлар узра хур парку булутлар юзиб юрарди. Йигитнинг шу топда ана шу йўқлик парчаларига ҳаваси келди. Унинг киприклари намланди. Орқасида юзта кўзли ётоқхонанинг қадрдон бир бўлмасида ўзига термулиб турган жондан азиз хилқат нигоҳларини вужуди билан ҳис этиб, ортига ўгирилди. Жилмайганча унга қўл силтаб қўйди ва йўлга тушди.

Каталакдек хонасига кира солиб қоғозларини йиғиштира бошлади. Эшитганлари асосида ҳаёлан ўз қўли билан чизган Улўғ Бобосининг бир неча сурати, рўзномаларда босилмаган мақолалар қўлёзмалари, йиллар давомида йиғилган манбалар - яна шу янглиғ холис тадқиқотига асқотадиган битиклар... Уларнинг ҳаммасини саранжомлади. Каравот остидан эскигина жомадонини олди. Жомадон ичида ҳам бир тахлам қўлёзмалар - холис тадқиқотлари баёни бор эди. У беихтиёр қоғозларини титкилаб, уларга ошиғич кўз югуртира бошлади. Бир неча лаҳзадан сўнг, жонсараклик билан уларни ҳам саришта қилди. Ҳаммасини жомадонга жойлади. Сўнг хонтахта ёнига чўкиб, шошилиб хат ёза бошлади. Мактуб битиш асносида унинг юз-кўзи ҳаяжондан ёгдуланиб, бармоқлари билинар-билинемас титради. Ниҳоят мактубни якунлаб, қоғозни буклади-да, жомадонга солиб қўйди. Жомадонни қўшни уйлардан бирида ижарада яшовчи қозоқ қизларга топшириб, кимга бериш керак эканлигини қаттиқ тайинлади.

Хонасига қайтиб каравотига беҳол чўкди. Ўй суриб қанча вақт ўтирганини сезмади. Уйлар гирдоби фикрини энг чуқур қаърларига тортиб кетганди.

Бир пайт кўчага енгил машина келиб тўхтагани эшитилди.

Бироздан сўнг кўча эшиги охишта тақиллади. Самандар хотир-жам ўрнидан туриб, энгил-бошини тўғрилади. Ташқарига шом қоронғулиги ёйила бошлаганди. Пастаккина кўча эшиги олдида чиройли, батартиб кийинган, ўзи ҳам келишган ўттиз ёшлардаги бир йигит турарди. У Самандарнинг саломига енгил бош ирғиб, ундан исм-шарифини тасдиқлатиб олди.

- Марҳамат қилиб мен билан юришингизни сўрайман - деди йигит кўчанинг нариги четида турган зулукдай қоп-қора "06" русумли "Жигули" автомобилига ишора қилиб.

Машина ёнида Самандарга кўз тикиб турган яна бир дароз йигит лўкиллаб улар сари йўналди.

- Аввал ўзингизни таништирсангиз, - деди Самандар йўқлагувчиларнинг фуқаро кийимига кўз югуртириб.

- Марҳамат, - чиройли йигит қўйин чўнтагидан ҳукумат одами эканини тасдиқловчи суратли гувоҳномасини олиб кўрсатди. - Етарлими?

- Нимага асосланиб мени олиб кетмоқчисиз? - дея сўради Самандар.

- Башарангиздан аҳмоқ йигитга ўхшамайсиз, буни ўзингиз жуда яхши тушуниб турипсиз, менимча, - деди ҳукумат одами ва янада совуқ, расмий оҳангда қўшиб қўйди. - Биз буйруқни бажарувчи шахслармиз. Барча савол-жавоблар тегишли жойда бўлади.

Самандар кийиниб чиқиш учун хонасига бурилди. Ҳукумат одалари ҳам эргашиб келиб, остонада ундан кўз узмай кузата бошладилар.

Кўп ўтмай қора "Жигули" катта кўчага чиқди ва чироқларини ёққан турли автоуловларни қувиб ўтганча тунги шаҳар бўйлаб марказ томон елиб кетди. Самандар орқа ўриндиқда дароз ҳукумат одами билан ёнма-ён ўтириб кетар экан, чуқур уйга чўмганди. Унинг фикри-хаёли тагин Бокирага кўчганди. Бир неча чорраҳадан ўтганларидан сўнг Самандар ҳукумат одамига мурожаат қилди:

- Ҳар қалай, мени қаерга олиб кетаётганингизни айтарсиз?

Ҳукумат одами миқ этмади. Самандар саволимни эшитмади, деган ўйда тагин сўрамоққа чоғланиб турганида у хушламайгина жавоб берди:

- Сиз билан полковник Азларбеков суҳбатлашмоқчи.

Бокира тун бўйи мижожа қоқмади. Изтироблар бағрини тимда-
лаб, азоб берар, қиз ўртанарди. Баъзан совуқдан совуқ ўйлар
бостириб келиб фикрини чулгар, беитиёр ўрнидан туриб, улар-
дан қочмоқчи бўлгандай хона бўйлаб тез-тез у ёқдан бу ёққа
юра бошларди. Баъзан бир нарсасага жазм қилгандай шитоб юриб
эшикка томон йўналар, аммо тагин тўхталиб, ўйланиб қоларди.
Ўйлаб-ўйлаб ўйнинг тагига ета олмас, чорасизликдан юм-юм
ийғларди. Ниҳоят тун қартайиб, сочлари оқарди. Қиз ювиниб,
апил-тапил кийинди ва йўлга отланди.

Шошиб, юраги ҳаприкиб, таниш кўчага етиб келди. Муюлишдан
бурилиши билан таниш уйнинг кўча эшигида катта қулф осилга-
нини кўриб, бирдан мажоли қуриди. Юришга ҳоли қолмай, унсиз
туриб қолди. Анчадан сўнг ҳаёллари сочилиб, қўналганинг кўча
эшигига яқинлашди ва қулфни тортиб кўрди. Хуши бошидан учди.
Бирдан жонланиб, қозоқ қизлар ижарада турадиган қўшни ҳов-
лига йўналди. Одатда Самандар бирор ёққа жўнаб кетгудек бўл-
са, омонат гапини шу қизларга айтиб кетгувчи эди.

Қўшни қозоқ қиз совуқдан қунишганича кўча эшигидан уйқу-
раган бошини чиқариб аввал Бокирага, сўнг Самандарнинг эши-
гига ажабланиб назар ташлади, “Тинчтиқпи?” деб қўйди-ю инда-
май ичкари кириб кетди ва Самандар қолдирган омонатини олиб
чикиб берди. Бокира жомадонни олди. Бир неча қадам юрди-ю
чўнқайиб, жомадонни очди. Букланган бир варақ қоғоздаги би-
тилган мактубни ўқий бошлади:

*“Азизам, Бокираҳон! Келгунингизга қадар мени олиб кетиш-
лари мумкин. Сизни хафаҳол ташлаб келганим, азиз бошингиз-
ни ташвишларга қўйганим учун дилхун бўлиб ушбуларни ёзма-
даман. Кўнглимдагиларни сизга юзма-юз айтиб берсам яна ҳам
яхшироқ бўлур эди. Булар шу вақтгача ҳеч кимга, ҳатто, сиз-
га-да айтмаганим, айтишга ботинмаганим фикр ва кечинма-
лардир. Таассуфки, энди уларни шу йўсин баён қилишга тўғри
келяпти. Фанимат фурсат менинг шундай йўл тутишимни та-
қозо этаяпти. Чунки... Муҳокама жуда кескин ўтди. Айниқса
мақоламда келтирганим Улуғ Бобом китобининг хотима қис-
мидаги башорати уларни газабга келтирди. Менга энг кескин
сиёсий айблар тақашди. Кечиринг, эҳтимол эҳтиётсизлик қил-
гандирман, аммо... Сиз мени ҳамиша тушуниб келгансиз, ишо-
наманки, бу гал ҳам тўғри тушунасиз. Мен ўз маслагимдан асло
қайта олмайман. Ҳақиқатга зид сўзлаш ёки уни инкор этиш Улуғ
Бобом руҳини чирқиратиш билан баробар бўлур эди. Тадқиқот-
ларим моҳият-йўналиши ўзингизга яхши маълум, улар учун ил-
гари ҳам кўп бора калтак еганман, бироқ зинҳор-базинҳор улар-*

дан кечмоқчи эмасман. Улардан кечиш мен учун ўзлигимдан кечиш, йўқлик дегани... Таассуфки, бизнинг кунларга келиб "талқ учун", "юрт учун" деган гаплар аксар ҳолларда фақат чиройли, баландпарвоз жумлаларгига бўлиб қолди... Қарзларимиз жуда кўп... Ийқонларимни вақтинча сизга қолдираялман. Буларни бая тўғри олдингизга олиб борсам ҳам бўларди, лекин сизни қўрқитгим келмади, эзгуликка умид қилдим. Ушбу ишларимни ҳам "Эзгуликка умид" деб номладим. Ишонаманки, ҳар не кулфат юз бермасин у ўзоққа чўзилмайди. Фақат сиз менга ишонсангиз, сиз мени кутсангиз бўлди. Ҳеч кимга ялинманг, ҳеч кимга зорланманг. Мадад керак бўлса фақат Душворга сўянинг.

Мен жуда бахтиёрман - Тошкентда сизни топдим. Толеумда ярақлаган ўша кунни - тақдир иккимизни учраштирган ёмғирли кунни ўла-ўлғунимча алқайман. Дунёни покловчи, уни мусоффо этгувчи Ёмғир борлигини ҳис қилиб яшаш қандай соз.

Энди сизга энг асосий гапни айтмоқчиман. Уни ҳали ҳеч кимга айтмаганман. Бир-икки гал сизга ва дўстим Душворга айтмоқчи бўлдим, лекин ботинмадим. Уни шу тобда сизга жуда айтгим келяпти. Улуғ Бобом китобининг мутолааси менга катта ҳақиқатни ойдинлаштирмоқда. Биз яшаётган замон - тескари замон. Ахир, аждодлар номини унуттишга, боболар меросини даф этишга, чиритиб тўпроққа айлантиришга, ўзлигиндан кечишга мажбур қиладиган замон тескари замон эмасми? Сўнги мақолаларимда бу ҳақиқатни пардаланган ҳолда баён қилдим, аммо... қолган гаплардан ўзингиз хабардорсиз... Китобда ёзилишича... Йўқ, келинг, яхшиси қолган ҳақиқатларни дийдор кўришганимизда бафўржа айтиб бераман. Ўзимдан қўшимча қилиб, эҳтимол Улуғ башоратгўй боболаримдан ўтган савқи-табиий билан ҳис қилиб турганим ҳақиқатни оён этсам... замон, барибир, ўнганлади. Уни ўнглайдилар. Ахир, томиримизда ҳазилакам даҳоларнинг қони оқяптими. Ўнганган замонда ҳамма ўнг юради, ўнг ётиб, ўнг туради. Ўнг фикрлайдилар. Ўнг фикрлаб, Қуёшнинг, шубҳасиз, Шарқдан чиқишини баралла айтадилар. Ўнганган замонда умидларимиз ижобат бўлиб, эзгулик тантанани қилади.

Мана, ўзимни ҳаяжонлантирган, юрагимнинг туб-тубида сақланганим фикрларимдан сизни воқиф этдим.

Мунисам, сизнинг меҳрингизни ҳис қилиб яшаш менга тоғдек қудрат бахш этадики, буни сўз билан изҳор этиш маҳол... жуда маҳол...

"Эзгуликка умид" ларимни асранг.

Самандар.

Бокира мактубнинг сўнги сатрларини кўзлари хиралашиб, зўрға ўқиди. Бирдан ҳолсизланиб мактуб тутган қўли шилқ этиб ёнига тушди. Кўча ўртасида юраги увишиб беҳолу бемажол туриб қолди. Вужуди титрар, кўзёшлари шашқатор бўлиб юзларини ювар эди. Қанча вақт шу кўйи турди - билмади. Ниҳоят ўзини бироз қўлга олиб, оғир жомадонни кўтарди. Уни дамо дам бир қўлдан бошқасига олганича, йиғлай-йиғлай катта йўлга чиқди.

Тунги азоблари кундузги изтироблар олдида ҳеч гап бўлмай қолди. Ҳартугул улар хавотирлар эди, холос... Бокира жисму жони қақшаб, тинмай йиғларди. Қаерга боришни, нима қилишни билмас, қалби чорасизликдан ўртанарди.

Ўша куни Душворнинг туғилган куни эди. У туғилган кунини ётоқхонада, дўстлари даврасида нишонламоқчи бўлди. Тушга яқин Бокиранинг кўксида потирлаган акс-садо бериб эшик тақиллади. Орзиқиб эшик очган қизнинг хафсаласи пир бўлди.

Шу кеч ётоқхонанинг тантаналар хонасига Душворнинг барча гуруҳдошлари, Тошкентда ўқийдиган синфдош дўстлари жам бўлдилар. Совға-салом кўтариб келган меҳмонлар Душворни сўрашар, аммо унинг ўзи йўқ эди. Олис-яқиндан ташриф буюрганларни Шоди ва Душворнинг ётоқхонадаги бошқа дўстлари дастурхон атрофига бошладилар. Ҳамма йиғилиб жойлашиб бўлган, аммо кеча сабабчиси хануз йўқ, барча бундан таажжубда эди. Ниҳоят кетишга чоғланган меҳмонларни ола чопон, гулдор дўппили Шоди қистаб жой-жойларига ўтқазди ва "базмда ўзи қатнаша олмаётган чақалақ" учун узр сўради.

- Зиёфатнинг "айбдори" иш қилди хўп айбона,

На қиламиз, қутловларни йўллайверинг ғойибона. - дея йиғилганларни кулдириб, вазиятни бироз ҳаспўшлаган бўлди. Шоди яна қизиқчилик қилди, Шаҳзод муҳаббат ҳақидаги қўшиқларидан куйлади, дўстлар "ғойибона" табрик айтдилар ва рақсга тушдилар. Даврага руҳ кирди, аммо базмнинг охирига қадар ҳам Душвор келмади. Вақт алламаҳал бўлганида давра тарқалди.

Ярим кечага бориб Бокиранинг эшиги тагин тақиллади. Бедор ва интизор қиз ҳаялламай эшикни очди. Бўсағада турган хоргин, тунд йўқлагувчига нафис қошлари керилиб, йирик шахло кўзлари жовдираб саволомуз нигоҳ қадади.

- Уни ҳеч қаердан топа олмадим, - деди Душвор руҳсиз кўзларини олиб қочиб. - Туман миршабхонасига ҳам, қўшни туманлар миршабхоналарига ҳам бирма-бир кириб чиқдим, йўқ, олиб боришмапти, қўналғасига тагин ўтиб келдим. Йўқ.

Бир неча лахза жимликда кечди.

- Эртага сахардан яна қидираман, - ноҳулай жимликни бузиб деди Душвор. - Уни, албатта, дараклаб топамиз.

Душвор Шөдининг хонасига қайтди. Ўзидан қетгунча ичди.

Эртаси Самандарни қидириб, шаҳарнинг тит-питини чиқаришди. Аммо унинг дараги чиқмади. Ҳеч ким тайинли аниқ бир гап айта олмади. Баъзи идораларда уларни қўполлик билан қаршилаб, ҳайдагудек қилиб жавоб беришди. Қош қорайганда ноумид шумшайиб ортларига қайтишди. Душвор руҳи жуда тушкун ва паришон Бокирани эртага қидиришга чиқмасликка кўндирмоқчи бўлди. "Икковимизнинг ҳам овора бўлиб юришимизга ҳожат йўқ, - деди Душвор. - Эртага профессор Ғиртмакнинг маърузаси бор. Биласиз, юз фоиз давомат бўлишини талаб қилади. Ғиртмакни қанчалик ёмон кўрманг, вазият билан ҳисоблашишга, унинг маърузасига қатнашишга мажбурсиз. Мен кўнғироқ қилиб, ундан рухсат олишга ҳаракат қилиб кўраман". Бокира унамади.

Ниҳоят Самандарнинг шахсан полковник Азларбеков буйруғи билан ҳибсда сақланаётганини аниқлашди. Бироқ полковник Азларбеков қабулига йўл йўқ эди. Самандар билан учрашишга ҳам рухсат беришмади.

- Айтмоқчи, полковник Азларбеков Шаҳзоднинг отаси-ку. Мен Шаҳзод билан гаплашиб кўраман. Балки у ёрдам қилар, - деди Душвор.

Эртаси Душвор Шаҳзод билан учрашди.

- Бир дўстимизнинг бошига кулфат тушиб қамалиб қолди. Аниқлашимизча, уни сизнинг отангиз буйруғи билан қамокда ушлаб туришибди. Илтимос, уни қутқаришга ёрдам беринг.

- Ким экан у?

- Самандар. Уни сиз ҳам танийсиз.

- Ҳа, дарвоқе... эшитгандим.

Шаҳзод узоқ вақт жим қолди. Қора кўзойнак орқасидан унинг кўзлари кўринмаса-да, чиройли юзларига ним табассум ёйилганди.

- Дўстингизни қутқариш мушкулроқмикан дейман, - деди у ниҳоят садаф тишларини ярақлатиб. - Билишимча, уни сиёсий айб билан ҳибсга олишган. Бундайларни... Бунинг устига у билибми-билмайми кимсан профессор Ғиртмакка тутун қайтарипти... Дўстим, замон қаҳрамонликни кўтарадиган замон эмас, индамай, ҳеч кимга халақит бермай, тинчгина ўз аравангни тортавер... лекин, майли, отам билан гаплашиб кўраман. Яхшилаб илтимос қилинса, балки кўнар.

Шаҳзод бирдан хушҳоллик билан Душворни қўлтиғидан олди, - Юринг, шоир, “эллик-эллик” қиламиз. Иккимизнинг ҳам кўнглимиз ярим. Иккимизга ҳам роса элликтадан етишмаяпти. Эскилар айтганидай, икки ёрти бир бутун. Э, кўркмай юраверинг, ўзим эрийман, зиёфат ҳақи эллик-эллик эмас.

Душворни қўлтиқлаган кўйи судрагудек етаклаб кетди.

- Иккимизни “икки ёрти” деб бекорга айтмадим. Сиз билан биз ижод аҳлимиз, нозиктаъб зотлармиз, аллақандай материалистлар ва эмприокритицистлар орасида улоқиб адашиб юрипмиз. Шундан кўнглимиз ярим - дерди Шаҳзод йўлда кетиб борарканлар. - Ижод аҳлига илҳом керак. Юраверинг, сиз билан бир қадаҳ чўқиштиргим, улфатчилик қилгим келиб қолди. Ҳа, сездингиз, боя дарсга келаётиб ҳам юзта уриб олгандим. Мен кўпинча шундай қиламан: эрталаб дарсга келаётиб бирор бар ё реторанга кираману “как обычно” дейман, доимий мижозини таниб қолишган - юзта қуйиб беришади, уриб оламану дарсга кириб кетавераман. Бўлмаса, сиқилиб ўлиб қоламан. Кўпчилик ўртасига чиқишларимдан олдин ҳам, албатта, ичиб оламан ёки қуруғидан тортаман, бўлмаса, ўзимни росмана одамдек ҳис қилиб, эркин куйлай олмаيمان, ҳаяжон бўғзимдан олади. Кеча ёзиб берган янги шеърингизни куйга солдим. Во кўшиқ бўлди! Икки ёрти бир бутун бўлди-да, куйи биздан, шеъри сиздан. Так что, “эллик-эллик”га арзийдиган сабаб бор.

Шоҳқўчагача яёв юриб, шундоқ муволишдаги ресторанга кирдилар. Шаҳзод буюртма берди. Икковининг ҳам кайфияти бутлана бошлади.

- Сиёсатга аллергиям бор, - дерди Шаҳзод қадаҳларни қайта тўлдирар экан: - Маърузаларда руҳим чўқади... Йўқ, сингудек бўлади. Баъзан дарсдан қайтаётиб, мана шу точкада ҳам бироз дам олиб, ўзимни даволаб кетаман. Қадаҳни олинг. Келинг, шоир, дўстлашамиз. Сиз билан ўзи илгаридан ҳамдамимиз, рўзномадаги шеърингизни кўшиқ қилганимдан бери. Энди, янада яқинроқ дўст бўламиз. Қаранг, ўтирган ресторанимизнинг номи ҳам “Дўстлик”. Дўстлигимиз учун!

Шаҳзод қадаҳни бўшатиб, таомдан тотинар экан, нарироқдаги столда ўтирган мижозларга хизмат қилаётган хушбичим официант қизни им қоқиб чақирди. Қиз қошига келгач, унга бир қадаҳ коньяк тутди:

- Ол.

- Хизматдаман, - қиз нозли жилмайди ва Душворга кўз қирини ташлаб қўйди.

- Ола қол.

Йўқ, дема, қадаҳ сун, эй қора кўзим.
Бул кеч ёқут лабинг менинг ризқ-рўзим¹.

- Қалай, шоир?

Қиз стулга омонат чўкди-ю, қадаҳни шарт кўтариб юборди.

- Вечером жду, - қиз жилмайганча узоқлашар экан, Шаҳзод бармоқлари учини енгил силтаб қўйди.

У ростмана маст бўлиб қолганди.

- Сизни яхши кўраман, шоир... яхши ёзасиз, - дерди у қўли қалқиб, қадаҳларга тўкиб-сочиб коньяк қуяркан. - Олинг, паймонангизни тўлдириб қўйдим. Бизлар... яъни сизу мен... ижод аҳли... май ва малаклардан бот-бот заряд олиб туришимиз керак...

- Бошини хиёл буриб, кимгадир ғойибона зарда қилиб қўйди. - Маърузаларинг бўлса, ўзларингга сийлов, знангни эмгир эмприокритицистлар. Нима дедингиз, шоир? Ие, қадаҳингиз бўш-ку.

Бу кун бахтинг боғи гулга тўкинди,

Қўлинг нечун майсиз, юрагинг тиндир...²

тагин қадаҳларга коньяк тўлдирди.

Ресторандан чиқишганида иккиси ҳам тебраниб-тебраниб туришарди. Кадрдонлардек қайта-қайта ўпишиб хайрлашдилар

Душвор ерни топиш қийин бўлаётгандай оёқ остига қаттиқ кўз тикиб, мўлжаллаб-мўлжаллаб қадам ташлаб бораркан, Шаҳзод унинг кўнглидагини жуда тўғри топиб айтганига ажабланиб тўхтади. Чиндан, унинг ҳам сиёсатдонликка, умуман, хуши йўқ... Ҳаёт йўлидаги тасодифий қайрилиш туфайли бошқа кўчага кириб қолганди.

* * *

Йиллар давомида бунга аста кўника бошлаган, аммо бу адашиш ўзига қимматга тушишини, орзулаган оламидан олислашаётгани унга қайтмоқни душвор қилаётганини дурустроқ англамас эди. У танбаллик хасталигига гирифтор бўлмаган оз сонли талабалардан бўлиб, гарчанд сўнгги пайтларда кўп ича бошлаган бўлса-да, анчайин тиришқоқлик билан ўқир, етук сиёсатдон бўлишни бошқалар каби дил-дилидан истамаса-да, яқинларининг ишончини суистеъмол қилмаслик кунжида вақтини бекор ўтказмасликка уринарди. Кунбўйи кутубхоналарда муталаа билан машғул бўлар, ярим тунга қадар хонасида китоб варақларди. Бироқ ўқийётганлари Шоди билиб-билмай айтган "варақларининг бир бетига тўғри ёзилиб, орқа бетига

чаппаси ёзилган китоблар“ эканини фаҳм этолмасди. Тескари китоблардан маъно ва мантиқ қидириб миясини зўриқтирар, феълидаги соддалик ва ишонувчанлик боис уларга ишонарди...

Қуёш аёвсиз қиздириб ётган бу азим шаҳарга илк бора қадам босганида Душвор хали жуда ёш, гўр йигитча эди. У кичик дарахтзор ўрмон ва сўлим ўрикзор бағридаги кенг-мўл, овлоқ уйда туғилиб ўсган камсуқум ўсмир эди. Беҳиштсифат бу ажиб гўша Душворнинг Худо раҳмат қилгур бобоси ва отасининг пешона тери билан бунёд бўлганди. Илгари бу овлоқ уй...

Илгари бу овлоқ уй гавжумгина қишлоққа туташ, унинг бағир-бўлаги эди. Йитиб кетган қишлоқ кўчаю кулбалари жўн, ҳашамдан холи бўлса-да, файзли эди. Қишлоқ аҳли - қўли қадоқ, баёв эр-хотинлар, болаларнинг аксари кунчиқардан кунботаргача қишлоқнинг кунчиқар ва кунботаридаги далада кетмонлар тиғини ялтиратиб ғимирлар, тушлик пайти катта тош йўл билан қишлоқни уловчи улов йўли ёқасидаги шийпонда толларга суялган, ҳовуз ва ариқлар четига ботириб қўйилган кетмонларга-да дам бериб салқинда бир коса-бир коса оби ёвгон билан истироҳат қилган бўлар, шу шийпондаги боғчада энага кампирнинг энтак-тентагини чиқарган шумтакаларни бирров суйган, бирров овутган бўлар, эмизиклиси бор ёш оналар офтобда қизиган кўкракларини биғиялаётган мурғаклар оғзига шоша-пиша тутардилар. Оқшомлар уйларнинг даҳлизу айвонларидаги лойўчоқлар муриларида куюқ тутун бурқситиб қора қозонлар қайнар, ташқарида тагин не юмушлар ила куймаланиб юрган каттани кичик, кичикни катта чорлаши ила дастурхон тевараги бутланар, шу алфоз тирикчилик ўтиб борарди. Йўриқ-йўсинлари, тўйларининг шукуҳи ўзгача эди чекка қишлоқнинг. Ҳар кимнинг ҳоли-хайрига ҳавола дошқозонларга топгани - атагани тушар, гоҳ биқирлаб суюқ қайнаса, гоҳ мой қусиб эт пишар, сийланган меҳмонлар мойланган кафтларини дуога кенг очиб, элга дастурхон ёзганнинг умидворлари ҳамда ўзини рози этишар ва тарқалиб кетишарди.

Кейинроқ... бу маконда лойўчоқлару тўйўчоқларнинг тафти сўнди. Ер юзига кўп кўрилган қишлоқ бузилиб йитди. Қишлоқ аҳли иккига бўлиниб қўним топдилар. Қишлоқнинг олдинги авлоди илгарироқ, катта-ю кичик, ёшу қари аралаш-кимнинг чекига битилган бўлса ўша, дарахтзор поёнидаги сокин ясси тепаликдан бошпаналар олиб кўчиб ўтган ва бир жамоат бўлиб шунда қўним топган эдилар. Кейинги авлод бўлса ҳовлилари ўрнини пахтазорга бў-

шатиб бериб, уч-тўрт чақирим ғарброқдаги катта қишлоққа ёппасига ҳижрат айладилар.

Тақдир-насиб: кейинроқ айримлар ушбу қишлоқдан ҳам бўлак-бўлак манзилларга сочилиб кетдилар. Ясси тепаликдаги жамоат манзили томон элтадиган ёлғизоёқ сўқмоқ йўл бора-бора кўп-ларнинг ёдидан фаромуш бўлди. Баҳорда томларини майса-ю чечаклар қоплайдиган бир хил бошпаналарни макон айлаган жамоат сафига йўл олислиги ва ноқулайлиги боис аллақачон янгилар келиб кўшилмай қолган ва бундагиларни йўқлаб келгувчиларнинг-да қадами сийраклашган эди. Йўқолган қишлоқдан бир вақтлар бу яшил тепалик сари кўчганларни элтиб қўйган улов - ёғоч тобут ҳам қияликда тура-тура сочилди ва чуруди. Шундай қилиб дарахтзор ва ўрикзор бағридаги кенг-мўл, баракали уй орқа қилгани - гавжум қишлоқдан ажралиб, сўппайиб қолди. Қишлоқни ютиб юборган пахтазор хуружи уйнинг орқасигача сурилиб келиб тўхтади. Ўрмон ҳўжалиги тасарруфидаги худудда жойлашгани боис бу уй бузилишдан омон қолди. Қишлоқ билан бирга болакай Душворнинг шумтака ошналари ҳам бу ошённи тарк этдилар. Душвор киндик қони тўкилган шул сулув маъвода онаси ва энаси қарамоғида улғая бошлади. Урушдан кейинги йиллар қамишзор тўқайли ўр-тепаларни сурдириб ер очган ҳам сув чиқарган, ўнлаб чақиримдаги каналлар бўйларида қаламчалар кесиб келиб терак суққан, кўчат экиб боғ қилган заҳматкаш Йўлдошвой ота ва Мамасиддиқ акалар бу пайтда икки яшар Душворни ака ва опалари билан сағир айлашиб, дунёдан ўтган, ясси тепага кетган эдилар. Ёши улуглар миннатдорлик ила ёдлашадилар, алқашадики, улар саховатли бойлар эдилар. Дунё топишди, лекин тўплашмади, топанларини эл билан баҳам кўришди. Қарз илинжида қисинганларга қайишишар, унча-мунча пул ё жонлиқни “қоп кетар” ё “еб кетар”га бериворишаверар эди. Тўй бўлмасада бу уй ҳамиша тўйхонадек эди, катта қозонда кун-бехато томоқ қайнар, қора қумғонлар уни ўчмасди. Тушлик пайтидир, пешин чоғидир, далададир, боғдадир не юмуш билан андармонлар мудом Йўлдош отанинг чорловини эшитар эдилар: “Хов, Жўравой ака, хов, Умархон ака, келинлар энди”. Келмаганларни истаб бориб, қистаб олиб келарди. Дов-дарахтлар салқинидаги дастурхон теварагида бир коса-бир косадан қатиқ, чалопу гулигули шўрва ила иссиқда ҳориганларнинг чарчоғини доритган оқсоқол қарзидан қутулган ҳожатманд монанд мамнун фотиҳа ўқирди. Ва кунда шундай. Кўрганларга: “Довруқли Йўлдош ота ва Мамасиддиқ акалар қандай инсонлар эди?” дейилса, ҳали-хануз

шундай жавобни эшитиш мумкин: “Худо раҳмат қилсин, ичкилик ичмас эдилару, аммо улфати эдилар, қимордан ҳазар қилардилару, аммо давкор эдилар. Меҳнат орқасидан бойиган серғайрат эдилар, беш вақт намозни беқазо адо этгувчи поксийрат эдилар. Тузини кўп ичганимиз худо раҳматиларни”.

Кейинроқ Душворлар ҳам катта қишлоққа иморат тиклаб, кўҳна, овлोक уйни ташлаб кетдилар.

Катта қишлоқ деганимизнинг номи ғалатироқ - “Биринчи бўлим”. “Қўғай” хўжалигининг биринчи бўлими бўлгани боис уни шундай атаб қўя қолишган. Ер юзида не жаннат гўшалар бор: тоғли, боғроғли, шаршарали, кўзни қувнатадиган, бироқ шарқироқ ариқлари, кўкка бўйин чўзиб, мағрур кўкрак керган сарв дарахтлари нақд мўъжиза бўлиб ошуфта йигитчанинг кўзларини тубсиз ҳайрат ва қувонч жилвалари ила нурлантира оладиган бўлак макон оламда йўқ. Ўзга юрт ва шаҳарларда мусофир бўлиб, кўмсай-кўмсай қайтганларида оқшомлар ва тунлар унинг дийдорига қонмай кўчаларда кезинаркан, ташналик билан симираётган ҳавосидан ҳузурланиб сархуш антикарди.

Биринчи бўлим ва шу атрофдаги бошқа қишлоқлар учун Қўғай деганимиз пойтахтдай бир гап, неки ҳожатлари бўлса шу ерда битади. Ишлагани зовут-повут, олди-сотдига бозору ёйма, уч-тўрт улфат бир бўлиб “кабоб сидирмоққа” майл этсалар чойхона-ю ошхона - ҳаммаси бор. Сафар ихтиёри йўлга ондаса Учқўрғон билан Ҳаққулободу Наманган билан Андижон ораси деярли бир хил қақиримда, улардан олисроғи Хўқанду Тошкентга боргувчи автобусу поездлар-да Қўғайга бирров бош суқиб ўтардилар. Хулласи индаллоси, Душворнинг қулоғига чалингани - автобусдаги бир йўловчининг “Қўғайга яқинлашганимиз сайин бош оғригим тарқаб кетяпти” деган сўзларидан орттириб бир сўз айтиш қийин.

“Эзгуликка умид” дан

Хаёлимда мудом олов, гуриллаб ёнаётган, узун-узун ёвуз тиллари эшилиб-буралиб бебаҳо бир дафинани домига тартаётган, ямлаб ютаётган, даф этаётган... Ва гўё ўз жунуни, ваҳшидан ўртана кетиб чирсиллаб зикр тушаётган улкан олов... У мудом ёнади... ҳеч ўчмайди, ҳеч кўчмайди... ёнаверади-ёнаверади... Хотирамнинг ярмини банд этган, ҳеч нимани ундирмайди, ҳеч нимани яқинига йўлатмайди... Хотирамда тупроқ... Қора, гўё қилмишидан юзлари шувут... бир тенгсиз тилсимни еб қўйган тупроқ. Хотирамда... ўзлигини тупроққа берган кўҳна би-

тиклар, ўлаётган, қўл текизилиши билан ҳарф-баҳарф ҳок бўлиб тўкилаётган...

Шу шамойиллар - улуғ бир мероснинг заволи зухри.

Нажот илмдандур, - дейди Чинор аммам. - Ўксик кўнглингда юпанчу малҳамни фақат ундан топасан. Илм шундай беназир газнаки, қунту итлос-ла изланиш ҳаққи баъзида йитганлар ўрнига ҳам тўлов бера олади.

Мен илм устадим. Улуғ Бобом изларидан кўҳна шаҳар, шаҳристонларга тортилган йўлим охир пойтахтга уланди. Илм олишни университетнинг шарқшунослик факультетида давом эттира бошладим. Англаб етдимки, кечмиш синоату асрорларга тўла тубсиз бир уммон экан, сен қанча қатърига интилсанг, у шунча нарига суринади. Риёзат чекиб изланганинг сари шурунгда ёғду иниб, руҳинг-ла бутлик саодатини тўя бошлайсан. Ўқиш, ўрганиш, илм излаш, бир сўз билан айтганда, маънавий озикланиш мен учун ошу нон заруратидек ҳаётий бир эҳтиёжга айланганди. Ҳали мактабга кирмай турибоқ Чинор аммам васийлигида эски алифбодан савод чиқардим. Юқори синфларга ўтганда арабий тилдаги китобларни ўқиб, магзини чақиш менга мушкулот тугдирмасди. Пойтахтда ўқиш менга ёқар, дарсдан бўшадим дегунча нодир қўлёзма ва китоблар газнасига чопар, у жойга кирдим дегунча вақт тушунчаси мен учун ўз аҳамиятини йўқотар эди.

* * *

Ҳажр тунлари ёвуз ва узун. Кўзларингга уйқу йўлатмайди. Кўкка кўз тикиб, мижога қоқмай тонг оттирасан. Киприкларингга қуш уйқуси пириллаб иниб, омонатгина қовушганида ҳам уни кўра бошлайсан. Сесканиб кўз очасан. Қалбингга қамалиб қолган кўркув дукурлаб уни аёвсиз тепкилайди. Тиз қучиб, девор суянганча тонг қадар бедор ўтирасан. Руҳинг хавотир чодрасида синграйди. Дод дегинг, дунёларини бузиб дод солгинг келади - мунгларга тўлиб кетган кўксингни бўшатиб. Тагин кўкка кўз тикасан. Ҳолингдан хабар олгани бағри ярим рангпар ой деразангга юзиб келади. Ўша қаро айрилиқ кунидан бери шу ой ҳам икки бора тўлишиб, қайта эт ташлади. Ундан ҳануз дарак йўқ, ҳануз қутулиб чиқишининг тайини йўқ. Не бўлди, холи не кечди унинг? Яна қанча ҳибсда тутишади? Наҳот яхшиларга сира кун йўқ? Наҳот эзгуликка ажр шу? "Эй, худо, худо-жон, уни менга тезроқ қайта-

риб бер, художон, тезроқ қайтариб бер!" Кўнгилга малҳам бўлгувчи бир илиқ мужда йўқ. Нажот ахтариб кўп идораларга борди, қанча хатлар битди, аммо ҳеч бир иш чиқара олмади. Самандар билан дийдорлашувга-да муяссар бўлолмади. Жимжитлик, совуқ ва хосиятсиз жимжитлик дилга баттар кўркув солади. Неча бор беихтиёр сесканиб, сапчиб ўрнингдан туриб кетасан - гирдобига тортиб кетган совуқ ўйлар босимини енгиб, қалқигандай.

Унинг ранглари оқариб, ёноқларининг сайқали-ним қизиллик тиниққан, озганидан юзи ҳам чўзинқирагандай. Маъюс шахло кўзлари янада катталашгандай ва тагин-да қорайиброқ қолгандай. Бу кўзлар анчадан бери қувонч нури билан порламайди, уларнинг туб-тубини теран бир дард ошён айлаган. Энди дарслару маърузалар унга янада зерикарли туюла бошлаган, маърузалар чоғи ҳаёли тамом бошқа ёқларда паришон кезиниб юргани сезилиб турарди. Ҳеч кимга зорланмай, бировга оғирлиги тушмай ўз дардини ўзи кўтарганча маҳзун бир алфозда жимгина дарсга келиб-кешиб юрса-да, кўплар орқаваротдан висир-висир қилишиб, уни муҳокама этишарди. Кимдир ачингандай, кимдир пинҳона қувонгандай, кимдир устидан ошқора кулгандай... У буларни сезмасди, ахён-ахёнда сезиб қолса-да аҳамият бермасди. Бирдан ёпирилиб келган кўргулик жафоси, ғусса-ю ҳадиклар қошида булар унинг-чун арзимас нарсалар эди. Ахир, Самандар хибсда, қачон қутулиб чиқишининг тайини йўқ. Унга яна қандай сиёсий айбловлар тақашади-ю, қандай қисматни бўйнига илиб қўйишадди? Уни қутқариш учун, жиллақурса қисматини енгиллаштириш учун нималар қилиш мумкин, нималар қилиш керак?! Қизнинг бошида фақат мана шу саволлар айланарди. Унга қайишадиган бирдан-бир одам - Душвор ҳам хафсаласи пир бўлиб, узлатга чекингандай камнамо, кўришганда ҳам ундан ўзини олиб қочиб юрар, ажабки, кейинги пайтларда кўп ичадиган бўлиб қолган. Яна бир зайлда кўнгилсиз кун оёқлар, борлиққа ғарибдан-ғариб оқшом чўқар, дилни топтаб-топтаб толган оқшом ўрнига уни баттар эзиб хун айлагувчи қаро тун ёпирилиб келарди.

Бу орада жимжитлик бузилди, таассуфки, яхшиликка эмас. Рўзномалардан бирида тагин Самандар мақоласининг қўрини титкилашди ва тепкилашди. Вайсақилардан бири унда яна неларнинг асари ва ҳиди борлигини аниқлаган, исботлаган бўлди. Хулоса совуқ эди. Жонсарақ Бокира яна у ёқ-буёққа чопди. Энди у нотайинликдан асабийлашар, фикри-ёди Самандарни қутқариш билан банд эди. Тушлари айниб қолган, ирим қилар, тиланчиларга садақалар берарди.

Охир бир кун минг истиҳолада Ҳилоланинг қошига келди ва унга ёлворди:

- Ҳилола, сендан илтимос... ўтиниб сўрайман... худо хайрингни берсин, дугонажон... Самандар акамни қутқаришга ёрдам бергин.

- Мен қандай ёрдам беришим мумкин? - Ҳилола чимиридди.

- Шаҳзодга айтгин, дадаси билан гаплашиб Самандар акамни чиқаришга ёрдам берсин... Ахир, эслаб кўр, у иккимизни безорилар чангалидан қутқариб ҳаётимизни сақлаб қолганди-ку.

Ҳилола деразадан ташқарига кўз тикканича тек қотган, юзидан кўнглида нелар кечаётганини ўқиб олиш қийин эди. Ниҳоят у юзини бурмай астагина деди:

- Майли, айтиб кўраман.

Бокиранинг узун киприклари пирпираб ботинида кечаётган мутаассирлик ифодачиларини илаштириб чиқди. У кўзларини артиб Ҳилолага раҳмат айтди. Қалбида умид учқунлари пайдо бўлганди.

Икки кундан кейин Ҳилола унга шундай деди:

- Шаҳзод "Бундай ишда воситачилик қила олмайман, бундай масалада сира дадамга мурожаат қилмаганман" деб айтди. Истасанг ўзинг унинг дадаси билан гаплашиб кўргин экан. У сени дадаси билан юзлаштириб қўйишга ваъда берди.

Бокира ўйга толди. Унинг иккиланаётгани, асабийлашаётгани билиниб турарди.

Шаҳзод билан факультет вестибюлида гаплашдилар.

- Умуман, сиёсий айблов билан қамалганларни осонликча қўйиб юборишмайди. Буни бўлажак мафкура ходими сифатида ўзингиз яхши тушунасиз. Умуман, оқимга қарши сузиш, шамолга юзланиб тупуриш, кўр-кўрона қаҳрамонлик... билмадиму, кап-катта одамга тўғри келмайдиган иш... Суриштириб келса, киммиз ўзи - ҳеч ким... Давр буларни кўтармайди. Буни ўйлаш керак эди.

- Ахир қачонгача ажодларимиз меъросини топтаб келамиз? Уларни оёқ ости қилиш...

Бокира қизишиб кетганини сезди. Ҳозир Шаҳзод билан тортишишнинг сира мавриди эмасди. Унинг юз-кўзини чулғаган ёлқин пасайиб бирдан жимиди-ю, пича ўтгач ётиғи билан гапира бошлади...

- Самандар акам дадангизнинг буйруғи билан тутқунда ушлаб турилибди. Шаҳзод ака, илтимос, уни қутқаришга ёрдам берсангиз... Курсдошлигимиз ҳаққи-хурмати, сиздан ўтиниб сўрайман, ёрдамингизни аяманг...

Бокиранинг кўнгли бузилди, аммо у ўзини тутди. Ўзи бегараз, кечиримли қиз бўлгани боис одам зотининг кўкси кин, гараз номини олган маразларнинг яшаши ва урчиши учун қанчалик қулай ошён бўла олишини ҳис эта олмас, ҳаётида кўплардан дил рози эшитиб, уларни рад этишга тўғри келгани, кейинчалик уларнинг анчаси билан яна муносабатлари тикланиб кетганидан ҳозирги синиқ ва ёлворувчан ҳолати ила Шаҳзоднинг дилига қай даражада ҳузур ва қониқиш бахш этиб турганини билмасди. Йигит беназир гўзал қизнинг хуш суратига боқиб дили тотли бир титроқдан ширин орзиқиб энтикди. Ана шунда унинг қалби азалий мувозанатини йўқотди. У болалик қарғишларини унутиб, ҳаётида илк бора дадасининг милицияда ишлаши, унинг харом-ҳариш йўллар билан эришган нуфузи бағоят баланд экани ва у ўзигагина хос бўлган қаттиққўллик, бағритошлик ила аллақандай саркаш ҳам аҳмоқ Самандар деган кимсани мана икки ярим ойдан ошиптики, қудуққа ташланган тошдай маҳкам тутиб турганидан мамнун бўлди. Оқибат, мана... Мана-да - ойдек париваш, кундек соҳибжамол бир нарса унинг оёқларига бош ургудай бир алфозда ялиниб турипти. Такаббурликлари, кўполликлари қаерда қолди бу малакнинг? Қасос дунё эканда-а, ойимқиз?

Шаҳзод кўнглидан кечаётган ўйларни сездирмаслик учун юзига кўпроқ тундлик беришга уриниб чўзилиб кетган жимликни бузди:

- Сизга яна қайта айтаман, сиёсий гумроҳларга кечирим бўлиши душвор. Мафкура масаласи нозик. Билмадим, лекин... Тўғри, дадамнинг обрўси баланд, унча-мунча масалани шахсан ҳал қилишга унинг қурби етади. Ахир, ҳар ишда ҳам истисно ҳолатлар бўлади. Қийин-ку, лекин пайтини топиб дадам билан гаплашиб кўрилса бўлади.

Шаҳзод бир лаҳза тин олди, сўнг тундлик пардасини қиялатиб кулимсираган бўлди:

- Биласизми, сизнинг хатти-ҳаракатингиздан таъсирландим. Унинг учун... шунча азият... шу қадар ҳаракат... Фақат китобларда ўқигандим, аммо, хайрият, ҳаётда ҳам бўларкан сиздақа қизлар. Майли, дадам билан гаплашиб кўраман. Бир чораси топилиб қолар, балки ҳеч бўлмаса учрашишга рухсат қилиб берар. Аммо арзингизни дадамга ўзингиз айтасиз. Айтгандим-ку, у ўртага тушганларни ёқтирмайди. Ҳа, ишонарли бўлиши учун дадамга сизни Самандарнинг синглиси деб таништираман, бўлмаса... қандайдир ноқулай. Сиз буни тасдиқлайсиз. Яна бир маслаҳат: сиз унга Самандарнинг шароитини тушунтиринг, ҳеч кимимиз йўқ, ғирт етим-

чамиз, деб айтинг, таъсирли чиқсин-да. Бўлажак вайсақисиз, пича опқочасиз-да энди.

Бокира Шаҳзоднинг шартларини қабул қилди. Умидсизлик комидаги гажир ўй-кечинмаларга таланган идроки нажот учун бирдан бир чора сифатида полковник Азларбеков билан учрашишгина қолганини кўрарди.

Ҳилола билан аввалгидай қалинлашиб кетмаган бўлсалар-да, ҳар тугул энди яна гаплаша бошлаган эдилар. Ҳилола ҳануз унча рўйхушлик бермас, Бокира ўнғайсизланарди. У, Ҳилола оғир кунимда мадад сўрасам йўқ демади, инсофи бор экан, мен ўзи ошиқча жиззакилик қилиб унинг кўнглини қолдирдим, деган хижолатда эди. У Ҳилолани бировларникида ётиб юрма, дея ўз хоналарига қайтишга даъват қилди. Ҳилола қайтди. Шаҳзод яна дарсга келмай қўйган, Бокира ўз илтимосига жавоб кутиб илҳақ бўлар, юраги Шаҳзод айтдимикан, айтган бўлса дадаси нима дедикан, кўнмай қолмадимикан деган ҳадикдан титраб турар, бетоқат бўларди.

Ниҳоят Ҳилола Шаҳзоддан жавоб олиб келди. Шаҳзод қулай фурсат туғилиб қолгани, эртага тушдан кейин дадаси уйда бўлиши, Бокира келса, уни таништириб қўйиши мумкинлигини айтиб юборганди. Бокира полковник Азларбековга юзма-юз арз қилиши, жилакурса Самандар билан кўришишга изн олиши мумкин бўлар экан. Бу орзиқиб кутилган хабар эди, аммо Бокиранинг хаяжондан потирлаган қалби бу хабарни эшитиб тайсаллади.

- Нега энди уйларига бориш керак экан? Идорасига бора қолсам бўлмасмикан?- деди паришон бўлиб.

- Шаҳзоднинг дадаси махфий бўлимда ишлармиш-ку, у билан идорасида учрашиш ва гаплашиш мушкул эмиш. Бегоналарни киритишмас экан, ўзинг ҳам шунча қатнаб кўрдинг-ку.

- Бўлмаса сен ҳам мен билан бирга боргин, дугонажон.

- Гувоҳ иштирокида сен билан гаплашмасалар керак? Ёки мени ҳам Самандар аканинг яна бир синглиси деб таништирамизми?

Қаро тун қўйнида дилтанг иккиланиб ётаркан, каталақдай биқиқ, қоронғи бир гурбатхонада унинг азиз сиймоси ёруғ оламдан узилиб ҳориган, эзгуликка умидлари соб бўла-бўла дунёлардан безган бир суратда кўриниб кетди-ю, ўз-ўзидан "йўқ-йўқ!" деган фикр сачраб тасаввуридагини чайпатиб юборди: "Бораман, бораман! Мен сизни ҳақсизлик чангалидан қутқариш учун имкониятни қўлдан чиқармаслигим керак. Мен сизни қутқаришим керак! Тезроқ қутқаришим керак!"

Узоқ вақт унинг суратига термулиб ўтирди. Кўзлари жонли одамни-

кидай... уларда ёниқ меҳр жилваланаётгандай эди. Айни чоғда недандир ўпкалаш, ранжиш бордай эди бу кўзларда. Қиз охири “Бораман, эзгуликка умид қиламан”, дея пичирлаб қўйди.

Дарсга ҳам бормоқчи эмасди. Душвор билан маслаҳатлашиш учун борди. Бу шаҳарда айни дам кўргуликка учраган Самандарга қайишадиган, демак Бокирадан ҳам ёрдам қўлини тортмайдиган бирдан-бир кимса Душвор эди. Аммо шу кунни Душвор дарсга келмади. Икки соатдан кейин Бокира Душворнинг келмаслигига амин бўлиб, унинг ижара уйига йўл олди.

Душвор қишлоқ хўжалиги машиналари ишлаб чиқарувчи заводнинг ортида бузулишга маҳкум этилган эски ҳовлилардан бирида ижарада турарди. Бокира Олой бозори рўпарасидаги бекатдан автобусга ўтириб ўша ёққа жўнади. У пойида пиёдалар йўлаги ҳам йўқ, қатнов гувиллаган катта асфальт йўлга бақамти пастаккина кўча эшикни узоқ тақиллатди. Умидини узиб кетмоқчи бўлиб турганида ичкаридан дўқиллаган ҳасса ва оғир-оғир қадамлар саси эшитилди. Эшик ортида кимдир харсиллаб куймаланганича уни оча бошлади. Ичкаридан жуда гавдали, ҳаддан ташқари семиз, оёқлари шишиб кетган рус кампир ёғоч асога таяниб чиқиб келди ва тиниқ мовий кўзларини Бокирага тикди.

- Ассалому алайкум,- деди Бокира русчалаб. - Безовта қилганим учун кечирасиз, менга Душвор керак эди.

- Душвор, Душвор, ҳаммага керак Душвор, -деди кампир Бокирани баттар хижолат чектириб аччиқланганича. Афтидан эшикни очиш оворагарчилиги унга малол келмоқда эди. - Йўқ, Душвор, йўқ! Чиқиб кетган қайгадир.

Бокира гарангсиб қолди.

- Дарсга ҳам бормади. Қаерда бўлиши мумкин? Балки кутубхонададир?

- Кутубхона?! Қанақа кутубхона? Ичяпти у! - деди кампир тагин жаҳли кўзгаб. - Бемаъни шишадошлар орттирган... кутубхона эмиш.

Бокира жовранаётган кампирнинг тиниқ мовий кўзлари кўрмаслигига амин бўлди. Қизни ўй босди. Ҳасрат дафтари очилган кампир шикоятлари паришон қизнинг кулоғига кирмаётганини қандайдир ички туйғу билан сездими бир муддат жим қолиб, сўнг юмшоқ оҳангда савол берди:

- Ўзингиз ким бўласиз? Нима юмушингиз бор?

- Мен унинг курсдошиман, бирга ўқиймиз. Ундан ёрдам сўраб келгандим.

- Ёрдам?! Унинг ўзига ёрдам керак шу топда. Ё худо, ёрдам эмиш. Ўзи ёрдамга муҳтож ҳозир...

- Кечирасиз, сизни безовта қилдим, - деди Бокира қимтиниб.

- Балки уйга кириб бироз кутиб турарсиз, - кампир Бокирани ғам босиб маҳзун қунишганини ҳис қилди - Келиб қолар.

Тараддуланиб турган Бокира соатига қаради-ю "Йўқ, йўқ, вақтим йўқ", деди шошиб, хайрлашишни ҳам унутиб, ортига бурилди.

- Кимсиз, ахир? Исмингизни айтиб кетинг, қизим.

Бокира кампирнинг гапларини эшитмади. У плашининг этаклари ёйилганича бекаатга келиб тўхтаган автобус томон чолиб борарди.

Сўраб-суриштириб, қоғоздаги манзилда кўрсатилган уйни топиб келди. Иккинчи қаватдаги эшик олдида ҳаяжонланиб туриб қолди.

Ниҳоят журъатини йиғиб, титраётган бармоқлари билан қўнғироқ тугмачасини босди. Иккинчи бор тугмачага қўл чўзмоқчи бўлиб турганида шарақ-шуруқ этиб эшикни очаётганларини эшитди.

Остонада Шаҳзод турарди. У кўзларига ишонмагандай Бокирага тикилиб, бироз туриб қолди.

- Э, Бокираҳон, келинг, келинг, - деди ниҳоят очилиб кулиб, ва бошини орқага асабий силкиб, пешонасига силлиқиб тушган сочларини тўғрилаган бўлди. - Саломатликлар яхшими? Яхши этиб келдингизми? Қани, марҳамат, ичкарига киринг.

- Йўқ, раҳмат, - деди Бокира ҳижолат чекиб. - Дадангизни чақириб берсангиз. Илтимосимни шу ерда айта қолсам.

- Қизиқмисиз, Бокираҳон. Ким, ахир, остонада туриб гаплашади. Ўзбекмиз-ку, ҳар қалай. - Шаҳзод ичкарига бир қараб олди-да, товушини пасайтириб, жиддий давом этди. - Ундан кейин, полковник Азларбеков арзгўйларни остонада қабул қилмайди. У деворларнинг қулоғидан чўчийди.

Бокира ноилоҳ остона ҳатлади. Шаҳзоднинг ортидан узун даҳлиз орқали кенггина хонага кирди. Шаҳзод тавозе ила уни столга таклиф қилди. Қиз омонат чўкди. Хонага бир қур разм солди. Шаҳзод садаф тишларини ярақлатиб хушҳоллик билан яна кулди, қизга бошдан оёқ кўз югуртириб:

- Хуш келибсиз, Бокираҳон, - дея қайта ҳол-аҳвол сўраган бўлди.

- Кечирасиз, Шаҳзод ака, вақтингизни олмай, - деди Бокира атрофга бетоқат нигоҳ ташларкан юраги ториқиб. - Дадангиз шу ердами ўзи? Менга тезроқ чақириб берсангиз.

- Бирпас суҳбатлашиб ўтирипмиз-да, Бокираҳон. Ахир, ҳар куни ҳам ҳамсуҳбат бўлаётганимиз йўқ-ку. Сиздай азиз меҳмонни қўй сўйиб ҳам чақириб бўлмайди.

Бокира сергак тортиб, илк бора Шаҳзодга синчиклаб зеҳн солди. Кўзларининг мастона сузилиб кетишлари, ўзига ҳумор тики-

либ тиржайишлари қизда шубҳа уйғотди. Шаҳзоднинг ширакайф эканини у энди сезди. Хонага, даҳлизга яна бир бор олазarak назар ташлади. Кўнглига зилдай оғир ва совуқ алланима чўкди.

- Мен кетаман - у қовоғини солиб илкис ўрнидан турди. - Дадангиз қаерда?

- Кутиб тулинг, Бокирахон, - Шаҳзод ховлиқиб икки қўлини кўтарди. - Дадам ҳозир етиб келади. Тушга етиб бораман, деганди, ҳайронман, негадир кечикяпти.

- Дадангиз уйда йўқлигини боя дарров айта қолмадингизми? - деди Бокира кескин. - Онангиз қаердалар?

- Онам... онам йўқ... Биз дадам иккаламиз яшаймиз.

- Мен кетдим, - Бокира жаҳлдан қизариб кетди. - Бемаврид келипман.

- Ахир, ҳозир келиб қолади, деяпман-ку. Дадам махфий бўлимда ишлайди, бунинг устига вақти ҳам зиқ... Бундай қабуллар уйда пинҳона тарзда ўтказилади...

- Майли, кейин.

Бокира шошиб эшик томон юра бошлаганида Шаҳзод унинг биллагидан тутди.

- Тўхтанг, Бокирахон, балки бу учрашувни мен бир умр кутгандирман. Дардимни эшитиб кетинг. Мен сизни...

Бокира қўлини силтаб тортиб олди-ю отилиб даҳлизга чиқди. Илгичдаги плашига ошиқиб қўл чўзаётганида илондек совуқ қўллар белига чирмаша бошлаганини сезди. У сапчиб тушди. Кескин ортга ўгирилганида ичкилик, яна аллақандай ўткир гиёҳ ҳиди анқиган иссиқ нафас юзига урилди:

- Ғўзалим, мен сизни...

- Абла-аҳ!!!

Ич-ичидан қаҳр отилиб келди. Қўлидаги сумкачаси билан Шаҳзоднинг юз-кўзи аралаш аямай солиб-солиб юборди. Зарбанинг зўридан Шаҳзод деворга қапишиб қолди:

-Ах!

Бирдан Шаҳзоднинг ранглари оқариб-кўкарди, юзи алланечук қўрқинч тусга кирди. Оғизлари аянчли қийшайди. Важданидан қўрққулик эди. У титраб-қалтираб чаккасини силади. Гангиган каби меровланиб қизга тикилди. Кўкимтир кўзлари телба олайиб, уларда ёвузлик қалқиди.

- Аҳ! - важдани янада даҳшатли тус олди.

У жон-жаҳди билан, титраб-қалтираб эшикни очишга уринаётган қизга ташланди. Қиз йиртқич чангалига тушган полапон каби жон ҳалпида типирчилаб қутурган вужуд оғушидан ўзини ҳалос қилиш-

га беҳуда уринаркан, унинг ёрдам тилаб зорланган чинқириғини ҳеч ким эшитмади.

Бокира бор кучи билан тиришиб, анча вақт қаттиқ қаршилиқ қилди. Жазавага минган телба ёвуз хуружини кучайтириб, унинг бошини полга аямай урганида “Оҳ” деди-ю инон-ихтиёри ўзидан кетиб, ҳуши бошидан учди.

Ҳушига келганида борлиғи чим-чим оғрир, кўнгли беҳузур бўлганича полда ётарди. Гандираклаб ўрнидан турди. Дахшатдан муз қотган қўлларини базўр қимирлатиб энгил-бошини тузатди. Ихтиёрсиз суратда плаши ва сумкачасини қўлига олди. Нарироқда, девор остида тескари ўғирилганича хўнграб ўтирган Шаҳзодга қараб ҳам қўймади. Гангиган куйи эшик томон юрди. Шунда Шаҳзод югура келиб йиғлаганича тиз чўкиб унинг қўлларига осилди:

- Кетманг, илтимос, кетманг, мени кечиринг! Мен пушаймонман, пушаймонман. Илтижо қиламан, кетманг...

У Бокиранинг кўзларида куйдириб юборгудек мислсиз нафратни кўриб беитиёр бўшашди, қўллари шалвираб икки ёнига тушди.

Бокира хонани тарк этди. Рухсиз, хиссиз қуруқ тана зиналардан судралиб зўрға ташқари чиқди.

Ташқарида ҳеч нарса бўлмагандай ҳаёт қайнар эди. Уйғонаётган қайсидир тоғ-адирнинг хур бағридан елиб келаётган сайёр насим кечикаётган баҳорнинг узрини етказиб оғир ҳаво залворини писанд қилмай шўх ўйноқлаб ўтиб кетди. Шўрлик қиз бунини ҳис қилмади, ажабланмади. Дунё хунук эди, хунукдан хунук: ирқит ва хира. У ажабланишга-да, ҳайратланишга-да арзимасди. Бир сафда кўққайган баланд уйларнинг чангу ғубордан юзлари қора, либослари қачонлардир юлқиб олинган ва пойида чириб битаёзган шармсиз дарахтлар совуқ безрайган, муюлишдан ғийқиллаб бурилаётган темиртан трамвайнинг зорланган чинқириғи юракни ўртагудай аянчли ва эзгин. Йўқ, дунё ажабланишга-да, ҳайратланишга-да арзимасди. У сариқ чақа қийматидан паст эди. Ажаб, яқингинада у дунёга суқланиб боқарди, унинг рўё чиройига термулиб тўймасди, ундан завқ оларди. Шу олчоқ дунёдан-а?! Йўқ, дунё ҳеч бир ардоққа муносиб эмас. У гўллигидан, гўрлигидан дунёнинг чаплама ҳашамига учиб, унга маҳлиё бўлипти. Аслида ҳаммаси омонат, ҳаммаси чиркин, ҳаммаси ҳалокатга маҳкум. Тез кун келиб барининг соати битади, бари бузилади, тўзғийди, ер билан абгор бўлиб йўқолади. Чунки ҳаммасининг устидан, адолатсиз бу дунёнинг-да устидан бир кун келиб қазо ҳукмини ўқигувчи ўлим бор. Ўлим! Нера шуни у эрта ҳис этмади, ботроқ тушуниб етмади. Эскилар ғофиллик деб шуни айтсалар керак. Ҳа, фақат ўлим

ҳақ! Фақат ўлим гўзал. У ёлғончи дунёнинг туганмас оғриқларидан, ранжларидан фориғ этувчи ягона нажот. У - халоскор.

Қиз ғайришуурий равишда бекатга келиб, улов кутиб турар экан, назарида ҳамма нарса имиллаётгандай бўлиб кўринарди. Атроф тинч, "тиқ" этган шовқин-сурон йўқ, трамвай ҳам имиллаб темир излардан секин ва сассиз суриниб борар, машиналар ҳам яхма-лакда сирғангандек секинлик билан шувиллаб уёқ-буёққа сузиб ўтишар, тошбақа оёқлик эринчоқ одамлар йўлакда ғимирлаб нари-бери юришар, вақт аччиқ ичакдай чўзилиб кечмоқда эди. "Нега бунча шошқалоқлик? Шошиб нимага эришдинг?!" - хаёлига келган илк ўй шу бўлди. Автобуснинг совуқ ойнасига манглайини тираб кетиб бораркан, қулоқлари остида бирдан бўғиқ хириллаш аралаш пишнаш эшитилгандек бўлди. Бўғзидан "А-а" деган заиф ингроқ отилиб чиқиб у жонҳолатда кафтлари билан қулоқларини беркитиб олди. Сесканиб хушини йиғиб олганида жирканганича ўзига қаради. "Нега бунча шошилдим?! Барибир уни чиқара олмадим-ку! Энди мен ким деган одам бўлдим?!" - аламли шу ўй яна бағрини тилиб ўтди.

Ётоқхона олдида одатдагидек толиби илмлар танбаллик хасталиги азиятларини хаспўшлаш илинжида икки пулга қиммат ҳангомалардан қаттиллашар экан, Бокира уларнинг олдидан унсиз қунишганича ўтиб кетди.

Ҳилола хонада экан. Уни кўриши билан ўрнидан сапчиб турди. "Келдингми?" деди ранги-қути ўчиб. Бокира унга нафрат билан тикилди, аммо бир сўз демади. У беҳол жойига чўкди.

- Сенга нима бўлди? - Ҳилола олазарак бўлиб ботинмайгина унинг қошига яқинлашди.

- Тегма менга!-қилич дамидек кескир хитобдан Ҳилола жойида таққа тўхтади.

Бокиранинг ич-ичидан аччиқ хўрсиниқ отилиб келди. У ўтирган жойида кўзларини маҳкам юмганича унсиз йиғлай бошлади. Иккинчи хўрсиниқ ўкирик бўлиб отилиб чиқди. Бокира юзини ёстиққа буркаб олди. Елкалари титраб, вужуди силкиниб аянчли бўзлай бошлади.

- Бокира, нима бўлди ахир, ўртоқжон? - Ҳилола жонсарак каловланиб, унинг титраётган елкасидан тутмоқчи бўлди.

- Тегма! - тубсиз нафрат силтовидан Ҳилола анча нарига сурилиб кетди. -Минг лаънат сенга! Илоё, уволим тутсин сени.

Ҳилола қунишганича турди-турди-да хонани тарк этди. Бокира бағри хун-хун бўлиб узоқ йиғлади.

Шу кеч унинг хонасида чироқ ёнмади. У тинмай йиғлаб чиқди - оқшом тунга эврилгунча, тун тонгни тўрагунча...

Ҳилола қайтишга ботинолмай бошқа хонада тунади.

Субҳи содиқ бир неча сониягина кўзи илинди. Туш кўрди. Ям-яшил, гўзал бир хиёбон, Самандар қутулиб чиққан, иккиси шу хиёбонда бирга сайр қилиб юришар эди. Шуурининг бедор аллақайси буржи ила у кўксини тўлдирган шодумонлик ҳиссидан мо-суво бўлмоқдан кўрқди - уйқуси узилаётганда ҳам кўзини асло очгиси келмади. Ўша латиф маъволарда қолиб кетишни истади. Сесканиб кўз очди-ю яна совуқ ва мудҳиш воқеликка қайтди - андуҳлари яллиғланган дунёга. Кўзларидан тагин қатра-қатра мар-варидлар қуйилиб, дардкаш ёстиқ кифтига сингди. Кўнгил бўшайдиган эмасди. У таг-туби йўқ ғам баҳрига айланганди.

Эртаси, индини деб аталган кунлар ўтдилар. У дарсга бормади. Ҳол сўраб кирган дугоналари, курсдошларига тоби йўқ эканини баҳона қилди. Тузук-қуруқ гаплашмади. Учинчи куни уни йўқлаб Душвор келди. У англадики, Душвор ҳаммасидан воқиф.

- Мени сўроқлаб ўтган экансиз... - деди Душвор қизнинг кўзига қарай олмай.

Бокира индамади. У мижожаларига қалқиб чиққан кўзёшларини сидириб ташлади. Энди ҳамма нарса унга бой берилган беғубор ўтмишини эслатиб кўнглини бузмоқда эди. Э воҳ, атига уч кунгина олдин, уч куннинг нарисидида у ана шундай пок ва беғубор ўтмишда яшаётган эди. Ахир ўша куни ҳам ўқишдан нари шошиб-тошиб Душворнинг ижара уйига ўтганида, машиналар гувиллаб ўтиб турган катта йўл ёқасидаги пастак эшикча ёнида Душворнинг “кампири” билан гаплашиб турганида аслида... бугунгидан кўра қанчалар бахтиёр экан. Нега ўшанда кўринишидан жаҳлдорроқ, аммо оқкўнгил кампирнинг таклифига кўниб, уйда унинг билан бирпас чуғурлашиб, Душворнинг келишини кутиб ўтира қолмади? Нега бунчалар ошиқди? Оқибат нимага эришди, нимага? Нега кечмишдаги воқеалар силсиласи унинг шармисор бўлиши, ҳалокатга юз тутиши учун шунчалар мутаносиб тизилиб, бундай мудҳиш интиҳо учун шу қадар қулайлик яратди. Кимнинг қўли бор бунда?!

Дунёнинг номардлиги шу эмасми?

- Кечиринг, - Душвор нигоҳини ердан узиб, Бокиранинг юзига илкис қараб қўйди.

Бокира кўзларидан яна дувва ёшлари қуйилиб, бошини сарак-сарак қилиб қўйди.

- Кечиринг, сизни ёлғизлатиб қўйдим. Сизни бало-қазолардан ҳимоя қила олмадим.

Душворнинг товуши титраб кетди. Бокиранинг назарида унинг товуши олис-олислардан, мавҳум туманлик қўйнидан келарди.

- Керак эмас, - деди Бокира йиғлашдан тўхтамай. - Керак эмас, Душвор ака.

Шу билан айтиладиган гап қолмади, чамаси. Пичадан сўнг Душвор ўрнидан турди.

- Дарсга бориб туринг, - деди у Бокирага ялингансимон тикилиб.

Бокира кўзларини ердан узмай унсиз бош ирғади.

- Душвор ака, - деди Бокира хаста товушда - Мен барибир... кетаман... Ундан алағдаман... кўнглим тинчимаяпти. Унинг омон қутулиб чиққанини эшитсам бас, кўзига кўринмай ғойиб бўламан. Мен унинг саломат қутулиб чиққанини билиб кетишим керак... Мени шу илинж тутиб турипти.

Бўсағада турган Душвор юпатмоқчи бўлди. Алланималар деди, аммо гаплари қовушмади. Маҳзун хайрлашдилар.

Умр дафтарининг қоп-қора саҳифаларидан тагин бир нечаси варақланди. Нурсиз, тафтсиз бу қаро кунларда унинг сўлгин чечакдай заъфарон суратигина қолди. Кўксидаги дарди зил, бировга на ёрила, на зорлана олади. Қисмат ўзига атаган ғам заҳрини бировга билдирмай матонат ила сипқоришга мажбур. Имиллаб кечаётган замон ва хувиллаб ётган маконда ғимирлаб кун ўтказиш унинг меъдасига урганди. Ҳеч нарса билан ўрнини қоплаб бўлмайдиган унинг гўзал ва тугал дунёлари кечмишда қолди, мангуга йитди. Энди фақат пушаймонлик ва алам ўтида ўз ёғига қоврилиши қолди. Сўнгги кунлар бу ўт чандон кучайиб жисми-жонини жизгинак қила бошлади гўё. Чидамоқ душвор... Тонгги ғира-ширада туриб ювиниб-таранди. Каравот остидан Самандарнинг жомадонини олди. Самандарнинг даста-даста қўлёмаларини қўлига тутди. Уларни назардан ўтказиб, баъзи-баъзи жойларидан ўқиди. Қўлёмаларнинг баъзилари машинкада босма қилинган, баъзилари Самандарнинг қўли билан ёзилган эди. Бокира Самандарнинг дастхати билан битилган қўлёмаларни тавоф қилди, яна йиғлади. Уларнинг ҳаммасини саранжомлаб, қайта жомадонга жойлади.

Саҳар қоғозларига кўмилиб ўтирган Душвор кўча эшикнинг охи-ста тақиллаганини эшитди. Ташқарида, кўчада ҳали қатнов ҳам бошланмаган, саҳар нафаси этни жунжитадиган эди.

Эшик олдида оғир жомадонни кўтарганича Бокира турарди. У рўмол ўраб олган, чеҳраси сўлгин ва маҳзун бўлса-да жуда жозибали эди.

- Мен Бухорога кетяпман, Душвор ака, - деди Бокира кўзларини ерга тикиб. - Ҳозирча шу жомадон сизда турсин, дегандим. Бу -

Самандар акамнинг омонати. Бунда унинг тадқиқотлари... мақола-ларининг қўлғамалари бор... Илтимос, эҳтиёт қилинг... бошқа ҳеч кимга ишонмадим... худо хоҳласа, қутулиб чиққанида унинг ўзига қайтарасиз.

Душвор юраги увушиб Бокирага жовдираб термулди.

- Бокира, кетманг, ишонинг, ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

Бокира ҳазин кулимсиради. Шу ожиз ва аччиқ кулимсираш шар-паси ҳам чехрасида ялт этди-ю сўнди.

- Кетманг, ҳаммаси яхши бўлади, ишонинг, - деди Душвор жон-сараклик билан.

Бокира унга қарамай бош чайқади:

- Иложим йўқ... Кетишим керак.

- Сизсиз унга оғир бўлади. Мен уни яхши биламан. У... у чидай олмайди, асло чидай олмайди.

Бокиранинг йиғлаб толмаган шаҳло кўзларидан яна маржона қат-ралар отилиб чиқдилар.

- Сиз унга... сиз унга менинг интизор кутганимни айтинг. Айтинг-ки... айтингки ёмғирга ишонсин. Мен унга ёмғиримизни ташлаб кет-япман.

- Унинг қутулиб чиқишини кутмайсизми?

- Чарчадим... Ортиқ чидолмайман. Аммо кўнглим сезяпти, у яқин-да чиқиб келади. Сиз жомадонни эҳтиёт қилинг. Бунда унинг эзгу-ликка умидлари жамланган. - Бокиранинг эски жомадонга ташлан-ган бир зумлик нигоҳида ҳам меҳр учқунлари жилва қилиб ўтди.

- Хайр, яхши қолинг.

Бокира бурилди-ю тез-тез юриб узоқлаша бошлади.

- Тўхтанг, шошманг... ахир, ҳаммаси яхши бўлади, деяпман-ку, менга ишонинг.

Душвор тонгги сокин кўчада товуши жаранглаб гангиб-гаранг-сиз қичқирди. Бокира тўхтамади.

Душвор қўлида оғир жомадон, қалбига ҳам оғир юк чўкиб узоқ вақт туриб қолди.

Ичкари киргач, жомадонни нимқоронғи ётоқхонасидаги кара-вот остига жойлади. Ўй босиб ўтириб қолди. Бокиранинг гамгин чехраси кўз олдидан кетмасди. У одатига хилоф саҳардан ичкилик тилай бошлаган кўнгил майлини енгиб стол ёнига келди. Стол усти бўяб-бежалган ёзувли қоғозларга тўла эди. Душвор ярми қоралан-ган қоғоз узра қаламини қитирлатиб ёза бошлади. Қоғоз юзасида шундай сўзлар пайдо бўлди:

"Ёмғирга ишон! У сенга Ёмғирни, ўз Ёмғирингизни ташлаб кет-ди".

Бокира поездда Бухорога етиб келди.

Қадрдон уйининг остонасини ҳатлаши билан муштипар она унинг рўйи руҳиятидаги улуғ маҳзуниятни кўриб, қалби потиллади.

- Вой, айнониб кетай, ой бийим, санга нима бўлди, болажоним?
- она қизини маҳкам қучиб ўпар экан унинг юзларига жавдиради.
- Тинчмисан, болагинам?

- Яхшиман, хавотирланманг,- Бокира куч билан жилмайиб онасини кучди. Димоғига она сочларининг қадрдон иси урилди, кўзларига соғинч ёшлари қалқиб, волидасини янада маҳкам қучиб олди.

- Рангларинг бир аҳвол? Нима бўлди ахир? Онангдан яширма! Тузукмисан, қизгинам? - онанинг кўнгли тинчимасди.

- Тузукман, онажон, сира хавотирланманг. Бироз мазам қочганди, энди тузукман, худога шукур

Она унга қаттиқ тикилди. Ишонмади. Қизининг кўзларидаги чўкинди андух, қиёфасидаги сўнгги кунлар изтиробларининг нуқси она нигоҳидан пинҳон қолмади.

Бошлашиб сўрига келдилар.

- Яширяпсан, болам. Сенга... нимадир бўлган. Ўқишларинг яхшими ишқилиб?

- Ҳаммаси яхши. Айтдим-ку, онажон, - тагин ўзини мажбурлаб кулди Бокира - Бироз тобим қочганди. Энди тузук бўлиб қолдим.

Бокира ака-укалари, сингилларининг ҳол-аҳволини сўради. Қизининг синиқлиги, маъюслиги, бунинг устига ранглари олиниб қолганига дили хижил она учун дийдорлашув қувончи ҳам унча татимай турарди.

“Мен кетсам онамга қийин бўлади, - ичидан зил кетиб ўйлади Бокира. - Лекин на илож... Муштипаргинам, қизингиз бир кунлик-кина меҳмонингиз эканини билмайсиз...” Она ҳануз полапонининг тепасидаги қушдай гиргиттон бўлиб айланиб-ўргуларди. Раҳматли отаси ясаган жимжимадор панжарали ёғоч сўрида ўтириб, она-бола чой ичдилар. Бокира эшитаётган янгиликларига ўзини қизиқаётгандай қилиб кўрсатар, аммо унинг қалбига чиндан-да... нимадир бўлган, ботини совуқ ва ҳиссиздай эди. Ҳатто киндик қони тўкилган мана шу ҳовли, отаси ўз қўли билан тиклаган шу уй ҳам унинг кўзларини қувнатиб, дилини яйрата олмас, азиз манзаралар ҳам бутун борлиқ каби ғарибдайгина эди. Фақат мушфиқа онасини кўриб, унинг кўнгли мунга, ачинишга, шафқатга тўлар,

онасининг азиз елкарига осилиб, ўкраб-ўкраб юборишдан базўр ўзини тутиб ўтирарди... "Мен ўлсам ҳаммадан ҳам сизга оғир бўлади, онажон, - онасининг юзларига боққанича ичи ачишиб уйларди у. - Лекин не қилай, заволим етди, онажоним, паймонам тўлди. Мени кечиринг, ғаниматим, онажоним".

Она қошида яна икки кун меҳмон бўлди. Она юрагига ғулу солмаслик учун очилиброқ юришга тиришди. Ўзича, она мушкулени осон қилиш учун... анча ишлар қилди. Уйларни тозаллади: эшик-дераза пардаларини ювиб дазмоллади, гилам палосларнинг чангини қоқди, ойналардан тортиб, идиш-товоқларгача ярақлатиб артди, ҳовлидан ахлатларни ташиди, деворларни оқлади. Онанинг кўнглига ҳеч бир хижиллик чўкмасин, деб очилиб-сочилиб юришга уринди.

Шу кеч жуда-жуда онасининг бўйнидан қучиб ётгиси келди. Узун кун тин олмай ишлагани, толганига қарамай, шу тун мижжа қоқмади. Нонушта чоғи унинг қизарган кўзларига, шишинқираган юзларига боқиб, онанинг кўнгли бузилди, кўзлари ёшланиб товуши титради:

- Сан мандан ниманидир яширяпсан, болам. Санга нимадир бўлган. Онагинангнинг бағрини эзмай айта қолмайсанми, жон қизим, нима бўлди? Ахир, онангга ёрилмасанг, кимга ёриласан?

Она йиғлаб юборди. Вужуди титраб йиғлар экан, Бокира уни тезроқ овутиш учун жонсарақ бўлди.

- Ҳеч нима бўлгани йўқ, онажон, менга ҳеч нима бўлгани йўқ, - деди у куйиниб шоша-пиша. - Тобим йўқ. Кейинги пайтларда асабийлашиб... бошим бироз оғрийдиган бўлиб қолди. Сира қолма-япти, шунга диққатман... кечаси билан яна бошим оғриб чиқди.

- А-а? - она енг билан кўзларини артиб, ишониб-ишонмай қизини юзларига ҳадик-ла боқаркан, унинг кўзларига ёш сизиб чиққанини кўриб, типирчилаб қолди. - Уриниб қолгандирсан-да, шунча иш қилиш шартмиди, болам, бўлайди-да аста-аста. Ўқишда ҳам ўзингни зўриқтириб қўйгандирсан-да. Сани биламан, ҳеч ўзингни эҳтиёт қилмайсан, бир нимага киришсанг жон-жаҳдинг билан қилсан. Шунча иш қилиш шартмиди, бўлайди-да ҳаммаси аста-аста. Сан ичкари кириб, дори ичиб ётгин, хўпми?

Онанинг кўксини кемирган ғашлик тарқамади. Дили сим-сиёҳ бўлса-да қизим ўзи ёрилар, деган ўйда унинг юрагини баттар сиққиси келмади. Қизининг қаршилигига қарамай, уни ичкари хонадаги каравотга ётқизиб, устини ўраб қўйди.

Бахтга қарши шу куни маҳаллада мушкулкушод бор эди. Қўшни хотинлар чақириб келишганида онанинг боргиси келмади. Улар-

нинг қистови ила чор-ночор янги маҳсисини кияр экан, отинойдан қизининг мушкулини осон қилиш учун ўқиб қўйишни сўрашини дилига тугди. Бокира асли шу фурсатни кутаётганди. У нималарнидир уқтира-уқтира чиқиб кетаётган онага мунгли жилмайиб бош иргаркан, кўзларини тўлдириб муънисасига тикилганича ҳаёлан у билан видолашди, ундан ризолик сўради. Дарвоза беркилиб, кўчадаги гўнғир-гўнғир узоқлаша бошлаши билан у ўрнидан турди. Ҳаммомга кириб, тез ювиниб янгидан кийиниб чиқди. Отасининг устахонасига беркитиб қўйган жойидан арқонни олиб на-рвондан чордоққа кўтарилди.

Том қирғоғида тин олиб, дунёга армонли кўзларини тикди. Борлиқ хануз изғирин ҳукмида эди. Март, куни-суви битиб қолаёзган эрса-да, на куни, на сувининг тайини бўлмай, муз-музтар ўтиб бормоқда эди. Изғириннинг гув-гув нафаси зўрайиб, оламни қару қарахт этар, уйғонишга интилган дарахларни мутеона қуллуқ қилдирар, рўпарадаги пастак ошхона томи узра қиялаб шох ёзган, ҳали барг чиқармай яккам-дуккам гунчалашга ботинган оқўрик ниҳолчасини қайирганича тавбасига таянтириб-таянтириб ошхона томига беаёв урарди. Ҳовлидаги ҳамма нарса, катта уйга ёндош қурилган қўшимча иморатлар, сараланиб экилган мевали дарахлар покдомон ва саришта отасининг қўли билан бунёд этилган эди.

Олис-олислардан, тафтли кунлар бағридан меҳрибон, азиз бир ун борлиқни тўлдира келди:

“Ой, бийим, санга-чи, ўзим бешик ясаб бераман”.

Отасининг қадрдон, нурли сиймоси йириклашиб қаршигинасида балқди, катта, серқадок қўллар ҳаводан униб, унинг боши узра аста кўтарилди ва сочларини меҳр билан силади. Отаси уни суйиб қўяётганида кўзойнак гардиши чаккасига ботганини ҳис қилди. “Ур-ре, дадам манга... дадам манга бешик ясаб берарканлар”. Қуёш нурларига тўла ҳовлини қўнғироқдай товуши тутиб, қўлларини силкитганича қувониб-энтикиб, чопиб келаётган зар дўппили, зар қўйлагу зар лозимли жажоки қизалоқни аниқ-тиниқ кўриб турарди. Тагин муштипар онасини ўйлади. “Энди мен ҳам уни ташлаб кетяпман” - изтироб залворидан бағри эзилиб хун-хун бўлди.

Қиз том четида йиглаб тураркан, унинг келганини сезган, ортига қарамаса-да унинг шарпа-шамойилини ҳис қилиб турарди. У анчадан бери шу жойда эди. Сал нарида гўдайганича қизнинг тайсаллаётганидан норизо бетоқат бўлиб турар, шум қутқуси ила юракни хаприктириб ошиқишга ундарди. Ниҳоят ўзининг совуқ

шарпаси қизнинг этини сескантириб, титрата бошлаганини қўриб қатъийлашди ва ютоқиб қизга яқинлашди.

- Мен келдим, - деди у гезарган муз лаблари оғир қимирлаб. - Маъзур тутасан, беш кун илгари келдим.

Бокира елкаларига муз ўрмалаганини сезди. Қайрилиб ичкари томон кетиб бораркан, йиғидан шишиб кетган юзини ортига бурди ва уни кўрди. У олислардан йиғлаб келарди - бечора мажнуни... Қиз тагин тайсаллаб бир дам тўхтади, ёшли кўзлари билан унга тикилиб қолди, хаёлан у билан видолашди ва юрагини баттар эзмаслик учун қайтиб бошини унга бурмасликка жазм қилди. Эски бешиклар, синиқ ромлар, калта-култа тахта бўлакларига тўла чордоқнинг ўртароғига келиб тўхтади. Оёғи остига қўйиш учун болалигида ўйнаган эски ёғоч сандиқчани қучоқлаб кўтариб келди. У сандиқча устига чиқди. Қўллари титраб-титраб арқондан сиртмоқ ясади, икки хари туташган жойдан арқоннинг иккинчи учини айлантириб ўтказиб маҳкам боғлади. Сиртмоқни бўйнига солди. Шу алфоз бошини яна ўнгга - ташқи оламга бурди. Сўнгги бор ғадддор ва... фусункор дунёга боқди. Сандиқча устида титрай-титрай тураркан, юраги ҳаприқиб-ҳаприқиб сўнгги ғанимат нафаслари дунё юзига уфирилар эди. Вужудидаги ҳаёт ўлгиси келмас, яшагиси келар, тириклик аталмиш улкан нахрдан ажралмай, унинг-ла ундошу уйқаш бўлиб қўшилиб оқиб, узоқ-узоқ йиллар яшагиси келар эди... Яна хаёлан онаси, ака-укалари, сингилларидан розилик сўради, улар билан видолашди. Олислардан тагин йиғлаб келаётган уни - бахтиқаро мажнунини кўрди. У энди йиғлаган кўйи чопа бошлаганди. "Йўқ, - дея сиртмоқли бошини чайқади у.

Ва бирдан оёғи остидаги сандиқчаи тепиб юборди. Сиртмоқ томоғидан ғиппа бўғди. Ёғочлар зорлангандек ғижирлаб юбордилар. Кўзлари олайиб жон халпида типирчилади. Сиртмоқ азоб бериб баттарроқ бўға бошлади. Чордоқ паст ёпилганидан унинг нафис оёқлари томдан бор-йўғи бир қаричча баландликда типирчилар эдилар. У жон талвасасида буралиб-эшилиб яна бироз питирлади, ажал билан беҳуда олишди. Ажал уни маҳв этди ва ўзи ҳам толиб кетгандай бир сакради-ю рўпарадаги ўргимчак тўрини силкитганича унга ястаниб олди. Қизнинг кўзларни қувнатган гулгун вужуди йўғон, қўпол арқонга осилган жонсиз танага айланган, тана жоннинг ўзини қутқариш-чун қилган сўнгги ури-нишлари силтовидан чайқалиб, тебраниб турарди.

Йўриқдан қайтган она уйга кириб, Бокиранинг ўрнини бўш кўрди. Юраги безовта ҳаприқиб Бокирани қақирганича бошқа хона-

ларга, ҳаммому омборларга бир-бир кириб чиқди. Мактабдан қайтган кичик қизини югуртириб қўшниларникига чиқарди. Бокира ҳеч қаерда йўқ эди. Она ичидан зил кетди. Мадори қуриб ўтириб қолди. Бирдан кўзи нарвонга тушди. Юраги “шув” этиб, ранги-қути ўчиб, кичик қизига кўрқа-писа, ботинмайгина деди: “Ҳай ўлмагур, томга ҳам... чиқиб қара-чи.” Қизалоқ нарвондан томга кўтарилди. Бироздан сўнг чордоқдан унинг даҳшатли чинқириғи эшитилди. Том четига югуриб келган қизча гапира олмас, кўкариб кетган, ҳадеб чордоқ ичкарисини кўрсатиб имлар, ғайритабиий овозда чинқириб йиғларди. Она қизалоқ чинқиригини эшитган заҳотиёқ адо бўлди. Сакраб туриб кетган они кўз олди: еру осмон, осмону ер битта бўлиб чир-чир айланди, юраги қаттиқ санчди, ҳаво етишмаётгандек оғзини каппа-каппа очиб, ҳансираб оғир-оғир нафас оларкан қовжироқ лаблари пирпираб базўр: “Бок... Бок... Бок...” дея олди ва “шилқ” этиб, ерпарчин бўлди.

* * *

Бокиранинг ҳалокати ҳақидаги шум хабар тезликда Тошкентга етиб келди. Ётоқхонада ҳаммани ҳайрону тонг қолдириб, кўпларнинг чакагини очиб чир-чир айланди... ва яна қайта... чир-чир... чир-чир... чир-чир... То чакаklar толмагунча, то қулоқлар безмагунча, то энсалар қотмагунча... чир-чир... Хонадан-хонага учиб ўтди. Қайта-қайта учиб кирганида шишиб семирди, беўхшов кўпчиди, асли-аввалидаги ихчам шамойилига сира ўхшамай қолди. Ётоқхонани...нчи бор айланишида уни бу ерга ўзи олиб келган қиз - Бокира ва Ҳилоланинг Тошкентда ўқийдиган синфдошларидан бири зинапояннинг иккинчи қават майдончасида учратиб қолиб мутлақо таний олмади. Бокирага ҳамкурс икки талаба қиз уни шишиб-кўпчиган ҳолда дастурхонга солиб, залворининг зўридан зиналарга тўкиб-сочиб учинчи қаватга олиб чиқиб кетишаётган эди.

* * *

Бокиранинг ўлимини курсдошлардан биринчи бўлиб Ҳилола эшитди. Синфдоши бу мудҳиш хабарни айтганида хонада яна икки ҳамкурс қиз ўтирарди. Бокира икковининг орасига қайтадан ва абадул-абад чоҳ солган ўша... воқеадан сўнг Ҳилола шу қизларникида ётиб юрганди. Бокиранинг ўз жонига қасд қилганини

эшитди-ю титраб кетди. Қулоқлари шанғиллаб, эшитганларига ишонмади. Синфдош қиз Бокиранинг чимилдиқ кўрмай кетгани боис иримини қилиб дугоналар “Ёр-ёр” айтганлари, кейин чиқарганларини йиғлаб сўзлаб берар, икки ҳамкурс қиз ҳам кўзлари шашқатор бўлиб тинглашарди.

Ҳилоланинг руҳи, шуури, вужуди-да муз бўлиб тўнгигандек қарахт эди. Наҳотки, наҳотки шу гап рост бўлса? Наҳот Бокира ўзини осди? У меровланиб, телбаланиб йиғлаётган қизларга алангларди. Куйиниб йиғлаётган қизларга қараб туриб юраги шиг этиб кетди. Уларга қўшилишиб йиғлагиси келди, аммо йиғлай олмади. Ҳануз ишонгиси келмас, бироқ бу энди кўксида ғимирлай бошлаган гуноҳкорлик туйғуси ва виждон азоби хуружини босиш учун ихтиёрсиз равишда ишонмасликка тиришиш эди. У ўзини нохуш сезаётганини баҳона қилиб кўрпасига ўраниб ётиб олди. Кўрпа остида чиндан қалтираб ётаркан, синфдош қиз қачон кетди англамади ҳам. Ўртадаги сирдан, Бокира икковининг ораларидаги совуқчиликнинг туб сабабларидан беҳабар ҳамкурс қизлар “Не қилса ҳам болалик ўртоғи экан-да” дея унга ачинишиб, тасалли берган, ҳамдардлик билдирган бўлдилар.

Ҳамкурслар билан она Бухорога, Бокиранинг фотихасига борди.

Қадрдон кўчаларига бурилиб, Бокираларнинг уйига яқинлашганларида қадамлари тайсаллаб, юраги орқага тортиб кетаверди. Курсдош қизлар қаторида худ-бехуд бўлиб ҳовлига кирганида мусибатнинг сувратини кўрди. Оқ рўмол ёпинган сонсиз ёш-қари аёллар қатор тизилишиб куйиниб бўзлашар, жудолик азобидан кўкси пора бечора она ўртаниб ох урарди. Бу йиғидан кўра жони қаттиқ оғриётган инсоннинг оғриққа чидай олмай дод солишига, фарёд чекишига ўхшайдиган аянчли нола эди. Ҳилоланинг юмшамаган бўксалари шу аччиқ фарёдни эшитиб муммум бўлди. Кўзларига ёш тўлиб, жойида серрайиб туриб қолди. Ғамбода она уни маҳкам кучиб, ситамгар фалакнинг жабридан аччиқ-аччиқ зорланганида, онанинг иссиқ нафаси юзларига урилиб, кўзёшлари бўйинларига томганида қиз ўзини йўқотиб қўйди. Наздида дунё охир бўлаётгандай туюлди. Ичидан алланима тўлиб-тошиб келди, ув тортиб ўкраб юборди. Чирқираётган она оғушидан халос бўлганида ҳам ўзига кела олмай талвасаланиб йиғлайверди-йиғлайверди. Ўзининг онаси йиғлашиб кўришди ва қўлтиқлаб уйларига олиб чиқди. Уларнинг кетидан ҳаялламай опаси ҳам ҳарсиллаб чиқди. Унга сув ичирдилар, ҳай-ҳайлаб тасалли бердилар.

- Мунча куйинаверма-е, - дейишди онаси ва опаси тетик товушда. - Ўзингнинг соғлигингни ўйла. Биров унга ўзини оссин дептими?

- Менга қара, ҳай, жодугаринга бир нима бўлганмиди? Шундан гапир. Нега у дабдурустан ўзини осиб қўйди? Бир балоси бордир, ахир?

Ҳилола вужуди силкиниб-силкиниб йиғлар экан, онаси ва опасига кўз ташлади. Улар кўзларини лўқ қилиб бетоқатлик билан оғзини пойлашарди. Ҳаётида илк бор уларнинг иккиси ҳам кўзларига хунук кўриниб кетди.

Тошкентдан келган барча курсдошлар билан Бокиранинг қабри тепасига борганларида ҳам дили сим-сиёҳ эди.

"Эзгуликка умид" дан

Қизиқишларим таъсирида илм билан мустақил равишда кўпроқ шуғулланганим сари, расмий ўқув дастурига киритилган ақсар "фанлар" даги пуч ва юзаки жиҳатлар менга тобора аниқроқ кўринадиган бўлди. Мен улардан қаноат ҳосил қилмас, билъақс, сохта, нотўғри талқинлардан қалбимда нарозилик уйғонар, умуман тесқари, бўҳтон фикрларни эшитганда ғазабдан тугёнга келардим. Маърузаларда, семинар дарсларида ўқитувчилар билан тортишиб қола бошладим. Устимдан деканатга шикоятлар тушиб, муҳокама қилишди. Интизом, аниқроғи, итоат факультетда ўқишни давом эттира олишим учун ягона шарт қилиб белгилаб қўйилди. Бундай тарангликнинг тангликка бориб тақалиши тайин эди. Нуҳоят "Сиёсат" дарсида ўша танглик келиб чиқди. Мен маъруза ўқийдиган доцент билан баҳслашиб қолдим. Баҳсимиз эртаси кунги "Сиёсат" дарсида ҳам давом этди ва индинига, "Ва яна Сиёсат" дан семинар чоғи яқун топди - кейинги дарсга ўтмади. Сабаби, кейинги дарсда баҳслашгувчи иккинчи томоннинг ўзи йўқ эди. Мени ўқишдан ҳайдашди. Доцент профессор Ғиртмакнинг шоғирдларидан эди. Кейинги дарсига унинг таклифи билан шахсан профессор Ғиртмакнинг ўзи таъриф буюриши ва бизларга маъруза ўқиши кутиляётган эди. Шундай мўътабар зотнинг маърузасида "авбош ва фикри бузуқ" бир талабанинг қатнашувига асло йўл қўйиб бўлмас эди. Мен ўқишда қолиш учун ҳаракат қилдим, бироқ ҳаракатларим зое кетди. Кексайиб бот-бот бетоб бўлиб қолаётган Чинор аммадан ҳавотирда Маргилонга қайтдим. Дунёдаги яқка-ю ёлғиз меҳрибоним-

нинг ёнида бўлиш, унинг меҳрваши тафтини хис қилиш яримта кўнглим учун адоқсиз бахт эди. Ўзим ҳам уни шаффоф меҳр билан сўяр, дунёдаги ҳар недан ортиқ унинг саломатлигини Оллоҳдан сўрардим, лекин аммам тобора қартайиб, куч-қувватдан қайтиб борар, уни бу аҳволда кўриш мен учун жуда оғир эди. Ногоҳон у мени ташлаб кетганида юрак-бағрим ўприлиб тушгандай борлик-бутлигимга инонмай қолдим. Идроким ўзимга қайтганида Чинор аммамни маҳкам қучганча унинг кўксига юзимни босиб ўтирардим. Нетайки, мени ҳамиша сўйгувчи юрак, сўйгувчи тиргак оху-фарёдидан тугёнга келмади. Анча вақтгача Чинор аммамнинг ўлганига ишонмай юрдим. Унинг меҳрибон қиёфаси, товуши шууримга, ботинимга шу қадар сингиб кетганди-ки, баъзан ҳаёл ё уйқу оғушида уни эшитгандай, кўргандай бўлар, бироқ сира ўзини топа олмасдим...

Чинор аммамнинг маърака-ўйриқларини ўтказиб яна Тошкентга қайтдим. Ўқишни давом эттириш умидим бор эди, ўз хақ-хуқуқимни талаб қилиб анча югурдим, бироқ ҳеч иш чиқара олмадим. Илмдан узилиб қолишни сира истамасдим. Мустақил изланишларни давом эттирдим. Кўнларим тагин қутубхона ва архивларда кеч бўларди, тўнлар тирикчилик азми билан қалам тебратар, ўқув чизмалари борми, расми, ёзувларми, ҳуллас, мижозлардан нимаки буюртмалар тушган бўлса шуларни бажаришга киришардим.

* * *

Бу орада Самандар қутулиб чиқди. Юраги бетоқат, унинг қошига талпинди. Қанот боғласа-да қуш бўлиб учиб борса. Тезроқ... Та-лабалар шаҳарчасига етиб келгач, кўзига ҳеч нарса кўринмай унинг ётоқхонаси томон югурди. Ётоқхонага яқинлашгани сайин ҳовлиқиб кетаверди. Зиналардан икки хатлаб иккинчи қаватга чиқди. Илк дафъа Бокиранинг берк эшиги олдида эсанкиради, борлигини қоплаган таърифсиз соғинч, ҳаяжон, қувонч ҳисларига эш қалбининг тубларида ғимирлаётган алланечук мубҳам хавотир кучайди. Эсанкираш чулғовида қўшни хона эшигини тақиллатди. Эшик очилиб остонада Ҳилола кўринди. Йигитнинг карахт кўнглига Бокира ҳам шу ерда деган нурдай тафтли умид иниб, беихтиёр ичкарига кўз ташлади, аммо ичкарини эшик пардаси кўздан пинҳон тутиб турарди. У яна Ҳилолага кўз тикди. Кўз тикди-ю аён-райиб қолди. Ҳилола ранглари бўздай оқариб, лаблари гезарган, кўзлари олайиб дағ-дағ титрай бошлаганди. Самандар уни ҳозир йиқилиб тушади деб ўйлади. Сўяб қолмоққа шошилиб қўл чўзди.

Ҳилола юлқиниб, ўзини ичкари урди. Самандарнинг қалбига кўрқув тушди. Жуда ёмон кўрқув, совуқ кўрқув. Эшик қоқишга мажоли келмай қотиб қолган қўлларини куч билан кўтармоққа чоғланиб турганида ичкаридан “Вой, ким экан у?” деган янгроқ овоз келди ва парда сурилиб қўшни қиз кўринди. Қулиб келаётган қизнинг лаблари бирдан қийшайиб кетди. У оғзини ёпишни-да унутиб, бир қўли билан эшик пардасидан тутганича Самандарнинг юзига тикилган қўйи анқайиб қолди. Самандар бир лаҳза ўзини борлик ва йўқлик орасида муаллақ хис қилди. Шундай бир ҳолат ичра идрокининг бир бурчи ила қия очик пардадан мўралаб хонада Бокира йўқ эканини илғади. У қуруқшаган лабларини базўр кимириллатиб, гўлдираб, тутилиб Бокирани сўради. Шунда қизнинг кўзларига йирик-йирик кўз ёшлари сизиб чиқди.

- Бокира... йўқ... У... қазо қилди. - зўрға шундай дея олди ва қафти билан оғзини беркитиб пиқиллаганича у ҳам ўзини ичкари урди.

- Ни-ма?!

Назарида оёқлари остидаги ер қалқиди, силкинди, сурилди, алламбало бўлди. Назарида борлиқ остун-устун бўлиб ағдарила бошлади. Бу талотўп асносида кимдир кўксига пичоқ ботириб, бураб-бураб олди. У мувозанатини йўқотди. Даҳшатдан кўзлари олайиб, жонҳолатда қўлларини олдинга чўзди... Ҳуши аллақаерлардан ўзига қайта бошлаганида кўксига қамалиб олиб, юрагини беаёв талаётган сонсиз йиртқичларнинг олис-олислардан келаётгандай хунхўрона ҳуришини, улишини эшитди. Юраги улар ўртасида талаш-қонталаш бўлиб, манглайи ва муштлари ила деворга суянганича ҳансираб, оғир-оғир нафас олиб турарди. Кўксидаги оғриқ салгина пасайиб оёқ-қўлининг қалтироғи биров босила бошлаши билан силтаниб, девордан узилди ва қизлар хонасига кирди.

- Нима дедингиз? - деди товуши қовжираб синиб.

Йиғлаётган учала қиз ўринларидан тутиб кетишди.

- Нега мени алдаяпсиз?! Нима учун?! - кутилмаганда томоғидан ёввойи ҳайқирик отилиб чиқди.

Қизлар чирқираб хона тўрига, дераза олдида қочдилар ва хатар қошидаги полапонлардек гўж бўлиб олиб, изиллай бошладилар.

- Рост, рост айтяпмиз, акажон, рост, у жонига қасд қилди, беш кун бўлди, - ўтакаси ёрилган қиз йиғлаганича бирпасда чулдираб ташлади ва тагин уввос торта бошлади.

- Нега?! Нега ахир?!

- Билмаймиз, биз билмаймиз, акажон...

- Ишонмайман...

Буткул гангиб Бокиранинг эшиги олдига келди, қаттиқ-қаттиқ тарақлатиб, уни яна тортиб кўрди. У елканлари синиб, чамасини йўқотган кемадай адашиб йўқлик дунёсида юзиб чиқди. Учинчи бор айлинишида ўзи чиққан зинапоёни топиб пастга тушди.

Ташқаридаги ўтиргичда гаранг-меров Бокиранинг деразасига жовдираб, узок ўтирди. Ниҳоят шитоб ўрнидан турди-да катта йўлда уловга ўтириб Душворникига елиб кетди.

Хали бақамти келмай турибоқ Душворнинг авзойидан ҳам ўша мудҳиш ҳақиқатни ўқиди.

- Ишонмайман! - деди ўжарлик билан кескин бош чайқаб.

- Рост, - деди Душвор кўзларини ерга тикиб. - У ўз жонига қасд қилди... ўзини осиб қўйди.

- Алдаяпсан! - Самандар кўзлари косасидан чиқиб кетгудай бир вазоҳатда қўшқўллаб Душворнинг ёқасидан сиқимлади. Тел-бавор ғижиниб асабий бармоқлари билан ёқани ғижимлай бошлади.

- Қўйвор! - Бўғилиб қолган Душвор ёқасини Самандар чангалидан халос қилди. - Бир кун келиб менинг ёқамдан олишингни билардим.

- Нега у ўзини осадил?! Нега?!

- Билмадим... Сир ўзи билан кетди.

Самандар Душворга ғалати тикилди. Ғалати эди нигоҳи: таъна-ми, ёлворишми, юпанч умидими, тағин аллақандай номсиз қоришиқ туйғулар зоҳир эди нигоҳларида. Душвор у ўзининг ичидагиларни ўқиб тургандек ўнғайсизланди, унга раҳми келди.

- Ишонмайман, - деди Самандар вужуди титраб - Ҳамманг мени алдаяпсиз.

Душвор унинг ортидан эргашиб кўчага чиқди.

- Жомадонинг менда, - деди у Самандарга. - Уни менга Бокира бериб кетди, у Бухорога, ўз уйига бориб... ўзини нобуд қилди.

Самандар тўхтади, бир дам тек қотди. "Жомадон сенда тура турсин", деди у умидсиз товушда. Ортидан яна Душворнинг товушини эшитди.

- У сенга ёмғирингизни ташлаб кетаётганини айтди.

Самандар танасига тиг ботаётган дарахт монанд турган жойида елкалари титраб, вужуди силкиниб-силкиниб кета бошлади. У елкасидан тутган Душворнинг қўлини сидириб ташлаб, юзига қарамай сўради:

- Сен нега уни тўхтатиб қолмадинг?

- Ожизлик қилдим. Қурбим етмади... ожизлик курсин.

У яна ўзини англай олмай қолди. Оёқ-қўли йўқ, аллақандай нотайин мавжудотдай эди. Кўҳна қўналғасига қай йўсин, қай пайт келди - англай олмади ҳам. Борлиқ ҳувиллаган совуқ бўшлиққа эврилган эди. Ҳувиллаган бўшлиқда шувиллаб кунлар ва тунлар ўта бошлади. Унинг қошига кимлардир, оёқ-қўли бор, бинойи кимсалар келиб-кетдилар ўз дардлари билан. У ётган кўйи маъносиз кўзлари билан уларга боқиб, маъносиз сўзлар мағзини чақишга уринди. Ҳеч нимага тушунмади. Бўшлиқ... Баъзан у қисқа ва оғир уйкуга кетар, кўз очиб яна ҳу-ув-ҳу-ув этган совуқ бўшлиқни кўрарди. Ташқаридан хаста қуёш ва бемор ой галма-галдан айланиб ўтар, бўшлиқ бағрини ёриб киришга беҳуда уринар, аммо уларнинг кокиллари ямлаётган суқ бўшлиқ ўзларига-да даъф қилгудай сиёқда эди. У кўчадан қай кийимда келган бўлса шу элфоз эски каравотига чўзилганича оламда уч кеча-кундуз вақт айланганини сезмади. Тўртинчи кун тушдан кейин ўрнидан оғир кўзғолди. Оёқларини осилтириб каравотга ўтириб олди. Гунг дунёга мунгли назар ташлади. Елкалари увишиб қолган, вужуди оғир, уч кеча-уч кундуз туз тотмаганидан ичлари ачишар эди. Гандираклаб ўрнидан турди. Чайқала-чайқала ташқари чиқди. Қуёш уфққа эндигина чўкиб кетган эди. У оғир-оғир босиб кўчага чиқди. Майдонсифат катта чорраҳага етиб келиб йўл четидаги темир панжарага беҳол суянди. Унга ҳамма нарса тескари бўлиб туюла бошлади. Анча узилишдан сўнг энди ташқи оламга чиқиб келгани боис карахт онги шомни тонг ўрнида қабул қилар, шу боис ҳорғин қадамлар ила шошилмай ортга қайта бошлаган йўловчилар, бозорчадаги нарсаларини йиғиштира бошлаган олиб-сотарлар, дўкончасига қулф уриб, уйига равона бўлган таниш баққол - ҳаммасининг хатти-ҳаракатлари ғалати, мантиқсиз туюларди унга. Қарасанг тонг энди ёришиб келаётгандай, ҳаёт энди бошланаётгандай-ку, лекин нега ҳаммаси яна бирданига тез тугаб қоляпти... У қизарган уфққа яна бир бор назар ташлади. Дарвоқе, бу томон - ғарб... Қуёш ахир Шарқдан чиқади-ку. Демак, шом бошланган, демак шом... Онг карахт бўлса шу-да.

У дўконга кириб, кўнгли тилаётган нарсага узоқ тикилиб қолди. Ниҳоят уни сотиб олди. Хонага қайтиб ароқни стол устига қўйганича тагин анча вақт унга тикилиб ўтирди. Сўнг ботинмайгина уни қўлига олди. Ўрнидан туриб қопқоғини очди. Яна бир дам иккиланди. Бирдан шахд билан шишани кўтарди-ю, уст-бошига тўкиб-сочиб тўғри шишанинг оғзидан ича бошлади. Ҳувиллаган бўшлиқда унинг томоқлари ва ичакларини кўйдириб қултуллаётган оби

қаттолнинг товуши аниқ эшитилиб турарди. Етти тақводор бобо-си ичкилик не билмаган, отаси-да уни оғзига олмаган эди. Энди қон-қонига буткул ёт захри қотил томирларида оқа бошлади.

У шишани бир кўтаришда яримлатди, ароқнинг аччиғини ҳам сезмади, кўнгли ҳам ағдарилмади. Фақат ичаклари куйиб, ичи баттар ачишди. Пайпаслаб, қотган нон бўлақларини топди ва қарсиллатиб тотинган бўлди. Ичидаги ўт пасайгандек бўлиб, тагин шишани боши узра кўтарди. Ичидагини тугатмай туриб шишани ташқари улоқтирди. Бошини маҳкам чангаллаб телбавор сиёқда “Ах-хах-хах-ха-а-а” дея хайқириб йиғлаб юборди. Бўғзидан яна бир тўлқин худди шундай аччиқ нола отилиб чиқиб, олдингисига уланиб кетди. Бўронда майшайган ёлғиз дарахтдай тебраниб, эгилиб-букилиб яна боягидай сингранди. Гандираклаб, пайи қирқилгандек каравотга юз тубан ағдарилди. Борлиғи силкиниб-силкиниб йиғлар экан, кўллари беихтиёр мушт бўлиб тугилди-ю боши бироз кўтарилганича сукунатнинг ўтакасини ёриб, хайқириб юборди:

- Йў-ў-ў-ўқ!!!

Ўзининг хайқиригидан ўзи чўчиб турганида ич-ичидан тагин аччиқ фарёд отилиб келди. Пайпаслаб ненидир қидирди, излаганини топа олмай, хона ўртасида тагин оғир-оғир тебраниб йиғлай бошлади. Ботинининг қаър-қаъридан яна:

- Йў-ўў-ўқ-йў-ўқ!!! - деган юракни ўртовчи хайқириқ отилиб келди.

Чопиб қайларгадир кетди. Ҳушини йиғиб олганида ташқарида - тепасида заъфарон ой мўлтираган кимсасиз ҳовлида турарди. Шунда у нигоҳини кўкка тикиб, тиз чўкди.

- Ё, Оллоҳ! - деди кўллари баланд чўзиб - Менинг ёзуғим не эди, ёзуғим?! Уни менга қайтариб бер! Мен усиз яшолмайман, яшолмайман...

Тагин аччиқ сингроқлар келди. Ва босилмади - узун тун бўйи...

Тонгда юзини юваётиб, ойнага кўзи тушди. Ва бақрайиб қолди. Ойнадан унга қалин сочлари оппоқ оқарган, кўзларининг ости осилиб қолган нотаниш кимса тикилиб турарди.

Шу куни у Бухорога жўнаб кетди. Бокиранинг уйига кириб, фотиҳа ўқиб чиқди. Оппоқ сочли бу нотаниш фотиҳагўйни ҳеч ким танимади ва кимлигини сўрамади. У қабристонга ўтиб, Бокиранинг қабри қошида тиз чўкканча Қуръон тиловат қилди. Сўнги қип-қизил гулдастасини оҳиста унинг бошига қўйиб аччиқ-аччиқ кўзёшлар тўқди.

Ҳилола ўзини ўнглай олмай қолди. У ўта маъюс ва хаёлчан эди. Сўнгги кунлар тушларида фақат Бокирани кўрарди. Ораларига узил-кесил нифоқ солган сўнгги тортишувлари миясига муҳрланиб қолганим тушларида нуқул Бокира билан жанжаллашиб турган бўларди. Бокира юзини унинг юзларига жуда яқин олиб келиб айбдорона, ёлворувчи бир алфозда термулганича: “Ахир, нима қилай, мен ундан кеча олмайман, жонингдан кеч десанг, кечай, айт кечайми?” деб турар, Ҳилола босинқираб “Менга сенинг жонинг керак эмас!” дея қичқириб уйғониб кетарди. Шундан кейин у илгари бир-икки ғижиллашиб қолган ҳамхоналари олдида баттар мулзам тортиб, ўз хонасига - Бокира иккови яшаган хонага беркиниб олди. Аммо бу хонада ҳамма нарсаси Бокирани эсга соларди. Кўнглини баттар мунг ва қўрқув қоплади. У буткул ёлғизланиб қолганди. Эсини таний бошлаган гўдаклик кезларидан то шу кунларигача яхши-ёмон лаҳзаларида ҳаммаша ёнида бўлган, бошқа биров ўрнини тўлдиролмайдиган, тўлдиришни ихтиёр ҳам қилмайдиган бир кас ўрни совуқ бўшлиққа эврилганидагина у бу бўшлиқнинг нақадар мудҳиш эканини ҳис қилди. Ўрнини бўшлиққа бўшатиб берган кимсанинг қадр-қиммати, салмоғи кун сайин яққолроқ билина бошлади. Бокира бу ёруғ оламда унинг ягона суяғи экан. У болаликдан Ҳилоланинг феъл-аълоғига мослашиб қолганидан унинг эркаликларини кўтарар, таъналарини кўпда ўзига олмас, инжиқликларидан инжимас, умуман, эҳтимол ўзи ҳам сезмагани ҳолда, у тор кўнглили Ҳилола учун уни атрофдагиларга мувофиқлаштириб турувчи жонли ришта экан. Ҳилола Бокира ўзини абадиян тарк этганидан сўнг, унинг ўзи учун ҳаммаша асқотиб келган янги-янги хосиятларини кашф қила бошлади. У Бокирани кўролмаслик оқибатида бир умр жодугар деб келди, имкон туғилди дегунча уни ғийбат қилди. Дилини ранжитди. Мана, энди Бокирага ҳеч ниманинг қизиғи йўқ, ғийбат қилсанг-да-қилмасанг-да барибир. Тунлар ҳаловат келтирмас, хоналарига қайтиб ўтганидан сўнг, Бокиранинг тунги йўқловлари янада кўпайган, Ҳилоланинг ихтиёрига қарши у тушларига бетакаллуф кириб келар, уни қийноққа солар эди. Босинқираб уйғонганидан сўнг, азобли уйқудан бешиб, бедор ётар экан, ҳарир мудроқ пардасига чулғона бошлаган руҳи сесканиб, талвасага тушганича сапчиб кетарди, чунки хонанинг аллақайси бурчидан Бокиранинг дилни эзувчи йиғиси эшитилиб турарди. Баъзан уй босиб бедор ўтирганида ҳам хонада Бокиранинг оҳиста пиқиллаб йиғлаётганини эшитиб қаттиқ

чўчиб тушарди. Ёлғизликдан одамларга қочиш ўрнига тобора хилватнишин бўлиб борар, чунки сўнгги пайтларда Бокира билан можароларининг сабаблари очилиб, висир-висирчиларнинг куни туғиб қолган, назарида, ҳамма унга қўлини бигиз қила бошлаган эди.

Аслида чинакам азоблари Самандар билан ногаҳон кўришиб қолиб, гангиган кўйи ундан қочган ўша кундан бошланди. Пастдаги ўриндикда каловланиб, деразаларига мўлтираб ўтирган Самандарни у пана жойдан кузатди. Бу йигитнинг юз-кўзида не меҳригиёси бор эдики... унинг кўнгли тубидаги қўр қўзғолиб дардлари янгиланди. Бокиранинг ўлимидан воқиф бўлган Самандарнинг қай аҳволга тушганини кўриб, унинг дили вайрон бўлди. Кўксиди чимиллаган оғриқ уйғониб кучайгандан кучайиб бораверди ва охири жону жаҳонини ўртаё бошлади. Ғуноҳкорлик туйғусидан тўраган виждон азоби уни туну кун таъқиб қиларди. Уйқусиз тунларидан бирида у китобларни титкилай туриб Бокиранинг мўъжаз китобчасини топиб олди. Китобча қўйнидан бир варақ оппоқ қоғоз яраланган қуш мисол беҳол учиб полга тушди. Ҳилола аллақандай битик туширилган оқ қоғозни кўлига олди. Қоғозда икки-тагина сўз бор эди. Бокиранинг хуснихати ила катта-катта қилиб: *“Ёмғир - боқий!”* дея ёзиб қўйилган эди. Ҳилола уларнинг ёмғирли дунёларига сира тушунмаган ва ҳамиша ёмғирни ёзғириб келган эди. У энди уларнинг ёмғирли дунёларига аввалгидай нафрат билан қарамаса-да, ҳануз уни ҳис қила олмай ижирғаниб, қоғозни ғижимлай бошлаганида аллақаердан юракни ўртовчи ингроққа ўхшаш бир сас келди. У чўчиб тушди. Шоша-пиша қоғозни текислади, қалтираётган қўллари билан бу оқлик парчасини китобча ичига солиб қўйди. Ҳаёли паришон китобчани варақлай бошлади. Бу шеърый тўплам бўлиб, баъзи шеърларга Бокира томонидан белгилар қўйилганди. Ҳилола пичирлаб ўша шеърлардан бирини ўқий бошлади:

Мени кут,
Туманлар қўйлагин кийиб,
Сокин кечаларда адашганда ой,
Менинг шароб тўла кўзларим ичиб,
Тупроқ секингина инграганда вой
Мени кут.
Бир бағир кезар бағримда,
Умр мени ташлаб кетганда дайдиб,
Жоним ҳирожидан тўймасдан ажал,

Тунлар эшик қоқиб келганда қайтиб,
Мени кут.
Музлаган лабим тамшаниб,
Излаганда унут бўсалар қабрин,
Титрасам лаънати вужуд қошида
Дунё қизғонганда бир ҳовуч сабрин
Мени кут.
Жонимда бир гўзал из бор,
Олис умидларнинг ёруғ сояси
Қора лайлақларнинг қанотларидан
Ёмғирдай қуйилса тун ҳикояси
Мени кут...¹

Ҳилола китобчани варақлашда давом этиб, кейинги белгили сатрларга кўзи тушди:

...Қўй, йиғлама, дилим, бу тун.
Тонглар отар турна сасли.
Бир кун бизни олиб кетар
Қайларгадир ишқнинг фасли...²

Шеърни охиригача ўқиди. Китобчанинг ботинидан боз бояги ёдгорлик - қоғоз чиқиб кеди. Битик собитлик билан ҳануз ўша ҳақиқатни таъкидлаб турарди: *“Ёмғир - боқий!”*.

Кўз олдида ўзи чиқишни истамаган ўша ёмғирли кунда кўчадан усти боши ҳўл бўлиб қайтган шодон-шодумон Бокира пайдо бўлди. У тагин китоб варақлаб ўтирган Ҳилоланинг қошига келиб, қулоғига энгашди ва энтикканича шивирлади: “Мен уни топиб олдим! Уни менга ёмғир топиб берди... Бизни қутқарган ўша йигитни, қутқаргану қочган қочқоқни топиб олдим!”

Юрак-бағри ўртанган Ҳилола эътироз қилди: “Ўшанда у асли мени қутқаргани етиб келганди. Менинг бутун кулфатим шундаки, - мен ёмғирга чиқолмадим, чиққани кечикдим...” Туйқус яна каравотда чаккасидан қон оқиб беҳуш ётган Самандар пайдо бўлди. “Хизр бова! - кўнглидан ўтди Ҳилоланинг. - Ҳаёт булоғидан сув ичадиган афсонавий пайгамбар!” Шу он ўртадан Бокира қалқиб чиқиб келди. Ҳилола асабийлашиб тагин у билан уришиб қолди ва унга қичқира бошлади: “Биламан, энди сени ундан ажратиб бўлмайди! Энди сен унга канадай ёпишиб олгансан! Сен уни жодулаб олгансан, жодугар!”. “Ҳа,алам қиялптими?” - деди Бокира кибрлангандай. “Ҳа! Алам қиялпти, алам қиялпти!” - у жаҳл билан алланимани отиб юборди. Учиб бориб эшик остига шапиллаб тушган нарса бояги мўъжаз китобча эди. Китобча бағридан отилиб чиққан қоғоз ўжарлик билан ҳануз ўз ҳақиқатини ёқлаб ётарди: *“Ёмғир*

^{1, 2} Шеърлар Ҳалима Аҳмедованики.

- *боқий!* Ёмғир... ёмғир... Осмондан яна ёмғир иси кела бошлади. Ҳаво намхуш тортиб, баданлари жунжикди. Ҳадемай шатур-шутур ёмғир томчилай бошлайди. У ивиб кетишдан чўчиди. Бокира бўлса чўчимасди. У кўкка кўз тикиб, ёмғир томчиларига кафтларини ёзганича энтикиб турарди. У болалар ва муррабиялари кетидан шийпонга қочишга ундаб, ўзини чорлаётган Ҳилолани энди кўраётгандай сергак тортиб, қувончга тўла чарос кўзларини унга тикар ва ялинарди: Бокира - Шошилмайлик, ўртоқжон, бир озгина айланайлик, Ахир бу тансиқ ёмғир - ёз ёмғири-ку.

Ҳилола: - Иби, жиннимисан ўзинг, бундай ёмғирда ким айланади? Юр тез, бўлмаса ивиб кетамиз.

Бокира: - Мен ёмғирни яхши кўраман. Ёмғирда кезиб юраверсам, юраверсам дейман. Ёмғирда ажиб сеҳр бор-а?

Ҳилола: - Нимаси ажиб бунинг. Ман ёмғирни ёмон кўраман. Ёмғир ёғса, хонамга беркиниб оламан.

Бокира: - Ёмғир ёғса ғалати бўлиб кетаман, ўртоқжон. У менга алланималарни ваъда қилаётгандай гўё. Ёмғирда ивиб юраверсам, юраверсам дейман.

Ҳилола: - Бўлмаса ўзинг ивиб юравер. Ман бўлсам касал бўлишни истамайман.

У ёмғирдан қочиб кетди. Бокира ўзининг ёмғирли оламида қолди. Ҳилола тезда пушаймон бўлиб қайтиб бормоқча чоғланди, бироқ энди у йўлни топа олмай қолди.

Ҳушини йиғиб олганида эшик олдида ҳиқиллаб йиғлаб ўтирарди. У кўзёшлари тийилмай ҳануз ҳиқиллаб қоғозни китобча қатига солди. Ҳаёллари тагин ёмғирли дунёларга оға-оға китобчани қўйгали шкафга бўй чўзар экан, боя ўзи тартибсиз сочиб юборган китоблар ва қоғозларга кўзи тушди. Бирдан яна юраги ҳаприкиб кетди. Хонани тезроқ тартибга келтириш керак. Ҳадемай у етиб келиб қолади. ҳадемай... тезроқ... ҳадемай... ҳали ошга ҳам масаллиқ тайёрлаб қўйиш керак. Халоскорларига бухороча ош қилиб беришади, бухороча ош... Эшик тақиллаептими? Ана... У келди чоғи. Шоша бориб эшикни очди.

Ҳувиллаган коридорда бирон жон йўқ...бўм-бўш... Юраги шиф этиб кетди. Эшикни ёпиб, хонага ҳорғин ва ғамнок кўз югуртирди. Эшикка суянганича бемажол туриб қолди. "Ё, худо, бунақада жинни бўлиб қоламан-ку. "- бошини чангаллаганича эшикка суянган кўйи аста сирганиб беҳол ўтириб қолди. Атрофига изтироб ва қўрқув билан кўз ташлади. . . Тонгга яқин қўшни қизлар эшиги охиста чертилди. Уйқусираб эшикни очган курсдошига кўзлари бежо аланглаб ялинди:

- Жуда кўрқиб кетяпман. Эрталабгача сизларникида ёта турай. Алламбалолар... алламбалолар кўзимга кўринади.

Чарчоқдан дарров кўзларига уйқу илашди, аммо босинқираб тагин қизларни чўчитди. Тушида Бокира: "Илоё, увалим тутсин сени" дея қаргаб турарди. Қаттиқ ҳижолат чекди. Ижарага хона олиб чиқиб кетмаса бўлмаслигини англади.

Саҳардан маҳаллаларга чиқиб, ижарага хона излади. Бироқ кўнглидагидай бўш жой топилмади. Бесамар овора бўлиб, дарсга ҳам кеч қолди.

Кейинги дарс думалоқ аудиторияда рус гуруҳи билан қўшиб ўтилди. У аланглаб рус гуруҳи талабалари орасидан Шаҳзодни топа олмади. Анчадан буён у дарсга келмаётган эди. Аслида ҳамма кулфатларининг энг катта айбдори ўша! Аблах, номард... Юргандир яна ялло қилиб, ҳеч нарса бўлмагандай. Аламдан кўзларига ёш қалқди. Ёнидагиларга сездирмай сидириб ташлади. Шумқадам, бузуқи! Ҳаммаси ўшанинг касофати. Ҳилолани авраб, Бокирани алдаб охири ниятига етди Бокира ёш жонига қасд қилиб ўлиб кетди. Ҳилоланинг бўлса жони азобларга қолди. У буткул ёлғизланиб қолди. Тошкентдаги синфдош дугоналари ҳам Бокира икковининг можаросидан воқиф бўлиб уни баттар хушламай қўйдилар. Азоблар... эсласа юраги орқага тортади. Қочгали тузукроқ ижарахона ҳам топа олмади. Бутун дунёдан яққаланиб қолди.

* * *

Неча кунки у хонасига биқиниб олганича тинмай ичади. Ранглари олинган, кўзлари ғуссали. Кўнгли нотинч...

Ўша куни у қаттиқ кўрқиб кетди. Йўқ, бўлиб ўтган ишдан ёки унинг оқибатидан кўрққани йўқ. Биринчиси эмас-ку, ахир. Кекса милиция сержантининг қизи билан болалик ишқибозликлари ишқибозликка айланиб кетиб, уни бузиб қўйганида ҳам иш ҳамирдан қил суғургандек осон ва силлиққина битганди. Санъат институтида янада мураккаброқ вазиятга тушиб қолмаганмиди? Қиз билан муносабатлари чуқурлашиб кетиб, бечора маъшуқа ҳомиладор бўлиб қолди. Фижи-фижи бошланиб, унинг кети жанжалга уланди... Кейин не бўлди? Тагин дадаси аралашди. Сувдан думигача қуруқлаб чиқариб олди. Ачинарлиси, сеvimли ўқишини ташлаб кетишига тўғри келди. Қилғилиги дадасига бир томондан қўл келди, уни сиёсатдонлик бўлимига ўтказиб қўйди. "Сенинг пешонангга ўзи вайсақилик битилган", деб уқтирмақчи бўлди. Аммо у куйлаши керак. Кўксидаги ғимирлаган дарддан минбарларда маъруза қилиш билан бўшаниб бўлмайди. У куйиб-куйиб куйлаши

керак... Унинг янги қилмиши ҳали пинҳон. Агар эрта-индин ошкора бўлса ҳам, падарига лаънат, у ҳеч нарсадан чўчимади. Наридан борса сиёсатдонлик бўлимидан ҳам думи туғилар. Бу унинг кўнглидагидай иш бўлмасмиди? Ўзи шундоқ ҳам сирткида ўқиётган талабадек ойда-йилда бир марта дарсга бориб юрипти. Бир нараса аниқ, дадаси унинг қамалиб кетишига йўл қўймади. Дадаси уни уролмайди ҳам. Қани, уриб кўрсин-чи. У энди кечаги мишиқи бола эмас. У ўзининг орзу-истакларини менсимай топтаб, унинг тақдирини ўз билгича қурмоқчи бўлган полковникдан ана шундай йўллар билан ўч олади. Ўша кун у кўнгил майлини қондириш билан бирга мағрур қиздан ҳам ўч олиш лаззатини туймоқчи эди. Ҳа, уни менсимаган, совуқдан-совуқ раддияси билан дилини абгор этган, аммо тақдир инояти ила ҳузурига бош уриб келган ўша ҳурилиқодан ҳам ўч олмоқчи эди. Бироқ... Лаънати... Унинг кўнгил нотинчлиги ҳам шундан. Йўқ, ишнинг оқибати ҳали ҳам уни чўчитаётгани йўқ. Аввалги ишқий кирдикорлари фожия бўлганида у озмунча рухий изтиробларни бошидан кечирмаганди. Ҳар қандай ноқулай ва қийин вазиятга ҳам бир икки дафъа тушиб кўрсанг, этинг ўлиб бораверади чоғи, у бу гал анча совуққон ва вазмин эди. Ҳар не бўлганда ҳам ишнинг аянчли яқун топмаслигига ишонади, лекин... изтироблари бошқа нарсадан...

Ўша кун унинг ботинида нимадир қалқиди. Руҳида қандайдир чайқалиш юз берди. Аввалги маъшуқалари деярли ихтиёрий у билан бирга бўлган эдилар... Ўша кун қиз уни урганида... ичида нимадир қўлди. Қандайдир тизгинсиз ғазаб борлигини қоплаб оташдай қизитди, идроки буғлангандай бошидан учди, бармоқларининг уч-учларигача титрай бошлагани хиёл эсида... У ўзининг шундай вахшийликка қодир эканини билмасди... Кўйида анча овора бўлган гўзал қизнинг охир васлига етгандай эди, аммо, не ажабки, бундан на қониқиш, на лаззат тўйди. Борлигини талотўпига олган хислар довули пасайиб, шуури тиниқа бошлагач у қизга кўз тикди. Чалқанчасига узала тушиб жонсиздай беҳуш ётган қизни кўриб қаттиқ кўрқиб кетди. Ичидан аччиқ ўкирик отилиб келди. Ё раббим, бу не жазо, бу не кўргилик?! Ўшандан бошлаб деярли ҳар кун тушларида онасини кўради. Онаси қонига беланганича узала тушиб ўлиб ётган бўлади. Гоҳи онасини турғизмоқчи бўлиб, йиғлаб қўлларидан тортқилайди, аммо болалик қилиб кучи етмайди. Бармоқларига чилпиллаб қон ёпишганини сезиб сесканади. Уйғонгач ҳам шошиб қўлларига қарайди... Неча кунки руҳи фалаж. Кейинги кунлар уйига ҳам боргиси келмай, ижарага олгани шу хонадонда биқиниб олиб, тинмай ароқ ичади, гиёҳ чекади.

Инсон зотининг турқини кўргиси келмайди, инсон зотига тоқати йўқ.

Даъфатан эшик қўнғироғи қаттиқ ва чўзиқ чалинганида у чўчиб тушди. Сигарета чўғининг устига наша япроғини қўйиб, ундан кўтарилган инғичка кўкиш тутун узра қизил ўнталикни карнай қилиб тутиб, ичига ютоқиб тортаётган жойида шошиб ўрнидан туриб кетди. Ҳаллослаб видеомангитафон тугмасини босди, кассеталарни яширди. Стол устида турган қорчи юмалоқ шишадаги ярим ичилган коньяк, қадах, газакларни ҳам кўздан йўқотди. Келгувчи унинг очишига тоқат қилмай эшикни гупиллатиб ура бошлаганди. У йўл-йўлакай энгил-бошини ҳам тартибга келтирган бўлиб, негадир илгичдаги плашини эгнига илиб, ҳадик ила эшикни очди. Эшик ортида Ҳилолани кўриб ажабланди. Саломлашишни ҳам унутиб, эшик тутқичидан тутганича зинапоя томонга аланглади.

- К-келинг, - деди у Ҳилолага бошдан-оёқ назар ташлаб.

Лабларига кулги ёйишга улгурмади.

- Қоти-ил! - деди Ҳилола аъзойи бадани титраб, кўзлари ўтдай ёниб. - Қо-оти-ил! Уни сен ўлдирдинг қотил, сен бошига етдинг!

- А?! - Шаҳзод кўзлари олайиб, худ-бехуд эшикка суяниб қолди. Ҳуши бошидан учди. Назарида қўл-оёқлари ҳавода муаллақ силкиниб тубсиз чохга кулаб бораётгандай ичида чексиз дахшат туйди.

- Уни сен ўлдирдинг, сен единг қотил, бузуқи, шумқадам, наҳс!!!
- Ҳилола ғазабдан ўзини йўқотиб Шаҳзоднинг ёқасидан силтаганича, унинг юз-кўзи аралаш аямай ура бошлади. - Сен ўлдирдинг, сен, сен! Жазосини мен тортяпман, мен, мен!

Шаҳзод икки букилиб, бу билан Ҳилолага янада қулайлик туғдираётганини сезмай, юзи ва бошини қўллари билан тўсиб химояланаркан деворга қапишиб талвасада нуқул: "Мен ўлдирганим йўқ, мен ўлдирганим йўқ" деб турарди.

- Сен единг... одамхўр... сен бошига етдинг... бузуқи.

Ҳилола ҳансираб, ҳолсизланиб бораётган бўлса-да эсидан айрилгандай ёввойи шижоат билан уни дўппосларди. Қиз бутунлай тинкаси қуриб, деворга суянганича кўзларини яшириб йиғлай бошлаганида Шаҳзод бирдан қаддини ростлаб, қўлларини мушт қилганича юқорига чўзиб:

- А-а-а-а! - дея аянчли, гайритабиий овозда хайқириб юборди. - Мен ўлдирганим йўқ, мен қотил эмасман, мен одамхўр эмасман!

Кўзлари ола-кула бўлганича телбавор чопиб зинапоядан пастга тушиб кетди. Ҳилола йиғидан тўхтаб, анқайганича унинг ортидан ташқари чиқди. Шаҳзод сочлари силкиллаб, олисларда ҳеч нарсага қарамай чопиб борарди.

Ўша кепатада титраб-қақшаб уйига етиб келди. Ҳовли этагидаги дарвозадан ичкари кирди.

Ўша кунлари полковник Азларбековнинг юлдузи чарақлаган кунлар эди. Хизмат фаолиятининг бошиданоқ ўзи эришмоқни орзу қилган, орзиқиб кутган ўша йирик, жозибали юлдуз ниҳоят елкаларига келиб қўнган, икки-уч кундирки ишдан кейин уйига қутлуғлаб келаётган ёр биродарлари, ҳамкасбларини кузатиш билан овора эди. Шу кунни ҳам уйи юлдузли дамларига ҳамдам бўлиш учун ташриф буюрган меҳмонлар ила тўла, бир гуруҳ касбдошлари билан кенг меҳмонхонадаги тўкин дастурхон теграсида “юлдуз ювди” қилишаётган эди. Генерал Азларбеков ўз шаънига ёғилаётган мақтовлар қулоғига мойдай ёқиб турса-да, камтарона қиёфада уларни эшитиб ўтирар экан, деразадан ранги қути алланечук бир тусга кириб узун плашига ўралганича, букчайиб, ёв қувгандек ҳовликиб-шошиб ҳовли этагидан келаётган Шаҳзодни кўриб қолди. Шаҳзод атрофга аланг-жалаң назар ташлаб, шошилганича ўзининг хонасига кириб кетганини ҳам кўрди. Генерал меҳмонлардан узр сўраб ўрнидан турди.

У ўз хонасига кирганида Шаҳзод шошиб-пишиб ҳаммаёқни титкилар, тортмаларни тарақлатиб ағдар-тўнтар қилар, зўр бериб ниманидир қидирар эди. У хонага дадаси кириб келганини сезмади ҳам.

- Сен нималар қиялпсан, аблаҳ?! - деди генерал ўғлининг хатти ҳаракатидан ғазабланиб. - Сенга ким рухсат берди менинг хонамда тинтув ўтказишга-а?! Қаерларда санғиб юрибсан, дайди?!

- А! - Шаҳзод кўрққанидан сапчиб тушди. Бош силтаб, кўзларини ярим тўсиб турган сочларини асабий тўғрилади. Отасига тик қаради.

- Пистолет беринг! - деди у қўлини чўзиб. - Менга пистолет беринг! Мен ўзимни ўлдираман!

- Нималар деяпсан, аблаҳ?! - Генералнинг қаҳри келди.

Айни дам у ҳаётида илк бор ўғлининг кўзларида ошкора саркашлик кўриб, юраги шув этди.

- Сен нималар деяпсан? Қалланг жойидами, ароқхўр?! Қанақа пистолет?! - дерди у ўзини босишга ҳаракат қилиб.

- Ахир, онамни мен ўлдирганим йўқ-ку! - Шаҳзод баттар талва-саланиб йиғлаб юборди. - Уни сиз ~~отиб~~ ташладингиз-ку! Сиз, сиз!

- Жи-им!!! - Генерал Азларбеков кўзлари косасидан чиқиб кетгудай чакчайиб атрофга аланглади. - Сен нималар деяпсан, илонвачча?! Нега ўлган илоннинг бошини қўзғаб қолдинг?! Мен сенга бунтоват қилишни ўргатиб қўяман!

- Яқинлашманг менга! - Шаҳзод тисарилиб бурчакка тикилди, аммо кўзларигадаги саркашлик ўти ўлмади. - Яқинлаша кўрманг! Нега менинг онамни илон дейсиз?! Менинг онам илон бўлдими? Шаҳзоднинг саросимадан кўз қорачиқлари кенгайиб кетгандай бўлди. Бирдан олдигинасига қаттиқ тикилиб ўкириб юборди.

- А-а! Онажо-он! - чўкка тушиб, қўллари билан юзини чангаллаганича йиғлай бошлади. - Бечора онажоним, шўрлик онажонгинам, мени ташлаб кетма-анг.

- Жим, паразит! Унингни ўчир, деяпман, шарманда! - Генерал Азларбеков чопиб келиб Шаҳзоднинг оғзини беркитди. - Мени харом ўлдирмоқчимисан, итдан тарқаган?!

Шаҳзод дадасининг чангалидан чиқиб, кафтларини ёзганича кўзларига яқин келтириб тикилди-ю тагин ўкраб юборди.

- Ўчир, деяпман, ўчир! Уй тўла меҳмон, кеточар! - Генерал бўғилиб, ғижиниб тишларининг орасидан таҳдидли шивирлади.

Шаҳзод пасайиш ўрнига авжига чиқиб, ўткир овози билан "Онажо-он, мени ҳам олиб кетинг, онажони-им" дея қичқириб йиғлай бошлади.

Шунда дупур-дупур қилиб хонага милиция кийимидаги бир неча меҳмон отилиб кирди. Генерал Азларбеков ўғлининг ёқасидан қўйиб юборди ва талловсираб меҳмонларга юзланди:

- Маъзур тутасизлар, хамкасблар, ароқ ичавериб менинг ўғлимни мияси суюлиб қопти. Кўзига ҳар балолар кўриняпти. Алкагольный психоз!

Хонага оқиб кириб уни тўлдираётган милиция кийимидаги дадасининг сафдошларини кўриб, Шаҳзод бирдан бўшашди. Чўккалаган кўйи ўртада меровланиб, уларнинг юзига бир-бир тикилди.

- А-а, келдиларингми? - тўзғиган сочлари аро уларга алангларкан, юз-кўзидаги паришонлик умидсизликка айланди. - Профессор Ғиртмак қани? Биламан, биламан, ҳозир у ҳам етиб келади. Кейин...кейин мени олиб кетасизлар.

У "эсингни йиғ, бола" - дея тутркилаётган отасига парво қилмай, ҳамон, ҳамон бостириб кираётганларга аланглар экан, бирдан талвасаланиб жўшиб кетди:

- Лекин онамни мен ўлдирганим йўқ, мен ўлдирганим йўқ! Ахир, мен олти яшар боламан-ку, олти яшар бо-ла!!! Қандай қилиб онамни отиб ташлашим мумкин? Олти яшар бо-ла! Ахир, ўзларинг ҳам тушунасизлар-ку! Нега ўзингизни гўлликка соласиз?!

Шаҳзод хона бурчагида тиз чўккан кўйи саждага бош қўйгандай чўзилиб, муштлари ва боши билан полни уриб йиғлай бошлади. Генерал Азларбеков уни қорувли гавдаси билан тўсиб турғизишга ҳаракат қилар экан, меҳмонларга юзини ярим бурган ҳолда зўра-

ки ва асабий кулиб: “Маъзур тутасизлар, мияси палағда. Галлюцинация!” - дерди нукул. Шаҳзод бирдан унинг қўлини силтаб нари сурди-да, узун гавдаси билан гилам узра чувалганича ўзини четга олиб қочар экан:

- Онамни дадам отди! Отиб ташлади! Отиб ташлади! Кейин пистолетни менинг қўлимга тутқазиб қўйди, -деди панжасини тўппончага ўхшатиб бигиз қилиб дадасини кўрсатаркан.

- Ўчир, дедим, хайвон, ўчир!!!

Азларбеков унга ташланди. Ёқасидан сиқимлаб даст кўтарди-ю оғзига тарсаки тортиб юборди. Шаҳзод чалқанчасига ағдарилди. Хонадаги милиция ходимлари ҳай-ҳайлашиб, қутуриб кетган генералга ёпишиди. Сочлари тўзғиб, икки чаккасидан кўкиш кўзларини ярим беркитган Шаҳзод уларнинг қуршовида ҳаммасидан бир калла новча бўлиб турар экан, кафтини оғзига қопқоқ қилиб олазарак аланглар, товушини пасайтириб шивирлар эди:

- Тушунаман - тушунаман. Индамаслигим керак. ҳозир бизни мелисахонага олиб кетишади. Мендан нимани сўрашса тасдиқлайман. Тушунаман...

Эрта тарқалган меҳмонларни кузатиб келган таъби намозшом Азларбеков икки кўмакчи ёрдамида Шаҳзодни ура-ура ертўлага судраб тушди. Ертўлада уни узоқ, аёвсиз тепкиладилар ва устидан қулф осиб, хансирай-хансирай чиқиб кетдилар.

“Эзгуликка умид”дан

Ногаҳон уни учратдим у сокин кечаётган ҳаёлларим, ҳис-туй-гуларим алғов-далғов бўлиб кетди, гўё қутқуга учради, шаршарага дўнди, тошдан-тошга тўш ёриб тошди, минглаб қатраларга бўлинди, ҳар қатрасида ҳаёт мавж урди, камалаклар жилва қилиб порлади, боз жўшиб беҳисоб сочқиларга сочилди-да ёмғирдай қуйилди... Худди-худди ёмғирдай. Муқаддас ёмғирдай!

* * *

Бокира уни ташлаб кетганича қайтмади. Дунё бўм-бўш... У ёлғизликдан азоб чекар, кунларни зерикиб, зўриқиб ўтказарди. Кундузлари то шомга қадар ухлар, шомда ташқари чиқиб майдон-чорраха четидаги темир панжарага суянганича ботаётган қуёшга, машиналарга, ўткинчиларга маънисиз тикилиб ўтирар, одамлар тирикчилик кўида тинимсиз ғимирлаб ўтказган куннинг бир парчасинигина кўриб, дарров қоронғу тушиб қолганидан кўнгли ўкинган-

дай бўлиб, истар-истамас ҳужрасига қайтарди. Эски каравотида туннинг мунгли эртагига қулоқ тутганича, уни чўчитиб юборишдан қўрққандек қимирламай узоқ вақт бедор ётар, сўнг чор-ночор ўрнидан туриб, йиғилиб қолган буюртмаларга кўз ташлар, хафсаласизлик билан баъзиларига қўл урган бўларди. Эринчоқлик руҳини кемириб, тезда тагин каравотига қулатарди. Кундузи хонасига ўқитувчилар, мухандислик институти талабалари, эски мижозларидан яна аллакимлар - серташвиш, жонсарак одамлар келишар, уни турткилаб буюртмаларини сўрашар, иши битганлари стол устига атаганларини қўйиб, битмаганлари норози ғўлдираб қайтиб кетишарди. У босиқлик билан уларни эшитган бўлар, гапларини унча англамас-да унсиз бош ирғаб маъқуллар, қоралари ўчар-ўчмас тагин жойига чўзиларди. У ҳаловат истарди. Баъзан чидаб бўлмас соғинчдан кўнгли ўртаниб кетар, ой рухсорлисининг сиймоси, товуши, кулгулари кўз олдида жонланиб, қулоқлари остида жаранглар, унинг ўлганига, мангу йўқликка кетганига ишонгиси келмас, кўксининг аллақаери қуюшиб, қайтишига умид қиларди. Кўзларини тўлдириб тагин бир бор унинг дийдорига тўя олса, сўнг ўзи ҳам иккиланмай дунёдан кетишга рози эди. Ўйлари сароб экани, гул чехралиси аллақачон уни ташлаб, фариштага айланиб кетганлиги - аччиқ воқелик нечанчи бор зор қақшатиб онгига санчилар, дили хун-хун бўзлар, ўзидан кечкилари келиб, аччиқни аччиқ билан кесгилари келиб ичкиликка чопишдан ўзини зўрға тийиб қоларди.

Бот-бот талабалар шаҳарчасига йўл олар, Ёмгирли бекатда гўсага ботиб узоқ-узоқ ўйланиб қоларди. Азиз хотираларининг асорати қолган кўчалардан ётоқхона томон аста-аста одимлар экан, юрагининг бир парчасига ошён бўлган бу масканга дардлари янги-ланиб етиб келарди. Ётоқхона олдидаги ўриндикда соатлаб суюкли деразага термулиб ўтирар, аммо мўъжиза юз бермас, деразадан балқувчи моҳни зимистон ўз қаърига ютиб юборгани чин эди. Оғир-оғир қадамлар билан зиналардан юқори кўтарилар, коридор бўйлаб, қанча лазиз дийдорлашувлар гувоҳи бўлган қадрдон эшикка юрак ютиб яқинлашар, эшик олдида етгач бир муддат тин олар, қалби хапқиқиб эшикни тортиб кўрарди. Аммо энди эшик мудом берк эди. У нарироқдаги коридор деразасининг тоқчасига сунганича узоқ-узоқ ўй суриб турарди. Худди эшик ортидан унинг овози эшитилиб, сўнг ўзи чопқиллаб чиқиб қоладигандай... Аммо у чиқмасди. Айрилиқни бор бўй баста билан хис қилган қалби ҳасратдан инграниб, тезроқ гурбатхонасига етиб олишга ошиқар, озорли дунёдан биқинганича тўйиб-тўйиб ичмоққа зўр эҳтиёж сезарди. Зиналардан ошиқиб тушиб, йўлакдан ҳеч нарсага

қарамай шитоб билан одимлар, аммо, барибир, ғусса бахридаги илинж бандаргоҳи - Ёмғирли бекатда бир фурсат қўнмай ўта олмас эди. Хонасига келгач ичмаслик қасдида ич-этини еб ўзи билан ўзи курашарди.

"Эзгуликка умид" дан Улуғ Бобом китобидан

...Она Туркистонга боқиб маним йиғлагим келади. Қани биздаги улуглиғу чўнглик?.. Биз катта кўринсак-да, аслида кичик халқмиз. Чунки гап сонда эрмас. Ахир Урусия бизни истило этганида аз сонли эрдикми? Кейинги истибдодлар даврида-чи, ҳозир-чи? Биз кичрайиб кетдик ва кичрайиб бормоқдамиз. Кичиклигимиз сабаби биз тарқоқмиз, парокандамиз... Биз ҳар биримиз бир-биримизга жуда боғлиқмиз, бир-биримизга сира қасд қилмаслигимиз керак, йўқса барчамиз паст бўлаверамиз. Бир-биримизга хиёнатни ва риёкорлиқни авж олдираверсак Оллоҳ бизларга ғами кабирни йўллайди ва биз шу ғами кабирни ўртада бўлишиб, тақсимлаб олиб, ундан саҳм-саҳмлаб¹ барчамиз баробар тотинамиз. Биз қачон йиғинсак, бир гоя остида бирлашиб, биримиз биримизга оға, биримиз-биримизга ини деб қарасак, хотин-қизларимизнинг бўлса ҳар бирларига онамиз, опамиз, синглимиздек эҳтиромда бўлсак, биримиз-биримизга тажовуз қилмасак - ўшанда катта халқ бўлурмиз, ўшанда улуг халқ бўлурмиз. Бизнинг йўлларимиз, тақдирларимиз тутшиб, чатишиб кетган, биримиз-биримизга ва баримизга бағоят боғлиқмизки, таассуф, буни англолмай ётипмиз. Мен миллат иллатлари ҳусусида кўп ўйладим, ушбулар миллат тааммулида² бўлган бир кас ҳулосалари: бизнинг энг катта иллатимиз кин, ҳасаддур.

Байт:

*Бизни хор этар куч кин ва ҳасаддур,
Ул бирлик шикани,³ саддур, ҳа, саддур.*

Орадан икки-уч кун ўтиб у уйидан қочишга муваффақ бўлди.

У яна олти яшар бола бўлиб қолган, ўзи билмаган ҳолда йўқолган болалигини қайта яшаётган эди.

¹ Саҳм-улуш.

² Тааммул-чуқур ўйлаш, мулоҳаза юритиш.

³ Шикан - синиқлик, буликлик, синдирувчи маъносида.

Кўчада учраган биринчи тасодифий ўткинчига суюнчилади:

- Мен уйимдан қочиб кетдим. Мен онамнинг уйини қидириб юрипман... Онамни дадам отиб ташлади...пистолетни бўлса менинг қўлимга тутқазиб қўйди. Янги уйимиздан қочдим, энди онамнинг уйини қидириб юрипман. Дадамга айтиб қўйманг.

У машиналар гувиллаб бетиним ўтиб турган катта йўл ёқасида бош қашиб туриб қолди. Чўнтагида озми-кўпми пули бор эди, аммо ҳозирча пиёда айланишга қарор қилди. Ўзи туғилган ва олти ёшигача болалиги кечган ўша уйни, онасининг уйини қидириб топмоқчи, унда яшамоқчи эди. Кўчаларда адашди. Онасининг уйини топа олмади. Қидириб-қидириб яна гавжум кўчага чиқиб қолди. Кўзига ва кўнглига хуш келган нарсалардан сотиб олиб еди. Хаёлида кўп нарсачалкашиб кетган, аммо жойлар, манзиллар яхши сақланиб қолганди. Қидириб-қидириб бувиси иккови кириши билан девор остидан елкаларини қисиб, кўрқиб-ҳадиксираб юра бошлади. Бу кўчада ёмон болалар кўп. Унга сира кун беришмайди. Уларнинг каттаси - "кузири" бор. Исмоил Маҳмуд ака. Ёмон бола, мушти қаттиқ. Шаҳзодни уриб, бурнини қонатиб юборган. Кўчадаги болаларнинг каттаси ўша. Ҳаммани орқасидан эргаштириб юради. Ортидан уни Маҳмуд калла дейишади. Хумкалла, кучли, қоп-қора бола. Бутун кўчада фақат Шаҳзодни ёмон кўради, унга кўп озор бериб қақшатади. Унинг чиройли ва озода кийиниши, унга тез-тез янги ўйинчоқлар олиб беришлари, баъзан машинада айлантриб келишлари Маҳмуд каллага ёқмайди. Унинг ўзи доим пала-партиш юради.

Бир гал Шаҳзод ўртоқлари билан мактабдан қайтаётганида Маҳмуд калла "шайка"си билан уларнинг йўлини тўсди ва сумкасини титиб, дафттарини шартта йиртиб ташлади. Шаҳзодга жуда алам қилди. Яп-янги дафтар, ёзувдан тутган. Сиртига муаллимаси чиройли қилиб исми-шарифини ёзиб берган. Энг алам қиладигани, ўша кунни хусниҳатдан "5" баҳо олган, бувисига кўрсатиб, мактанмоқчи эди. Муаллимаси уни ёқтиради, "Шаҳзодбек" деб чақиради, дафттарининг юзига ҳам шундай деб ёзиб қўйган. Унинг ўзи ҳам муаллимасини жуда яхши кўради. Энди опа қойиши аниқ. Эсиз дафттари. Шаҳзоднинг кўзлари ёшга тўлди.

- Нега йиртасиз? - деди у чийиллаб йиғлаб.

- Тилинг чиқиб қоптими, тирранча? - Маҳмуд калла кўзларини олайтириб унга бақамти келди - Даданг мелиса, пули кўп, обераверади. Ўтган гал урганимни бувингга чақимчилаб қўйипсан-ку, чақимчи.

Маҳмуд калла "қарс" эткизиб унинг юзига тарсаки тортиб юбор-

ди. Шаҳзоднинг қулоқлари шанғиллаб, чап юзи қизиб кетди. Кўзларига кўпроқ ёш қуйилиб келди.

- Қачон чақимчилик қилипман? Бувимга мен айтганим йўқ, мен чақимчи эмасман. Кичкина деб ураверасизми?

Маҳмуд калла унинг бошига ўрта бармоғи билан пўқиллатиб оғритиб чертди:

- Чийиллайверама, қиз бола.

- Нега ураверасиз? Бешигимни тевратиб қўйипсизми?

- Чийиллама, дедим, мишиқи, - Маҳмуд унинг елкасига мушт солди. - Сан, чаён, бешигингни тебратган онангни ўлдиргансан. Билдингми сан кимсан?

У елкасининг оғриғини ҳам унутиб "қойил қилдимми?" дегандай ғоз юриш қилиб кетаётган Маҳмуд каллага, унинг хо-холаётган шерикларига, энг охирида девор тагида хурккан қўзилардай қунишиб, писиб турган синфдош дўстларига аланглаб, кўзлари олайиб қаради.

Талвасага тушиб қалтираганича: "Мен ўлдирганим йўқ, мен ўлдирганим йўқ", дея қичқирди оламини бузиб. Ҳўнграганича ерда ётган сумкасини ҳам унутиб уйи томон чопди. Ўша куни у кечга қадар тинмай йиғлади, юз-кўзи шишиб кетди. Бувисининг овутишлари ҳам кор қилмади. Мактабга ҳам бормай қўйди. Охири муаллимаси қайта-қайта келиб, ўзи олиб кетди. Ўртоқлари ундан ўзларини четга олиб қолишган, ўзи ҳам кўчага чиқавермас, юрак олдириб қўйганди.

У болалик кунлари кечган кўчадан кўнглида гўдаклик ҳадиклари қайта қўзғолиб кетиб бораркан, ўша зўравонларга, энг аввало, дилозор Маҳмуд каллага йўлиқиб қолишдан чўчиб турарди. Қайрилишдаги чойхона олдида ош қилаётган мўйловли йигитни кўриб суюниб кетди. Агар зўравонлар йўлини тўсишса ана шу амакига айтиб беради. Тирикчилик қўйида куймаланаётган шу йигит аслида неча йиллар нарисиди маҳалла тинчини бузиб ялангоёқ кўча чангитган ўша шумтакалардан бири эканини билмасди. У қидириб-қидириб бувиси иккови яшаган ҳовлини топа олмади. Ўша ҳовли ҳам, қўшни ҳовлилар ҳам анча ўзгариб кетгани, эски уйлар қаторига янги иморатлар тушгани боис уйни таний олмай ўтиб кетди. Ўзича чамалаб бир уйнинг дарвозасини тақиллатди. Унинг сўровига елка қисиб жавоб қайтардилар.

- Маҳмуд каллани кўрсанглар айтиб қўйинглар, - деди у ортига бурилар экан - Энди йўлимни тўсмасин, айтиб қўйинглар. Онамни мен ўлдирганим йўқ, уни дадам отиб ташлади... Унга дадамдан қўрқиб айта олмадим, у бўлса уриб тишимни синдирди, оғайнила-

рим олдида пазор қилди. Ҳеч ким мен билан уйнамай қўйди. Энди йўлимни тўсмасин, айтиб қўйинглар. Онамни дадам отди... айтиб қўйинглар.

Одамлар оқимиға қўшилиб бозорга келиб қолди. Расталарни айланди. Мева бозорига ўтди. Чўққи қилиб уйиб қўйилган ярми қизил, ярми сап-сариқ ярақлаган ноклар ҳавасини келтирди, оғзи сув очди. Ийманиб, иккиланиб қараб турди. Нок сотаётган йигитнинг ўзига тикила туриб саволомуз ияк силкиганини кўриб дадилланди. Яқинлашиб одоб билан салом берди.

- Ака, нокинғиздан татиб кўргани бир дона беринг.

Йигит қовоқ уюб бош чайқади. Унинг ёнида энгашганича яшиқдаги анорларни артиб, раста устига тераётган қора чопонли басавлат киши "Нима гап?" дея ёш шеригига қаради. Нок эгаси Шаҳзодни кўрсатиб имлади. "Бер, бер" деди чопонли киши уни туртиб, сўнг ўзи чўзилиб ноклардан бирини олди ва Шаҳзодни чақирди.

- Ҳов, ошна, бақа ке, - деди нокни кафтига қўйиб узатар экан.

- Ма, ол. Онамрам ейсанми? Ма, онар.

Бояги киши иккита катта-катта анорни ҳам қўшиб узатди. Шаҳзод раҳмат айтиб, унинг қўлидан меваларни кўшқўллаб олди.

- Битта нақ билан йиқилиб қолмайсан-ку, - чопонли киши шеригига таъна қилди. - Ўзбекмисан, ахир?

Шаҳзод талмовсираб туриб чопонли "яхши амаки"га яқинлашди.

- Мен уйимиздан қочиб кетдим. Энди қайтиб бормайман. Энди онамнинг уйини излаб топаман.

Чопонли амаки ўзини хайрихоҳлик билан эшитаётганини кўриб давом этди:

- Онамни дадам отиб ташлади. Пистолетни бўлса мени қўлимга ушлатиб қўйди... лекин мен онамни ўлдирганим йўқ, уни дадам отиб ташлади. Дадам бор-ку-началник Азларбеков, ўша-да. Лекин мен қотил эмасман.

У ортига бурилди. Бир четга ўтиб нокни ва анорлардан биттасини ёриб еди, иккинчи анорни чўнтагига солди. Кўчаларни яна узоқ кезди. Йўлида учраган, ўзини сийлаган-сийламаган ҳар кимларга онасининг уйини қидириб юргани, онасини ўзи эмас, дадаси отиб ташлагани, сўнг тўппончани унинг қўлига тутқазиб қўйганини эринмай айтиб берарди. Бу гапларни қанча кўп айтса, борлигини узоқ йиллар зилдек эзиб келган лаънати юкдан фориғ бўлиб фароғатланаётгандай туюларди. Бир неча хонадонга кириб чиқди. Бу хонадонларга қачонлардир келган, уларда яшовчи

қизлар, аёллар билан алоқада бўлган, сўнг куплари билан юзкурмас бўлиб кетганди. Бу қиз-жувонлар унинг болалик хотирасида йўқ, хонадонлари ёдида қолгани учунгина уларни онамнинг уйи дея тусмол қилиб кирганди. Уни қувиб ҳайдадилар, орқасидан лаънатлар ёғдирдилар, аҳволини кўриб қувондилар. У нафратлар сабабини ўзича тушунди - уни эса хадигига боғлади. Куйиб-пишиб ўзини оқлаган бўлди: "Ахир онамни мен ўлдирганим йўқ, уни дадам отиб ташлади. Пистолетни менинг қўлимга тутқазиб қўйди, холос, аймо мен отганим йўқ-ку"

Охири талабалар шаҳарчасига етиб келди. Тўғри таниш ётоқхона томон йўл олди.

Иккинчи қаватга кўтарилиб Бокиралар хонаси томон бурилди. Хона эшигини чертмоқчи бўлиб яқинлашганида коридор деразаси тоқчасига суяниб турган амакига кўзи тушиб ҳадиксиради. Ўсиқ сочлари оппоқ, қарашлари ғамгин амаки унга ёмон тикилиб турарди. У яқинлашишга ботинмай бир неча қадам берида тўхтади. Амакига ёввош тикилиб қўлларини кўксига босганича икки букилди:

-Ас-со-омалайку-ум.

Оппоқ сочли амаки алик олмади. У энди ҳиёл ажабланиб қаршисидаги кўйлагининг кўкрак чўнтагига дўппайтириб анор солиб олган, "жинси" шими чанг ва доғ, оёқларига хонада кийиладиган енгил шиппак илган, сочлари ирkitлашиб тўзгиган, юзлари калла зарбидан кўкарган ва анор юқидан қизарган, кўзлари босаётган жом бу кимсага тикилиб турарди. У кўзлари ғамгин оқ сочли амакига бармоғи билан Бокиралар хонасининг эшигини кўрсатиб тутилиб гал қотди:

- Бу уйда менинг онам яшаган... лекин уни мен ўлдирганим йўқ... уни дадам отиб ташлади, кейин пистолетни менга ушлатиб қўйди, лекин уни мен ўлдирганим йўқ, айтдим-ку, уни дадам отиб ташлади. Дадамни танийсиз-а? Началник Азларбеков бор-ку - ўшалар-да.

У эшикни тақиллатиб, очишларини кутиб турди. Сўнг тутқичидан ушлаб тортиб ҳам кўрди. Тагин пича кутгач, ноумид ортига бурилди ва жўнаб қолди.

Оқ сочли амаки яна бирмунча вақт талмовсираб ҳаракатсиз қотиб турди. Сўнг бирдан жон битган ҳайкалдек қўзғолиб, шошганича унинг ортидан ташқари йўналди. Аммо ташқарида бола кўринмас, у ғойиб бўлганди.

Ёмғир унинг хаёлини ўғирлаб кетди. У ёмғирга ошуфта эди. Ниҳоят кўнглидагидай ижара уйи топганди. Гарчи топган ижара-хонаси марказдан олисроқда бўлса-да, чоққина бир хонада йиғма каравотда ётишига тўғри келса-да, ўзи ёлғиз яшагани ҳолда, ёнидаги хоналарда қизларнинг кўплиги ҳам ижара ҳақининг арзонлиги уни қаноатлантирарди. Кеч бўлиб қолганига қарамай, ўша кунни ётоқхонадан энг керакли нарсаларини бир жомадонга жойлади. Бокирани эсга туширмаслиги учун ирим қилиб бўлак ҳеч бир буюмга қўл урмай, ўтмиш хотираларини ҳам шу хонада тақатақ қўлфлаганига умид қилиб шошилганича янги қўналғаси томон йўналди. Аммо барча хотиротлар ва азоблар манбаи бўлган матоҳ ўзида эканлиги, уни ўзидан ажратиб ташлаб кетиб бўлмаслиги, у ҳозир-да ўзи билан бирга иловда янги қўналға сари кўчиб бораётганлигини ўйлаб кўрмасди. Янги ижарахонасида кечаси ҳамма ухлагач, ҳовлига чиқиб, кўкка кўз тикиб ўтирганича ёмғир тилади. Аммо ёмғир ёғмади. У умидсизланиб, толиб хонасига қайтди. Овлоқ шу ғўшада ҳам Бокира уни топиб олди. Биринчи тун янги жойда тинчроқ ором олишга умид қилиб кўзлари уйқуга кетиши билан хона эшигини сассиз очиб Бокира кириб келди. У йиғма каравотни аянчли ғичирлатиб, Ҳилоланинг оёқ томонига чўкди. Ҳилоланинг юзига мўнгли нигоҳ солиб анча ўтиргач, енгил хўрсинди ва юракни эзадиган маъюслик билан аста пичирлади:

- Мени сен ўлдирдинг, ўртоқжон. Илоё уволим тутсин сени...

Ҳилола чўчиб ўйғонди. Нимқоронғи мўъжаз хонада ўзидан бўлак ҳеч ким йўқ, юрагининг шиддат билан гупиллаб уришигина эшитилиб турарди. У сапчиб туриб чироқни ёқди. Аланглаб ҳамма бурчакларни қараб чиқди. Холсизланиб жойига чўкди. "Бу ер ҳам ҳосиятсиз жойга ўхшайди. ўзи кўчиб киришимдан олдин исириқ тутатиб юборсам бўлар экан." Тонггача чироқни ўчирмай мудраб ётди. Мудроқ аралаш тагин Бокирани кўрди. У бояги аразини унутган, ёмғир остида ивиб турганича жилмайиб Ҳилолани қошига чорларди. У ўрнидан туриб ташқари чиқди. Осмонда юлдузлар бодраб ётар, ёмғирдан асар ҳам йўқ эди. Кейинги кунлар ҳам Бокира уни тинмай ёмғирга чорлади. Бироқ ташқарида ёмғирдан дарак йўқ эди.

Баҳор ҳавоси феъли тўхтамаган боладай беқарор. Ҳилола тўртинчи тун ҳам ёмғирни кута-кута умидсизланиб хонасига кириб кетар экан, ҳали ҳеч нарсанинг дарағи йўқ, осмон бор зийнат-зеварларини ёйиб намойиш этиб ётарди. Бироқ орадан бирор соат фурсат ўтар-ўтмас мағрибдан кучли шамол қўли енгил булутларни қувиб келди ва йилт этган нарсадан асар қўймай бирпасда сепйигди қилди. Сепни жуда эрта йиғиб ташлаганларидан ўксиган тонг юзочдига йиғлаб чиқди.

Босинқирашдан қўрқиб руҳи енгил мудроқ эпкинида тебраниб ҳалинчак учаркан, у ташқарида оҳиста-оҳиста шитир-шитирлаб ёмғир томчилай бошлаганини эшитди. Фалаҳ тоқида бу тун ҳам умидбахш аломатларни кўрмай, унинг илтифотсизлигидан оғри-ниб яқиндагина хонасига қайтгани боис ёмғирни тушим деб гумон қилди. Аммо қулоғига оқиб кираётган бир маромдаги тирқ-тирқ-лаш узилмади. Кўзларини очиб тагин пича қулоқ тутиб ётди. Ни-ҳоят қизгина кўрпасини тепиб юборди. Сакраб туриб ташқарига чиқди. Ташқарида чиндан ёмғир ёғарди. У ажабланиб, қувониб кўкка қаради... Ювинди, плашини эгнига илди, шамсиясини ҳам олмай ташқари йўналди. Дарвозани оҳиста очаётганида қанотла-рини патиллатганича қичқириб юборган хўроз ҳазилакам чўчит-мади.

Кимсасиз кўчадан катта йўлга чиқиб аста одимлаганича боши оққан томонга қараб кета бошлади. Осмон яна ҳасрат чекар, маънисига фақат ергина етадиган ҳасратини шивир-шивирлаб дар-дкашига йўлларди. Олам бу сокин сирлашувга ҳайрихоҳлик ва некбинлик ила сомеъ эди... Ҳилоланинг ҳам бағри ғуссага тўлди, аммо унинг ҳасратига қулоқ тутгудек бир кас, тасалли бериб пича бўлса-да дардини олгудек бир ҳамдам йўқ. Аслини олганда у ҳеч кимга ёрилиб, ҳеч кимдан тасалли умид қилолмайди. У бутунлай ёлғизланиб қолди. Нега у тириклигида Бокирага бу қадар нафрат билан қаради? Нега унинг ҳар бир қадами, ҳар бир қилиги қаҳрини кўзгади? Унинг хатти-ҳаракатидан қинғирлик, ғаламис-лик ахтарди? Қани бугун вужудини нега дунёга келади-ю беш кунликкина умрида бир-бирининг лайини қирқишга, бир-биридан тезроқ қутулишга тиришади? Ёмғир остида бораркан ана шу кўҳна ва оддий саволлар ҳаётида илк бор унинг шуурини пармалай бошла-ди. Ажаб, нега у илгари бирон марта бўлсин бу ҳақда ўйлаб кўр-мади? Тўғри, Бокира ҳам фаришта эмасди. Аммо у аксар муроса қилишга, уришиб қолганларида ҳам биринчи бўлиб яраш қўлини чўзишга ҳаракат қиларди-ку. Ҳилола бўлса шунда ҳам ўзини ўтқа-зиб, уни ялинтириб кейин ярашарди. Ким ҳозир унинг бунақа эр-каликларини кўтараяпти, ким?! Бокира-чи? Нега унинг эркаликла-рини кўтариб келди? Шундай бўла туриб нега у Бокиранинг дий-дорига тоқат қила олмай унга ғанимлик қилди? Унинг димоқлари куйгандек ачишиб, кўзлари ёшга тўлди. Ана, энди Бокира уни тинч қўймаяпти. Лаънат, лаънат сенга! Аслида икковимиз бир яхши, тин-чгина ва аҳилгина яшаётган эдик. Қаердан ҳам пайдо бўлдинг, савдойи рассом? Қайси гўрдан бинога келдинг, тинчимизни бу-зиб?.. Ё тавба, тавба - шу заҳоти ботинида бўлак овоз уйғонди - у ахир бизнинг тинчимизни сақлаб қолди-ку, безорилар тажовузи

билан номусимиз, ҳаётимиз барбод бўлай деб турганида бизни қутқариб қолди-ку. Чарчадим, чарчадим... дея ўйлади у. Ҳаёлим-да ҳаммаси чалкаш-чулқаш. Уни ҳам лаънатлай бошладим. У чиндан бизни тутқунликдан халос этганди. Мен унга нима оқибат кўрсатдим? Самандарнинг ўзи кулфатга учраб, тутқунликка тушиб қолганида унга нима оқибат кўрсатдим. Бокира Самандарни қутқариш учун елиб юрганларида, ўзини ўтга-чўққа уриб ҳар ён бош урганларида индамай томошабин бўлиб турмадими? Йўқ, зимдан уни кузатиб ичида бадхоҳлик ила қувонмадими? Ўла, иккалангам! Ўла, бировнинг дилини оғритиб, омадингни кўз-кўз қилишнинг оқибати шунақа бўлади. Сенга ҳам боққан бало бор экан-ку. Менинг ҳам худога айтганим бор экан-ку. Самандарни ўйлаб, ичи ачишган, юраги дардқашлик ила безовта тепинган онларда унинг ўзига беоқибатлик кўрсатиб, меҳрини дариг тутгани, кўнгил талпинишларини сеза туриб нописандлик қилганлари, “жодугар” га учиб уни бахтиёр, ўзини абгор айлаб юрганларини ўйлаб, кўнгилга сув сепди. Бокиранинг азобларидан қувонди. Хатто дилининг туб-тубларида Самандарнинг кечроқ қутулиб чиқиб, Бокиранинг кўпроқ азият чекишига истак, тилак, тавалло бор эди. Хилолага нима, минг куйиб ёнгани, ўртангани билан унга барибир экан. Эрта-индин қутулиб чиқса ҳам барибир уни демайди, Бокирани дейди, Бокирани бахтиёр қилади. Ундан кўра... Нега Хилола бунақа? Агар уни севса... Севги шундай бўладими? Йўқ, бундай бўлмаса керак. Ундай бўлса ҳаёлини унинг ёдидан йиғиштириб ололмаяпти-ку, уни ўйлаши билан дили ёришиб, азадор шу дунё ҳам рангин жилва қила бошлагандай бўляпти-ку... Хилола уни ўшандан буён кўрмади... Саломатмикан? Не кўйларга тушди экан бечора ошиқ? Ўша кунни Хилола уни панадан кузатиб ўтирди. Жон-жонидан севар экан-а Бокирани. Ҳа, ўлиб кетган бўлса-да ҳасад қилса арзийди Бокирага. Ўша кунни ёмғирга Бокира эмас, унинг ўзи чиқа қолганида бўлмас-миди? Тўхта... унда... “Дилкушо”-чи? “Дилкушо”... Ажиб маскан экан... Тоғлар бағридаги мусаффо ғўша... Карнайидан ҳамиша куй-қўшиқлар янграб тургучи эди - ўзбекча, тожикча. Саҳарда қаршидаги кеккайган ҳоянинг яғринига кўзлари тушиб, уйғонар-уйғонмас ўша қўшиқлар қулоқларига оқиб кира бошларди. Қайта-қайта эшитилаверганидан кўплари ёд бўлиб хотирга чўккан... “Дилкушо”да ҳам ҳамма Бокирани ёқтирарди. Мураббиялар суйишар, бошқа ёқлардан келган бегона қизлар ҳам у билан дўстлашишга ҳаракат қилишар, ўғил болалар атрофида айланишиб қолишарди. Хатто, ҳамма кўрқадиган бадтарин тўдабоши Омон зўравон ҳам унинг олдида ипакдай эшилиб қоларди. Хилолага алам қиларди. Иккинчи ўринга сурилиб қолаётгани, фақат Бокиранинг дугонаси бўлгани, доим у билан бирга юргани учунгина эътиборга лойиқ кўраётганларидан ўкинарди. Бағрида ахён-ахён ожизгина ғимир-

ловчи алланима ўша кезлардан уни кўпроқ безовта қила бошлади... Қизик, “Дилкушо” ҳозир ҳам бормикан? Бутмикан?

Ёмғир остида кўчалар, хиёбонларни узоқ кезди. Ортга қайтаётганида ёмғир анча тезлашиб кетди. Қадамни илдамлатиб бекатга етиб келди ва унинг остида ёмғирнинг пасайишини кута бошлади. Кўп ўтмай ёмғир бироз пасайди, назарида тиниб бораётгандай туюлди. Бекатдан чиққан маҳали трамвай келиб қолди. Трамвай шундоқ ижарахонасининг рўпарасидан ўтарди. Аммо қиз трамвайга чиқишни истамади. Ёмғир майдалаб севалашга ўтганди. У ёмғирдан ажрагиси келмай кўналғасига яёв етиб олишга қарор қилди. Йўлнинг ярмини босиб ўтганида ёмғир бирдан шиддатга кира бошлади. У кучайганидан кучайиб жалага айланди. Ҳилола ёқасини кўтариб қадамни тезлатаркан, хавотирланиб осмонга боқди. Ёмғир оламни ғарқ қилишга қасдлангандай челақлаб қуя бошлаганди. Ҳилола энди ташвиш-ла у ён-бу ёнга аланглаб назар ташлади. Атрофда бош тикқудек бирон пана жой йўқ. Насронийлар қабристонлари аро ўтадиган бу овлоқ йўлдан онда-сонда елиб тургувчи машиналар ҳам қизнинг қўл силкитишига парво қилишмади. Ёмғир қутуриб кўз очиргани кўймасди. Тезоб чақмоқлар қаҳрланиб, кўк бағрини аёвсиз тилар, азобланган само тинмай ўқирар, дунё тундлашиб юзи янада қаро тортганди. Ҳилола бу талотўпдан кўрқиб, таҳликада яна ортига ўгирилди. Аксига олиб қатнов ҳам тўхтаб қолганди. Наздида даҳр аро танҳо ўзи тўфон ичида қолиб кетгандай туюлди.

- Худонинг қаҳрига учрадим, - у бир муддат жойида тўхтаб қолди ва дахшатдан серрайганича пичирлаб қўйди.

Жала босимини енгиб, оёқларини зўрга судраганича қийналиб илгарилай бошлади. Сочларини ювиб юз-кўзини аёвсиз савалаётган сонсиз муздек томчилар жилғаларга айланиб ичига қуйилар, баданига чиппа ёпишган ички кийимларигача сиқиб олгудек ҳўл бўлиб кетган, туфлилари сувга тўлганди. Танаси дағ-дағ қалтирар, куракларининг ости санча бошлаган эди. Ҳеч курса шамсиясини олмаганига ўқинди. Томоғи ачишиб йўталди. Бир зум тин олиб кўзларини юмиб очди. Жала ҳануз қутуриб кўпар, йўл четларидаги бетон ариқчаларни тўлдириб тошган бутана сув энди асфальт йўлни деярли ўзан айлаган, лойқа ҳалқоблар юзасида сония сайин лак-лак пуфакчалар шишиб-йитар, шишиб йитарди. Теварак янада хира тортган, на тирик жон, на бир улов асари бор. На ортингда, на олдинда. Қиёматнинг ўзи.

- Худонинг қаҳрига қолдим, - ҳаёли оғиб тагин беихтиёр пичирлади у.

Ҳилола бўлганича бўлди. Халқобларни шатиллатиб босганича юриб кетди.

Минг машаққат билан ижарахонасига етиб келди. Сувга пишиб олингандек жиққа ҳўл кийимларини шоша-пиша эгнидан сидириб, оёқлари билан этакларидан босганича полға устма-уст тушириб улардан халос бўлди. Совуқ хонада кип-яланғоч дилдираб момик сочиғига артинди. Чўнқайганича жомадонини титкилаб қуруқ кийимларини олиб 1 йди. Баданининг қалтираши босилмади. Кийимларини чайиб қўймоқчи эди, аммо уларни йиғиштириб қўйишга зўрға яради. Тишларининг такиллаши кучайиб, бошигача кўрпага бурканиб олди. Бадани исимасдан пешонасидан совуқ тер чиқиб анчагача дилдираб ётаркан, кўзларига қандай уйқу илашганини билмай қолди. Бир неча кундан бери илк бор босинқирашларсиз анчайин тинч ухлаши эди. Аммо йўтал хуружидан қийналиб уйғонганида оёқ-қўллари тош боғлагандай огирлашиб, аъзойи бадани қизиб ётарди. Базўр ўрнидан турди-да қўшни қизлардан дори олиб ичиб, яна кўрпасига ўраниб олди. Жала ўтиб кетган, аммо ёмғир майдалаб ёғишда давом этарди. Қув-қув йўталиб, алоқ-чалоқ тушлар таъсирида асабий гудранганича алаҳлаб тонг оттирди. Иситмаси тушмаган, боши чўяндай огирлашиб, кўзлари ёшланиб ётарди.

Одатда тоби қочса Бокира меҳрибонлик қилгувчи, илтимосига маҳтал бўлиб тепасида ўлтиргувчи, иссиқ-иссиқ овқатлар пишириб келиб, эркалиғига қарамай мажбурлаб ичириб қўйгувчи эди. Бугун Бокира негадир йўқ, нимқоронғи хонада ёлғиз ўзи хасталикдан азият чекиб ётарди. Қаердайкин, қайси гўрда қолдийкан у?

- Бокира... Боки деялман...- тантиқланиб, аччиқланиб қичқирди.

Ҳеч қандай садо йўқ. Бошини кўтарди, атрофига сергакланиб назар ташлади. Ҳаммасини эслади. Минг бора чақирса ҳам Бокиранинг энди келмаслигини, келмас дунёларга кетганини эслади. Олдин йиғлаганлари ҳам бир бўлди. Буниси... Бошқача йиғи келди. Жигарлари эзилиб, ириллаб йиғлади - аянч ва хунук: "Боки-и-и, қайдасан, Боки-и-и? Қайларга кетдинг, Боки-и-и? Боки-и-и". Ўрнидан туриб гарангсиган қўйи чойнакни топди. Ҳиқиллай-ҳиқиллай муздек чойни симирди. Гангиб-гарангсиб ташқари йўналди. Осмон у ернинг хасратлашуви хануз тинмаганди.

Ёшли кўзлари билан теваракка мунгли назар солди. Шунда похол ва клёнка билан устма-уст қалин ўраб боғланган анжирзор этагида паришон қотган Бокирани кўрди. Бокира ҳам уни кўрдию жилмайиб ёмғирга чорлади.

- Ҳозир, - деди Ҳилола шошиб. - Юзимни ювиб олай.

Ювиниб, эгнига ҳўл плашини кийди. Ташқари чиққанида бояги жойда Бокира йўқ эди. У ҳайрон кўчага чиқди. Бокира кўчада ҳам кўринмасди. Иккиланиб бироз туриб қолди. "Ёмғирда хосият бор, - дея кўнглидан кечирди. - У - ниятларни ижобат қилгувчи, уларни ёмғир топиштирганди. Мени ҳам Бокира билан ёмғир топиштиради". Чайқала-чайқала юриб кетди. Совуқ томчилар унинг

қизиб турган юзлари, бўйинларини саваларди. “Бу уларнинг ёмғиримикан? - дея ўйлади у. - Йўқ. Бу уларнинг ёмғири эмас. Уларнинг ёмғири илиқ бўлса керак”.

У ёмғир остида хаста-бетоб, силласи қуриган аянчли бир алфоз йўқотган яқинини қидириб дарбадар шаҳар кезаркан, ғамларга ботган, оғриқли, шикаста қалби илк бора кўкдаги ягона Улуғ Илоҳга назаргоҳ бўлгандай илғари сира ўйламаган йўсин тиниқ фикрлай бошлаган, гоҳо ҳаёлида фавқулотда маънили, қутилмаган фикрлар ярқ этар, бундан ўзи ҳам ҳайратланарди. Бир гал иситмадан қизиб ётган боши тошдай оғир тортиб олдинга оғиб тушганида: “Менга неки берилган бўлса барини ўзим, ўз қўлим билан йўқотдим ва йўқотмоқдаман” дея қайд қилиб қўйди. Яна бир гал кўзлари юмилиб гандираклаганича чуқурроқ ҳалқобга мункиб кетганида: “Аршдан неки ёғилса дўнгу чуқур, баланду пастга барабар ёғади” дея эътироф этди.

Бокирани кимсасиз, ғарибгина бир боғдан топиб олди. Йўлакдан ўтиб бораётиб баланд темир панжара аро боғнинг ўртасидаги темир ҳалинчакка кўзи тушди. Бокира ҳалинчакка чиқиб олганича хомуш ўйланиб турарди. У боққа кириб ҳалинчакка яқин борди... “Дилкушо”да ҳам худди шунақа икки кишилик катта темир ҳалинчак бўларди. Унда кўпинча Бокира иккиси учгувчи эдилар. ...Ҳилола ҳалинчакнинг бериги четига чиқиб олди ва уни силкита бошлади. Бокиранинг шодланганини кўриб ўзи ҳам қувонди. Жўшиб ҳалинчакни бор кучи билан қаттиқ-қаттиқ силтай бошлади. Ёмғирли оламда икковигина қолган, яйраб-йайраб ҳалинчак учишар, мунғайган боғнинг сукунатини хуркитиб қийқирганича қулишарди. Дафъатан Бокира ғойиб бўлиб қолди. Ҳилола мувозанатини йўқотиб назарида йиқилиб тушаётгандай бўлди. У қўрқиб кетиб ҳалинчакка маҳкам ёпишиб олди ва чор-атрофга, боғнинг гирдо-гирдига аланглаб Бокиранинг шарпасини қидирди... Атрофда ҳеч зог йўқ, эски темир ҳалинчак “ғийқ-ғийқ” этганича беҳол тебраниб турар, ҳалинчакнинг занглаган темир тутқичига осилиб, унинг ёлғиз ўзи ўтирар, жуда ҳоли қуриганди.

Қув-қув йўталиб қунишганича боғдан чиқди. Қандайдир ошхонада бир стакангина қайноқ қаҳва ичиб олди, егулиги шундайича қолди - кўнгли тортмади. У дарсга бориши кераклигини ўйлади. Кеча ҳам бормаганди. Жунжикиб-қунишиб йўлакдан аста юриб кетди. Ёмғир майдалаб ёғар, у энди ёмғирдан қўрқмас, уни яхши кўриб қолганди. Назарида ёмғир ҳам энди мулойим тортиб, унинг юз-кўзларини сийпалай бошлаганди. Қизиган танасига ёмғирнинг севалашлари хуш ёқарди. У ёмғирнинг Бокира икковини яна топиштиришига ишонарди. Чиндан ҳам ахён-ахёнда ёмғир аро Бокиранинг гоҳ қулган, гоҳ йиғлаган овози келиб қолар, Ҳилола

тўхтаб атрофга аланглар, аммо Бокира энди бекинмачоқ ўйнаётгандай сира бўй кўрсатмасди.

Факультетга етиб келганида ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит, талабалар дарсга кириб кетишганди. У айвончада тўлиқиб тагин ёмғирни томоша қила бошлади. Танаффус бўлиши билан думалоқ аудитория томон юрди. Унинг-ичкари кирганини аудиториядагилардан ҳеч бири сезмай қолди. Думалоқ аудиториядаги энгил-бошлари ярақлаган башанг, силлиққина талабалар бир-бирларига бурилиб олганларича ҳамон берилиб баҳслашишар, тарафларга бўлиниб хануз пашша ва чивин масаласини муҳокама этишаётгани, муаммони узил-кесил ҳал этиб одилона ажримга кела олмаётганлари кўриниб турарди.

- Эй-й! -қизгин мунозарани Ҳилоланинг хайқириви босиб тушгандай бўлди.

Шунда ҳам ҳалак-жонсарак тортишувга берилганлар унга эътибор қилишмади. Фақат четроқда ўтирганлар аланглаб унга юз бурдилар.

- Эй-й, сизлар! - деди Ҳилола талвасада қалтираб.

Бу гал ҳамма ажабланиб дувва унга ўгирилди. Ҳилола қалтирар, энди ўзини тўхтата олмасди.

- Ё пашша, - ё чивин-да - дея қичқирди у. - Сизлар бу ерда биқиниб, пашшадан фил ясаяпсизлар, ташқарида бўлса... ёмғир ёғаяпти! Оби раҳмат ёғаяпти... Ахир, ёмғир ғанимат, у хадемай ўтиб кетади, юринглар, ҳаммамиз ёмғирга чиқайлик. Ёмғирда ивибиб юрайлик, яхшилари ёд этайлик, шояд...

Ҳилола гапини тугата олмади. Думалоқ аудитория унинг шахдини кесиб, бор овози билан гумбурлаб кулиб юборди. Унинг кулгиси узоқ чўзилиб охири "хи-хи", "хо-хо", "қиҳ-қиҳ" лаб тиңганида Ҳилоланининг кўзларига ёш қалқди.

- Пашшалар! Чивинла-ар! - деди у ғазабдан титрар ва йиғларкан. Шунда унинг кўз олди ярқ этди. Кўзларидаги парда йитиб, ғайриоддий хосиятга эга бўлган ҳозикдай у илк бора ҳамкурсларининг ҳақиқий башараларини кўра бошлади. Ўриндиқларда юзлари ҳам, каллалари ҳам дум-думалоқ, сип-силлиқ-ярақлаган бошли гаройиб одамлар ўтиришар, уларнинг либослари турфа хил бўлса-да, бўйинларидан юқориси қолипдан чиққандек бир хилда эди. Худди мурватлардаги бир текис, чиройли терилган соққалардек ажабтовур ўхшаш ва уйқаш. Соққаларнинг бир хиллиги ва кўплигидан унинг боши айланиб кетди. Кўнгли озди. Кўз олдида думалоқ аудитория чир айланди-ю шилқ этиб йиқилди.

У ўлиб қолди. Аммо ўлганидан кейин ҳам сезги бордай эди. Дастлаб қизлар уввос тортиб чийиллаб юборганлари, кимлардир устига энгашганини сезди. Бир пайт танаси ердан узилиб кўнда-

ланг ҳолатда кетиб бораётганини ҳис қилди. Энди ўзини тобутга солиб ошиққанча кўтариб кетаётган эдилар. Бу тўполон аро факат Душворнинг хира сурати тутундан бино бўлаётгандай чўзилиб-чайқалиб, ёйилиб-йиғилиб зуҳр этиб турарди...

Алламаҳал кўзини очиб ўзининг саришта ва сокин хонада ётганини кўрди. Ўлмагандай эди. Ёнига қаради ва ёши ўтиб қолган, ранги синиқ нотаниш бир аёлни кўрди. Аёл нариги девор остидаги каравотда кўлининг эт ташлаб қат-қат шалвираган терисини тортиб кўриб, хафақон қиёфада ўтирарди. Хилоланинг ўзига тикилиб ётганини кўрган аёл ҳам унга бироз қараб қолди.

- Худога шукур, ўзингга келдингми, қизим? - деди у меҳрибонлик билан. - Одамнинг жуда ўтакасини ёриб юбординг-ку.

- Бу ерга қандай келиб қолдим? - деди Ҳилола заиф товушда.

- Сени палатага носилкада кўтариб келишди. Аҳволинг жуда оғир эди. Талаба экансан, ўзларингга қараб, эҳтиёт бўлиб юрсаларинг бўлмайдами, қизим? - деди аёл.

Ҳилола аланглаб палатада ўздан ва аёлдан ташқари яна уч бемор ётганини кўрди. Бир неча кунлик муолажадан кейин унинг ҳарорати мўътадиллашиб, соғлиғи яхшилана бошлади. Ҳақимлар тез орада жавоб берамиз, дейишди. Аммо тушида гапириб, алаҳлашлари қолмади. Бир неча марта уйқусида қичқириб шерикларини кўрқитди. Ҳақим қайта текшириб кўриб, яна "Умумий ҳолат яхши, тез кунда руҳсат берсак бўлади", - деди.

Биринчи ёмғир ёғиши билан у қочиб кетди. Ўша куни саҳардан ҳаво айниб, майин, кучсизгина шамол ёмғир исини олиб келаётган эди. Ҳамхоналар ҳар ким ўз жойида ёнбошлаганича у ёқ-бу ёқдан аста суҳбатлашиб ётишар, ора-орада ҳазиллашган бўлиб, Ҳилолага ҳам гап қотишар, тунда яна босинқираб уларни кўрқитганини айтиб, ўпкалагандек бўлишарди. У томоғига қадар кўрпасига ўранганича индамай суҳбатга қулоқ тутиб ётар, ҳижолат чекарди. Дераза рафини илк томчилар чертаётганини у биринчи бўлиб илғади. Ёмғир кучайиб, заиф черткилар бир маромдаги зарбларга айланганида кўрпасини тепиб ташлаб, антикканича қотиб турарди. Хонадошлар ҳайрон, аммо ёмғир қўйнидан келаётган мунгли сасни ҳеч бири эшитмас, Бокиранинг уни чорлай бошлаганини билмас эдилар.

Ёмғир остида узоқ айланди. Ўтган гал Бокира билан ҳалинчак учишган боғни қидириб топа олмади. Ёмғир ичидан гоҳо Бокиранинг кулгуси эшитилгандай бўлар, Ҳилола ўзи билан бекинмачоқ ўйнаб сира кўриниш бермаётган дугонасидан ўпкаларди. Ҳаммаёғи ивиб шумтираб ортига қайтар экан касалхона дарвозаси олдида ташвишга ботиб турган ҳамшира кутиб олди ва йиғлагудек бўлиб қойиб ташлади: "Нақ бўлмаса ёрилиб кетай дедим, ҳақимдан эшитадиганимни эшитди". "ап-катта одам бу нима қилганингиз, бу нима юриш?

Ёш бола бўлмасангиз, ахир..." Шу куни тагин ҳарорати кўтарилди, кўпроқ алаҳлай бошлади. Кейинги сафар ёмғир ёққанида тагин бир амаллаб қочиб кетди. Пули йўқлиги туфайли бу гал узоққа бора олмади, аммо ёмғир остида анча айланди. Ҳаким билан ҳамшира уни автобус бекати остидан топишди. У бекат устунига суяниб, қўл қовуштирганича музтарин ҳолатда тураркан ҳаким билан ҳамшира қаршисига келиб ўзига тикилиб турганларини ҳам пайқамади. У ту-нука том узра бир маромда севалаб оғир оҳангга зарб чертаётган ёмғир талқинига кулоқ берганича қотган эди. Бу савт мунгли ва азоббахш эди. У ғорат ҳақида нақл этар, совуқ шаъмали қочириқ-лар ила хайрсиз истиқболдан башорат айлаб, тайсаллаган дилга мудҳиш таъкидларини зўрлаб сингдирарди. Ҳаким билан ҳамшира қўлларидан тутишиб етаклай бошлаганларида у сесканиб тушди:

- Қўйворинглар! Мен шу ерда қолишни истайман, мени тинч қўйин-глар! Ўз ҳолимга қўясизми-йўқми?!

У тагин ҳарорати кўтарилиб азоб чекар, тинмай қув-қув йўталар, аммо ёмғир ёғгудек бўлса сапчиб ўрнидан туриб кетарди. Шерик-лари дарҳол ҳамширани чақириб келишар, кўплашиб мажбур ўрни-га ётқизмоққа киришишар, у дунёларни бузиб дод солар, ташқари-га - ёмғир қўйнига отилмоқ пайида бўларди. Ҳуши ўзига қайтган пайтларда ҳакиму ҳамширалардан, ҳамхоналардан музтар тортиб бошини кўрпа қўйнига тикиб ётарди. Ҳарорати кўтарилганда алаҳ-лар, ўша воқеаларга, бошига тушган кулфатларга дохил катта-ю кичик ҳаммани ёзғирар, ҳаммадан упкалар, ҳаммани лаънатлай бош-ларди. Яна тортаётган барча азоблари, кўраётган барча кўргилик-лари сабабини ўзгалардан қидирарди. Иситма забтига олганида шерикларини чўчитиб, гоҳо бедорлигида ҳам жовлиб кўярди. Ше-риклари унинг пойинтар-сойинтар алаҳлашларидан ҳеч нимага ту-шунишмас, ўзи бировга минбаъд ёрилмас, аммо унинг яқин кечми-шида қандайдир мудҳиш долғалар бўлиб ўтганини ёнидагилар сезиб турарди.

Бир куни кундузи, ҳаммалари уйғоқ ётганларида у баралла овоз билан:

- Туғилмай ҳам ўл, Зарнигор, сени туғилган кунингга бориб... - дея туриб, бирдан тинчиб қолди-ю, бироздан кейин яна давом этди. - Техникумдаги ўртоқларинг ҳам ўлиб, ўзинг билан қўшмо-зор бўлсин, илоё! Ўшалар житиллашиб "яна битта, яна битта ўйин қилайлик" дейишмаганида... ўлгирлар!..

Анчадан кейин яна сокинликни бузиб ҳамхоналарини аланглатган-нича чўзиқ қилиб:

- Ў-ўл! - деб юборди. - Дарсинг ҳам бошингдан қолсин, одам бўлмай ўлгир Фиртмак! Агар эртасига семинар қўймаганингда биз тинчгина Зарнигорникида ётиб қолардик.

Ёмғирда шалаббо бўлиб қайтган кунларининг бирида одатдагидай уни қойий-қойий қуруқ халат кийдириб ётқизиб қўйишгач, шериклари ўзаро: “Бу йил жуда кўп ёғяпти, қачон тинаркин-а?” дейишганларида:

- Мени ўлдириб кейин тинади. Унинг менда қасди бор, ўчини оляпти, - дея жовлиди.

Баъзан у:

- Ёмғирмас, бу Бокиранинг кўз ёшлари, - деб қўярди.

Назоратни кучайтириб, уни кўчага йўлатмай қўйишган кунлари деразадан ёмғирни томоша қилиб ўтираркан бирданига қичкириб юбориб шерикларини ҳазилакам қўрқитмади:

- Қаранглар, қаранглар, қон ёмғир ёғяпти! Қон ёмғир!

Қасалхонада яна узоқ даволанди. Унинг ёмғир ёққанидаги талвасалари, васвасаларидан зериккан, қочиб кетишларидан юрак олдириб қўйган шифокорлар соғлиги бироз тикланиши билан жавоб бериб юборишди.

* * *

Орадан узоқ муддат ўтиб у Душворни йўқлаб келганида Душвор уни унутган, кутмаётган эди.

Рутубатли ўша кун кутилмаганда кўча эшиги тақиллаганида Душвор ҳовлидаги азим тут остида улфатлари билан ароқхўрлик қилиб ўтирарди. Душвор ҳали ўрнидан кўзғолмай турибоқ йўқлагувчи у эканини сездди. Чунки фақат у шундай эшик қоқарди.

Ташқарида у турарди. Унсиз бир-бирларига тикилиб қолдилар.

- Бормисан? - деди Самандар кулимсираб. - Ўзим безовта қилмасам, мени сира йўқламай қўйдинг.

Омонлашдилар.

- Кутмаганмидинг? - деди Самандар жиддий тортиб. - Йўқловим ёқмади-а?

- Йўғ-е, нега энди... - деди Душвор шошиб. - Сени кўргим келиб турганди. Омонмисан?

Самандар ундан синчков назарини узмай бош ирғади. Шу пайт Душворни ичкаридан маст улфатлари чақириб қолишди. Душвор “ҳозир” деди-ю безовталаниб қолди.

- Чинданам безовта қилдим, чоғи, - деди Самандар ичкарига аланлаган бўлиб - Бемаврид келипман-да.

- Йўқ-йўқ, нега ундай дейсан?... Юр, ўтирамиз.

Душворга Самандарнинг ичкари киргиси бордай туюлди. Лекин Душвор унинг киришини истамаётганди. Улфатларининг тузуккина кайфи бор, Самандар бўлса ичмаган, ичмайди ҳам, даврага мос эмас. У кирса гап-гапга қовушмай, ўтиришнинг руҳига путур етиши

тайин. Очиғи, айни дам ўзининг ҳам кўнглига Самандар билан мулоқотдан кўра улфатчилик хуш келаётган эди. Самандар Душворнинг кўнглидан кечираётганларини фаҳмлади.

- Ҳижолат чекма, мен кетаман, - деди у Душворнинг кўзларига тикилганича.

Шундай дерди-ю, лекин кетишга шошилмас, кетгиси келмасди. Душвор зерика бошлади. У Самандарнинг тезроқ кетишини истаб, суҳбатни чўзмаслик ҳаракатида унинг гапларига қисқа-қисқа жавоб қайтариб тураркан, ора-сира бир-икки марта ёлғондакам эснаб ҳам қўйди.

Самандар ошиқмасди.

- Ёмғир ёгсайди, - деди у осмонга кўз тикиб.

Кўзларида теран гусса, айни лаҳза алланечук соғинч аксланди.

- Ёмғирни кўрсайдим, - осмонга боққан куйи тагин маҳзун пичирларкан нигоҳида бир сониягина қандайдир сарин бир хис зухур этгандай бўлди ва у энтикиб қўйди.

Душвор унга тузукроқ разм солди. Оппоқ сочлари ўсиб кетган, соқоллари ҳам икки-уч кундан бери олинмаган, кўйлагининг ёқалари кирчил эди. Илгари сира бундай алфозда юрмасди. У осмонга тикилганича ўйланиб қолган, лаблари нимадир дея пичирлаб қўярди.

-- Биласанми, сенга бир гап айтмоқчийдим, - Самандар муҳим бир нарсани айтишга азм қилгандай нигоҳини кўкдан узиб шошиб Душворга тикилар экан, унинг яна эснаётганини кўриб тўхтади. - Майли, кейин айтаман...

Душворни чиндан эсноқ тутганди. Самандар унга тикилганича тагин маъюс кулди.

- Сен ҳали Худодан жуда йироқсан, - негадир шундай деб қўйди.

- Менга нимани айтмоқчийдинг? - деди Душвор шошиб, - Айт.

Бу пайт ичкаридан яна Душворни чақира бошлаган эдилар.

- Кейин... кейинроқ мавриди бўлиб қолар... Кир, сени чорлашяпти, - деди Самандар унга - Хўп, мен кетдим. Омон бўл.

Самандар плашининг ёқаларини кўтариб олди-ю шошиб юриб кетди. Душвор тура-тура ичкари кирди. Унинг кайфи бошидан уча бошлаган, кўнгли негадир нотинч, Самандарнинг ғамгин, дардли афт-ангори кўзи ўнгидан кетмай тўлиқиб турарди. Энди меҳмонлар ҳам кўнглига сиғмай, уларни унутганча пастак, чоққина хонасига кириб стол устида ёйилиб ётган ёзувларини титкилашга тушди. Унинг ичкари кирганини билиб, ҳовлидагилар тагин бир-икки чақиришди, сўнг қўлидан етаклаганча судрагудек қилиб олиб чиқиб кетишди. У хаёли фаромуш даврага қўшилар экан, қўлига дарров ароқ тутқазишди. Тиззаларига шапатилаб қотиб-қотиб кулаётган бадмаст улфатларига андак қараб тургач, беихтиёр ўзи

ҳам илжайди. Бироздан кейин у Самандарни ҳам, қоғозларини ҳам унутди.

Узоқ ўтиришди. Кўп ичишди. Бора-бора у ўзини ҳам унута бошлади. Фақат бирдан осмон гумбурлаб, тўзон қўйнида ёмғир қуя бошлагач, маст-аласт қийқиришганича стол устидан ҳар ким қўлига илинган нарсани, ким шишадаги ароқни, ким ликобдаги газакни, ким нонни ва пиёлаларни кўтариб ичкари чопганлари, кира солиб мастона кула-кула стол устига ёйилган қоғозларни суриб-сочишиб, баъзиларини дастурхон қилиб, устига ароғу газакларни қўйиб яна қийшанглай-қийшанглай ичкиликбозликни давом эттирганларини элас-элас эслаб қолди.

Ўлиқдай донг қотиб ухлади. Даҳшатли туш кўриб, сесканиб уйғонганида тонг ота бошлаганди. Тушида ёмғир қўйнидаги шаҳарнийг қандайдир, шимолий темир йўл бекати томонидаги тор ва айланма илонизи кўчани деярли эгаллаган трамвай излари бўйлаб ёқаларини кўтариб олган бир кимса халқобларни шатиллатиб босганича жонҳолатда қочиб бораётганмиш. Орқасидан улкан эски трамвай асабий ғийтиллаб, бешиктебратардай тебраниб қувиб келаётганмиш. Трамвайнинг маҳобатли тумшуғи унга тегай-тегай деб яқин келиб қолганмиш. У терлаб кетган, нафаслари бўғзига тикилиб хансираган, ҳориган оёқлари депсинармишу қадами унмай сира жойидан силжимасмиш. Бирдан трамвай қувиб египти-ю уни босиб ўтиб кетипти. Темир излар ёнидаги каттагина халқоб бир зумда қип-қизил рангга бўялганмиш, халқоб юзасида шишиб йитаётган пуфакчалар-да олранг тус олганмиш...

Сесканиб уйғонганида хона ҳавоси ўта дим бўлиб кетган, ароқ ва тамакининг хиди нафасни бўғгудек, ўзи эса кўнгли беҳузур бўлиб қийналиб ётарди. Кўрган-кечирганлари туш эканини англаб, худога шукур қилди. Ўрнидан тургани эриниб, ётган қўйи кечаги кунини эслашга урина бошлади. Ёдида қолган ҳамма воқеалар кўз олдидан бир-бир ўтаркан, хаёли Самандарда тўхтади. Ғувиллаб автомобиллар ўтиб турган катта йўл ёқасидаги пастак кўча эшиги олдидан иккови гаплашиб турганлари, Самандарнинг тезроқ кетишини истаб, ўзининг ёлғондан эснаганлари, сўнгра унинг плаши ёқаларини кўтариб шитоб юриб кетгани ёдига тушди. Шунда у яна бир тушини эслади. Тушида меҳмонлар кетганларидан сўнғ, Самандар яна қайтиб келганмиш. Улар тагин кўча эшик олдида гаплашиб туришганмиш. Ўзи ўта маст бўлгани учун бу гал Самандарни кўриб турганмишу, таниб-танимаётган эмиш. Ёмғир шиддат билан шовиллаб ёғаётганмиш. Самандар кийим-боши шалаббо бўлиб қайтиб келганмишу кулармиш. Ёмғир томчилари унинг ўсиб кетган соч-соқолларини ювиб плашининг кўтарилган ёқалари остидан ичига оқиб кираётганмишу у кулармиш. "Ёмғир ёғди, ахийриям ёғди" дермишу оппоқ тишларини ярақлатиб кулармиш.

Душвор уй эгаси - кампирнинг олдига кирди. Кўзлари ожиз рус кампир катта, кенг каравотни улкан бўй-басти билан тўлдириб, ўралганча инқиллаб ётарди. Унинг оёқлари шишиб кетган, шу сабаб ўлиминг яқин қолди, деб кун санаётган эди. Кампир Душворнинг бемаъни улфатлар орттириб, улар билан тинмай ичаётгани учун койиб жовранди ва Самандар нима учун келганини сўради. Душвор унга Самандарнинг ўзига айтадиган тайинли гапи йўқлигини, шунчаки йўқлаб келганини айтди. Шунда кампир унга ғалати гап айтди. Кампирнинг айтишича, ярим тунда кўча эшиги яна тақиллаган. Аввалига кампир шамол эшикни тарақлатяпти, деб ўйлаган, кейин эшикни шамол эмас, кимдир биров қоқаётганини билган, қулоқ солиб ётаркан, ўзича эшик қоққувчини Самандар деб гумон қилган, аммо бетоблигидан ёмғирга жуда сезгир бўлиб қолган, шишиб кетган оёқларини аёлга ўраганича худ-бехуд ётаверган. Кампир эшик тақиллаётганини Душвор ҳам эшитар, унинг ўзи бориб эшикни очар деб кутиб ётган, эшикни узоқ қоқишган, сабри тугаган кампир аччиқланган, овоз бериб Душворни чақирган, аммо Душвор жавоб қайтармаган. "Мен ўзи кун санаб юрипман,- деди кампир. - Оёқ шишдими, бу яхшиликка олиб бормади. Дард оёғимдан олди, узамасам керак». Душвор шошиб ташқари йўналди. Кўча эшигининг тамбаси олинмаган, у берк эди. Хонасига қайтиб, мажҳул ўйланиб ўтираркан, бир нарсa диққатини тортиб, ажаблантирди. Стол устида ароқ шишаси, пиёлалар ва ярим ейилган газаклар пала-партиш ёйилган, уларга қўл урилмагандай, аммо... Чамаси... кеча ёмғирдан қочиб кирган улфатлари мастликда шоша-пиша ароқ учун жой очишар экан, қоғозларининг анчагинасини ерга сочиб оёқости қилишган, айримларини дастурхон ўрнида ёйишиб улфатчиликни давом эттирган эдилар... Бироқ на полда, на ароғу газаклар остида биронта қоғоз йўқ, лойли оёқ излари тушган ва макруҳлардан доғ-дуг бўлган қоғозлар ҳам стол четига ўта саранжомлик билан тахлаб қўйилган эди. Душворнинг баъзан маст бўлса-да ўтиришдан сўнг пулларини ва керакли буюмларини саранжомлаб ётадиган одати бор эди... Аммо наҳот маст ҳолатда ёзувларини шу қадар бадастир, варақма-варақ тартиблай олди. У қоғозларини улфатларини кузатиб ўзи тахладими ёхуд тунда ҳузурида сирли меҳмон бўлганми, билолмади. Меҳмоннинг бўлганини исботлаб бера оладиган бошқа бирон из ёки нишона топа олмади. Душворнинг кўнгли бир ноҳушликни илғагандай бўлди. У шоша-пиша кийиниб ёмғирли оламга чиқди. Шаҳри азимнинг шамол гувиллаб, ёмғир шовуллаб ётган кўчалари бўйлаб зир югуриб уни қидирди. Унинг қўналғасига борди. Бироқ бир неча кун пойлаганига қарамай қўналғанинг қўлфи очилмади. У бир вақтлар бўлганидай тагин шаҳарнинг тит-питини чиқариб уни излади, аммо топа олмади. Шундагина аслида Саман-

дарга жуда боғланиб қолганини, яқиндагина топган бу яқинини иуқотиб қўйиш ўзи учун катта талофат бўлишини, бундай талофатни дили асло истамаётганини у тушунди. Душворнинг хафсаласи пир бўлиб тагин ичкиликка юз бурди, унга баттар ружу қўйди. Самандарни таниган, билганлар уни Душвордан сўрай бошладилар: “У қаерга гойиб бўлди? Сиз уни қаерга беркитдингиз? Наҳот унинг беному нишон гойиб бўлишига йўл қўйиб бердингиз?” Одатда у ҳар гал маст бўлар ва саволлардан тезроқ қутулиб яна майга юз буриш учун турли чўпчакларни тўқирди. Ҳар сафар ҳар-хил тафсилотларни ифода этган янги чўпчакларни ўйлаб топар, бу чўпчакларга бошқаларнинг ҳам, ўзининг ҳам ишонишини истар эди. Яна анча вақтгача Самандар миш-мишлар тўлқинида гоҳ ғарқ бўлиб, гоҳ қалқиб юзиб юрди. Душворнинг бўлса хотирида унинг юкли фалакка умид-ла қадалган сўнгги нигоҳи, нигоҳига жо бўлган теран ғусса, теран соғинч аралаш ярқ этгандай бўлган қувонч шарпаси муҳрланиб қолди.

“Эзгуликка умид” дан Улуғ Бобом китобидан

... Атрофимиздан айлантириб қўйилгон темир деворлардан мўъжазгина шинак очиб ташқи дунёга мўралар эрканмиз, жовдираётқан чашми жавҳаримиз ҳайратдан кенгайиб, юз бераётқан оламшумул ишлардан ёқа тутамиз-да ўзимизнинг жаҳолат ботқоқига ботиб бораётқанимизни кўрамиз. Ё Раб, ҳали кўпимиз гафлат уйқусидамиз, ақл кўзимизни нодонлик чиммати қоплагон, воқеалар ривожини қаёққа қараб бораётқанини мушоҳада эта олмаймиз. Бу кун бизга берилаётқан бир парча ер, бир бурда нон эвазига қандай бебаҳо кадриятларимиздан мосуво этаётқанларини, эртанги кунимиз қай йўсун кечмагини онглаб етмаймиз. Миллатнинг, миллий онгнинг зовут-фабрикалар даврида ростакамига шаклланиши чин эрканму, ҳали биз илгор гоялардан буткул гофилмиз. Туркия ва Эронда истибдодга қарши инқилоблар бўлиб ўтди, Оврупо бул жараённи аввалроқ бошдан кечиргон эрди. Тарих гилдираги айланиб навбат бизга етқанда биз бунга тайёр бўлиб чиқмадиқ ёхуд воқеаларнинг бўлакча түс олиб кетгани фикримизни чалғитди. Аллоҳумма-аътина илман нофилъан ва фаҳман сотиъан“ ...

Энг ташвишланарлиси - иймон таъқиб қилинаётир. Иймонни орадан кўтариб солсалар не бўлади? Зулм, ёвузлик, хиёнат авж олади, мунофиқлик, риёкорлик урчийди. Яхши одамлар, иймонлик зотлар азобда яшайдилар, густоҳлару гумроҳларнинг куни туғади. Улус ўзи сезмагон ҳолда кўп нарсаларини йўқота боради.

1 Эй Худоё Худовандо, бизларга фойдали илм ва уткир фаросат ато қилгил.

*Қавмга ҳамдардлик, анинг илтижосига гўш бермак, кишига бе-
миннат яхшилик қилиш урфдан чиқиб, куффорона амаллар ур-
фга кира боради. Магар замон шул йўсун қарор топса ва давом
этса, биздан кейинги авлодлар узоқ вақтгача зулмга қарши бош
кўтара олмайдилар. Алар маънавий мутеликка кўникадилар, алар
буни табиий бир ҳолат, ҳатто, бахт деб баҳолайдилар, чунки
авлодларимиз онсига алҳол ўто устамонлик ила экилаётқан риё
тўхумлари ул замон ўз ҳосиласини бергон бўлади.*

Наузи биллоҳи мин золика.

* * *

У ёмғирли дунёда қолиб кетди.

Дардманд бўлиб қолган, ранги синик, бот-бот қув-қув йўтал ту-
тарди. Аммо ёмғир васвасасидан қутула олмади. Ёмғир ёғса тит-
роққа тушар, ёмғир уни таниш, дилга яқин сас ила чорлар, ёмғир
бағрига киргиси келаверарди. Уларнинг ёмғирини топишга жазм
қилганидан буён ҳар ёмғирни интиқиб қаршиларкан, бу уларнинг
ёмғири эмасмикан, дея ўйга ботарди. Дард чекиб шифохоналар-
да узоқ ётди. Ўқишдан ҳам қолиб кетди. Курсдошлари аллақа-
чон ўқишни битириб кўплари бу азим шаҳарни тарк этиб тарқа-
либ кетдилар. Уни ёмғирли дунёлар оғушида олиб қолдилар. У
ҳануз ёлғиз, ҳануз танҳоликда яшаётган эди. Кечмишдан фақат
хотиралар қолганди. Йўқотган азизлари, йўқотган дунёлари ёди
соғинч ва ҳасрат тиғи ила бағрини ўртар, кўзи ожиз бўлиб қол-
ганнинг тасаввурида ҳамиша йўқлангучи нурли борлиқ янглиғ
эндиликда буларнинг барчаси ғоят ардоқли ҳам жозиб бўлиб
туюлар, уларнинг ҳаёлий ёғдуси ва тафтига қалбини тоблаб кун
кечирмоқда эди. “Дилкушо”ни ҳам бот-бот хотирлар, ҳатто, бир-
икки дафъа уни излаб бормоққа ҳам жазмланган, аммо топа
олишига гумон қилиб тайсаллаганди. Армон қалбини эзарди. Ар-
мон... У қаёқдан ҳам бу ишларга аралашиб қолди. Унинг ҳаётдан
сўраганлари оддийгина эди. У кўп нарса сўрамаганди. Битта аёл
учун керагидан ортиғини сўрамаганди-ку. Иши, бинойидек оила-
си бўлса, ширин-шакар болачалари... Эри уни доимо суйса... У
эримга ҳамиша ёқаман, деб ўйларди. Эр деганда авваллари аниқ
бир инсонни ўйламаган бўлса; кейинроқ бўлажак умр йўлдоши
билан боғлиқ турмушнинг турфа манзараларини тасаввур этиб,
ширин орзуларга берилганида, беихтиёр Самандарни ушбу рол-
да гавдалантиришга мойиллик сеза бошлаганди... Қандай қилиб
эрга ёқмаслиги мумкин? У ҳар вақт бунинг уддасидан чиқишига
ишонарди. Доимо ораста кийиниб юраман, малоҳатли, ширинсўз
бўламан, дея фикр қиларди. Эрим доим мени суяди, кунларимиз,
тунларимиз эртақдагидай кечади, дерди. Қандай қилиб эрни ром
этмаслик мумкин, бирга мафтункор кунлар-тунларни кечирсанг,

қалбингдаги ишқ ва садоқатдан муждалар берсанг? Унинг тушунчалари анчайин китобий эди. Онасининг тутумини кўриб ўсгани сабаб рўзгорнинг бўлак жиҳатларидан ташвиш чекиб ўйланмас, эр-хотин ўртасидаги интим муносабатларни кўп ўйлагани боис турмуш деганда кўпроқ ана шу томонларни кўз олдига келтирарди. У Ҳилола бўлиб эмас, тўлин ой бўлиб, моҳи анвар бўлиб сўйган ерининг ҳаётини нурафшон айламоқчи эди... Фалак келиб-келиб уни танладими ўз зарбасига нишон қилиб?! Ўзининг қаҳрию заҳри ила ботинига сингиб бораётган ёмғирдан дарди қўзғай бошлаганини хис этганча, ичидан зил кетиб шуларни ўйларкан тақдирни лаънатлар, инсофга келган чоғлари эса, ҳўв бирда бўлганидай: “Мен ўзимга неки берилган бўлса барини ўзим йўқотдим, ўзим пиширган ошни айланиб ҳам, ўргулиб ҳам ичишга мажбурман, таассуфки, бу ош заққум, унга оғу қўшилган” дея пичирлаб яна ёмғир дийдорига ошиқарди.

Бу орада анча сувлар оқиб ўтган, замонлар ўзгарган, жамият ҳаётида сиёсатнинг роли янада кучайиб, вайсақиларнинг куни туққан, ҳар кимнинг хоҳлаганича вайсашга-валақлашга имкони туғилган, ботирлар бисёр бўлиб мавжуд ҳукумат ва тизимни танқид қилишга киришишганди...

Эски трамвай темир излар бўйлаб ҳануз лопиллаб, оғир теб-ранганича юриб борар, атрофдаги ярақлаган бинойидек уловлар аро сиртидан қараганда сочилиб кетгудек бу чириган уловнинг аянчли ғижирлаб кетиб бораётгани ғалати кўринар эди. Унинг йўналишида ҳанузгача бошқа улов қўйилмагани сабаб трамвай ичи тикилинч, ҳавоси диққинафас, йўловчилар бўғриқиб, қизариб кетиб боришарди. Жадвалга улгуриш учун энди уни жадалроқ ҳайдашга киришишган, у кучанар, зўриқар, аммо жадаллашишга қурби етмас эди. Ёнгинасидан янги автобуслар, енгил машиналар, кетларини мағрур тўнқайтирган чет эл автомобиллари уни елдек қувиб ўтиб кетишарди. Эски трамвай бекатларда тезликни камайтирмаган ҳолда шарақа-шуруқ шовқин ила кескин тормоз бериб тўхтар, ичида ҳам шовқин-сурон қўпар, бир-бирларига урилиб-сурилиб кетган йўловчилар тоқатлари тугаб шалоқ сўзлар ила трамвай ҳайдовчисини ва жамоатчилик улови мутасаддиларини сўкардилар. Йўловчилар орасида бораётган Ҳилоланинг нафаси қайтиб кетган, дарди қўзғаб, йўтали қистарди. Навбатдаги бекатда у тушиб қолди. Жонини исканжага олган йўтал хуружи ўтиб кетган, энтикиб нафас олиб яёв йўлга тушди. Марказга томон юриб бораркан одамларнинг ўта гавжум эканини кўрди. Яқинлашгани сари ҳайрати ошди. Бош майдонда минглаб ёшлар бамисли денгиздай қалқиб турар эдилар. Марказдаги карнайдан баланд шанғи товуш чор-атрофга тараларди:

- Ижтимоий адолатсизликнинг жамики маразликлари шу жафокаш халқ бошига ёғдирилди. Бу заҳматкаш эл ўзининг меҳнаткаш қадоқ қўллари билан метрополияни, қолаверса, бутун мамлакатни боқди, кийдирди, ипакларга буркади, аммо меҳнати қадр топмай ярим оч, юлун, забун ҳаёт кечиришга маҳкум этилди. Шарқда машъал азиз Ўзбекистонимиз миллий тенгсизлик, диний камситилиш, ижтимоий зулм, ҳақсизлик ўчоғига айланди...

Товуш Ҳилолага жуда таниш туюлди. Бу - профессор Ғиртмакнинг товуши эди. Уша қаттиққўл, жаҳлдор профессор Ғиртмакнинг, улар, Бокира иккиси қаҳридан кўрқиб тунда Зарнигорниқидан жўнаворишларига сабабчи бўлган профессор Ғиртмакнинг товуши. У профессор Ғиртмакни энг сўнгги манзилига ҳам тобут ўрнида минбарда элтиш ва минбар билан дафн этиш ҳақидаги чўпчакни эслади, гўё профессор Ғиртмакнинг ўзи шундай мутуйиба қилар эмиш...

Ҳилола демократик ҳаракат авж олиб, Тошкентда бир неча янги сиёсий партиялар ташкил этилганини билар, демократларнинг жўшқин унлари кўплар қатори унинг ҳам қулоғига етган, аммо... бу шанғи товуш... уларга жўровоз бўлишини сира-сира ҳаёлига сиғдира олмасди. У буйин чўзди, бироқ профессор Ғиртмакни кўра олмади. Бош майдон узра эса ўша жўшқин шанғи товуш тинимсиз янграрди:

- ...ҳатто, ҳозир ҳам, ҳатто, ушбу кунларда ҳам, мамлакатимиз чуқур инқирозни бошидан кечираётган, халқ ярим оч, ярим ялонғоч ҳолда, таъбир айтиш керак бўлса, тирикчилик залворидан ихраб ётган бир кунларда ҳам, ҳар куни олтита ультразамонавий танк ва битта СС-21 самолёти, ҳар бир ярим ойда атом сувористи кемаи ишлаб чиқарилмоқда...

Ҳилола беш йил шу шанғи товушга сомеъ бўлиб, унинг талқинида бу хил эътирофларнинг фақат зиддини эшитишга кўниккан қулоқларига иштибоҳан уларни қафтлари билан маҳкам қисиб олди. Ҳаёли кечмишга оғди. Ўзини бир дам думалоқ аудиторияда, профессор Ғиртмакнинг маърузасида ўтирган тарз тасаввур қилди... Шуурида қайта уйғонган эски сабоқлар унини босиб ўша жўшқин шанғи товуш яна-яна янграй бошлади:

- Бизни бўлиб солиб, устимиздан истаганча ҳукмронлик қилишларига унсиз кўниб келдик. Энди етар, энди бас! Энди бирлашайлик! Энди бир халқ бўлайлик! Халқ бўлганда ҳам бир-биримизни "ботирим" дейдиган халқ бўлайлик! Ана шунда, иншооллоҳ, юксаламиз, азалий улуг мавқемизга тикланамиз!

Қулоқларни беркитган қафтлар аста сирғала тушиб ёқа тутдилар.

Душвор қўлёмаларни ўқиб тамомлар экан, сўнгги қоғознинг энг тубида тагин бир неча сатр ёзув борлигини кўрди. У уша ёзувларни ўқий бошлади:

“Мана, ҳаммасини поёнладинг... Лек, уққинки, мавҳумотлар абас бўлмас, билъакс улар қайталанур... Ворисликка сайланаркансан, мушкуллу сирли сафарга отланасан, йиллар силсиласи оша ортга, кечмишга қайтасан, жисминг гўё утлагандай кар-караҳт қотаркан, руҳинг қатралардек сочқилаб кечмишда мужассам топади. Ҳодисотлар қайта бошингдан айланади. Аммо, билгинки, уларга фаол аралашиб таъсир ўтказа олмогинг душвор, юз беражак айрим воқеаларни олдиндан эласилгаб, ёнингдаги, атрофингдагиларга мушкул онларда озгина далда бериш, суяш имкони бор, холос. Бироқ уларнинг субутига - инон-ихтиёрига дахл қило олмайсан. Ҳаммаси қандай кечган бўлса яна шу тахлит интиҳо топади. Эски майлларингга тойиб, азмингдан оғиб кетмаслик учун ўзингга ҳам субут топсанг бўлгани.

Улуғ Боболар мероси сохирдир”.

Ажаб...

Ажаб... бу ёзувлар қачон битилган? Ахир, жомадон Душворга келиб етганидан кейин уни Самандар бирон марта қўлига тутмади-ку... Ёки ёмғирли ўша тун у маст эканида Самандар унинг қўналғасида бўлганмикан?... Гарчанд жомадон калити Душворнинг яширган жойидан қўзғолмаган бўлса-да, ахир, жомадон Самандарники-ку, унда бошқа калит ҳам бўлиши мумкин... Аммо ёмғир шовуллаб турган ўша тонг, унинг аниқ ёдида, кўча эшик тамбаси очилмаган эди. Душворнинг ўзи тунда келгувчи меҳмонни кузатиб эшикка тамба уриб қайтмоғи маҳол эди.

У ҳайратда шошиб сўнгги сатрларни юқоридагиларига ва бошқа қоғоздагиларга чоғиштириб кўрди - хуснихат ўша-ўша бир хил, бир қўлдан ёзилган, ҳатто, сиёҳи ҳам бир рангда...

Ажаб... ажаб... Душвор бу синоатни тушуниб ета олмади.

Адабий нашр

Абдуқайом СИДДИҚ

ХИЁНАТ
ёхуд
"Эзгуликка умид"

Мухаррир Асқар Маҳкам
Мусахҳиҳ М. Абдуллаева
Дизайнер Б.Бозоров
Компьютер ишлари Ш.Хошимова

Теришга берилди 08.04.2005. Босишга рухсат этилди 06.07.2005.
Ҳажми 11,25 б.т. Бичими 84x108 1/32. Нашриёт ҳисоб табағи 13,0.
Наманган вилоят «Ибрат номли босмаҳона» ОАЖда 1000 нусхада
офсет усулида тоқ ёзув қоғозига чоп этилди. 3454-буюртма.
Наманган ш. Навоий кўчаси, 36-уй.

Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти.
700029, Тошкент шаҳри, Буюк Турон, 41.